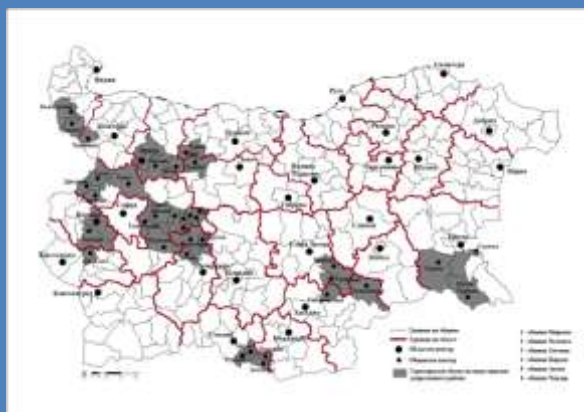

ПЛАМЕН ПАТАРЧАНОВ

*ИНДУСТРИАЛНО
ДЕПРЕСИВНИ
РАЙОНИ*

*София
2017*

© 2017 Пламен Георгиев Патарчанов – автор - издател

Рецензент – Проф. д-р Стефан Карастоянов

ISBN 978-619-90926-0-6

Посвеждавам този труд на моето семейство

с обич на съпругата ми Емилия

и дъщерите ми Тергана и Никол,

с уважение и признателност на моите родители.

ЗА КНИГАТА.

Монографията е сред малкото научни издания посветени на все по-актуалната тематика, свързана с анализа на неформалните териториални образувания, играещи съществена роля в организацията и развитието на националното пространство. То е мотивирано от обективните потребности на съвременната регионална наука, публично образование и институционална практика. Свързано е с качествените изменения в настоящото състояние на пространственото развитие и системата от дейности в процеса на неговото планиране и управление.

Изследването следва класическата логика от общото към частното и конкретното. Тя проличава и в прочита на примери от глобално и европейско равнище, което в много от случаите не кореспондира с националните, регионални и локални особености. Чрез изясняването на конкретния таймлайн в науката на регионалните изследвания, модерно приложен е познатият исторически подход. Коректният анализ на регионалният подход в географията по принцип може да се съчетае добре с ролята му при организацията и управлението на обществените и икономически процеси и техните пространствени структури.

Използвайки системния и комплексен географски подход авторът прави анализ на индустриалната депресия в България, която е един от най-тежките и сложни проблеми на българското стопанство и стои в основата на дълбоките му регионални дисбаланси. Тяхната пространствена проекция се откроява чрез демографските и социални контрасти в изследваните неформални структури, които сериозно лимитират цялостното функциониране и развитие на локалната и регионална икономика и са сериозна заплаха пред българското общество.

Първата част на изследването е посветена на ролята на регионалните географски изследвания като съществено научно направление в географската наука и особено в обществената практика. Изяснени са

редица теоритико-методологични въпроси, свързани със същността, значението, структурата и съдържанието на регионалните географски изследвания. Дефинирани са нейния обект и предмет, място в науката и хронология на развитието. Направен е преглед на научните парадигми и ролята на водещите географски школи в тяхното утвърждаване, приложение и развитие.

В анализа е отделено специално място на понятийно-терминологичната база на изследванията като е обърнато внимание на дискуссионните моменти в нея. Критичният тон при прегледа на нормативната база трябва да бъде затвърден, чрез конкретни предложения за промени, продиктувани от съвременните условия.

Съществен момент в изложението е изясняването на въпросите, посветени на процеса на регионализация на територията и диференцирането на различните видове региони, както и ролята на интегрирания подход в тяхното пространствено развитие.

Конкретният обект и предмет на изследване във втората част стои в основата на нейния методически и практико-приложен характер. Изследвайки международния опит и базирайки се на конкретни методически подходи, принципи, критерии и показатели са идентифицирани индустриално депресивните райони в България.

По авторски алгоритъм е извършен регионален анализ на структурата на териториалните им ресурси в контекста на възможностите за тяхното икономическо реструктуриране. Дефинирани са основните групи проблеми на регионалното и локално развитие на тези специфични неформални райони в България. Изведени са основните принципи, приоритети и конкретни мерки на политиката за тяхното интегрирано пространствено развитие.

Специално внимание е обърнато на някои съвременни аспекти в икономическото и социално състояние на индустриално депресивните

райони, чрез посочване на приложени позитивни и негативни практики. На тази основа е направена класификация на районите в зависимост от потенциала, с който те разполагат в момента.

В заключение са направени предложения за реализиране на конкретни структурни мерки, чрез развитие на производства и дейности с завършени стопански цикли, които да реализират възможностите за интегрирано развитие.

Изданието освен с своите научно-методически и практико-приложни приноси изпълнява и образователни функции като съдейства активно за запълване на съществения вакуум в учебната литература за подготовка на студентите по няколко професионални направления, специалности, магистърски програми и учебни дисциплини.

Класическият икономогеографски характер на това монографично издание представлява много сериозно и задълбочено професионално изследване на един изключително тежък и сложен за България проблем, свързан с различията в социално-икономическото развитие на определени проблемни райони на страната и опит за критика на неефективната регионална политика на отделни териториални равнища.

Тези сравнително нови за българската географска наука пространствени образувания ще продължат да генерират териториални проблеми, нуждаещи се от научни и научно-приложни решения, които да компенсират преобладаващият административен подход в досегашната обществена практика. Това ми дава основание да препоръчам на автора да продължи своите регионални проучвания, търсейки смело непознатото и обществено значимото.

Накрая трябва да подчертаем, че независимо от някои пропуски автора е успял да представи подходящо за широката аудитория от академичната и професионална общност редица въпроси от сложната регионална проблематика на регионалните географски изследвания, както

в теоретичен , така и в практико-приложен план. Това издание естествено надгражда нивото на нашата географска наука в област, която дълги години бе отстъпена на други професионални направления, макар да е неин естествен и обект и предмет на изследване. Изправяйки се пред това предизвикателство и поемайки тази не лека отговорност, географската гилдия може само да спечели обществен и научен престиж, който тя наистина заслужава.

Проф. д-р Стефан Карастоянов

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ.....	3
----------------	---

ПЪРВА ГЛАВА

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА РЕГИОНАЛНИТЕ ГЕОГРАФСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ.....	11
--	----

1.1. За значението, структурата и съдържанието на регионалните географски изследвания.....	11
--	----

1.2. Същност и място на регионалните изследвания в географията и Timeline в науката.....	21
--	----

1.3. Понятийно-терминологична база на регионалните географски изследвания.....	35
--	----

1.4. Регионализация на територията. Видове региони.....	53
---	----

1.5. Ролята на интегрирания подход в пространственото развитие на регионите.....	65
--	----

ВТОРА ГЛАВА

РЕГИОНАЛНИ ГЕОГРАФСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ИНДУСТРИАЛНО-ДЕПРЕСИВНИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ.....	79
---	----

2.1. Методически подходи, принципи, критерии и показатели за идентификация на индустриално-депресивните райони.....	79
---	----

2.2. Пространствена идентификация на индустриално-депресивните райони в България.....	87
---	----

2.3. Регионален анализ на териториалните ресурси на индустриално депресивните райони в контекста на икономическото им реструктуриране.....	95
--	----

2.3.1. Регионални особености в общия баланс на територията.....	97
---	----

2.3.2. Състояние на поземлените ресурси и възможности за развитие на аграрното стопанство.....	104
2.3.3. Състояние на горските територии и възможности за развитие на горското стопанство.....	112
2.3.4. Природни и антропогенни условия и ресурси за развитие на туризма.....	116
2.4. Проблеми на регионалното и локално развитие на индустриално депресивните райони в България.....	123
2.5. Анализ на политиката за интегрирано пространствено развитие на индустриално депресивните райони в България.....	134
2.6. Съвременни аспекти в развитието на индустриално депресивните райони в България.....	143
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	156
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА.....	161
ПРИЛОЖЕНИЯ.....	172

Въведение

Активните процеси на икономически и технологичен преход от края на миналия и началото на новия век поставят редица предизвикателства не само пред обществото, но и пред изследователската наука. Постиндустриалното развитие и утвърждаването на информационното общество, наред с своите безспорни преимущества генерира редица проблеми, които имат своите конкретни пространствени и времеви измерения. Те се нуждаят от адекватни управленски решения, които да бъдат обосновани от науката като използва всички свои инструменти – подходи, методи и практики, с които тя разполага. И понеже няма друга по-пространствена наука от географията на нея се пада отговорната задача да изследва и обяснява обектите, процесите и явленията, протичащи в и между тях, както и техните териториални съчетания и образувания.

Еволюцията на човешкото общество е един непрекъснат процес на промяна на потребностите му, която е естествен резултат от динамиката в измененията на географската среда. Потребностите от ресурси за живот и дейност на човека винаги са носели отпечатъка на тяхната естествена териториалност.

В основата на създаването и живота на всяка пространствена форма в организацията на човешкото общество стои процеса на търсене, откриване, използване и изчерпване на различните териториални ресурси. Много често липсата на интегриран подход в устойчивото използване и управление на ресурсите на определено пространство води до по-бързото изчерпване на онези от тях, към които моментните потребности са най-големи. В тази връзка никак не е лишено от пространствена логика твърдението, че урбанистичното и индустриалното развитие на територията често прилича на горски пожар, който поглъща нови и нови територии, оставяйки след себе си само угар.

Освен сериозните количествените промени понякога се наблюдава и влошаване на качествените характеристики на експлоатираните териториални ресурси, което намалява ефективността от тяхното използване. Когато промяната в потребностите в определен момент и на определена територия, предизвикана от вътрешни или от външни фактори, става необосновано рязко, се създават условия за негативни процеси в конкретната социално-икономическата ситуация. В такива депресивни състояния като резултат се формират специфични неформални пространствени образувания, които изискват формулирането на адекватни локални и регионални политики за справяне с конкретните социално-икономически предизвикателства.

Процесът на деиндустриализация, който е една от същностните характеристики на нашето съвремие и в значителна степен на българските реалности в последните три десетилетия, промени радикално икономическата и социална действителност на регионите и селищата в тях. Интензивността на процеса и комплексните причини за него, го правят много труден за управление и контролиране, както и за изследване, затова пространствените измерения на отражението му върху елементите на географската среда са значителни.

Намаляването дела на индустрията в икономиката променя не просто структурния ѝ профил, а е основен признак за деградацията и функционалната дезинтеграция на множество териториални общности. Редица от жизнените и успешно развиващи се в миналото промишлени райони и зони, осигуряващи заетост и доходи, днес са в упадък или в търсене на своята нова икономическа и пространствена функция.

Все по-често днес значителни по обхват индустриални терени, които се намират в централни или периферни места в различни български градове и села приличат на декор от фантастичен филм или в най-добрия

случай се развиват в нови, неизползвани „зелени” площи, по-лесни за употреба и ненатоварени със сложни за решаване проблеми.

Прегледа на теорията и практиката в световен и европейски мащаб показва, че още в периода на активната урбанизация и индустриализация започва да се развива и феноменът на „умирация град”, а в редица от случаите и на „умирация регион”. Това са територии с моноиндустриални икономики, в които техните центрове като Манчестър във Великобритания (център на британската текстилна индустрия), Сент-Етиен във Франция и Билбао в Испания – стоманодобив, Белфаст в Северна Ирландия – корабостроене, Детройт в САЩ и Торино в Италия – автомобилостроене, Дрезден в Германия и други, които са изгубили основната си индустриална функция, губят и голяма част от населението си.

Процъфтяващите някога градове и техните региони изпадат в депресия и регресивна спирала в своето развитие - закриване на предприятия; загуба на работни места; миграция на население в трудоспособна възраст. Като резултат от това намаляват приходите на местните власти, което води до намаляване на разходите за публични дейности и влошаване на техническата и социална инфраструктура, липса на свежи инвестиции и последващ нов отлив на жители от тези райони.

Не рядко постиндустриалното развитие е дълъг процес на търсене от индустриалните селища, техните региони или дори държави, на нови функции, които да заменят или диверсифицират стопанската им специализация от миналото.

Районите и градовете, които бяха „плод” и символ на индустриалната революция у нас, днес са емблема на трудностите на прехода към новата посттоталитарна икономика. Подобна е съдбата на редица наши големи градове като Враца и Перник, както и на по-малките Радомир, Бобов дол, Раднево, Гълъбово, Рудозем, Мадан и Червен бряг. Опитите за стопанското им възраждане с цел възвръщане или промяна на

индустриалните функции и създаване на нови възможности за реализация, наред с всички положителни и отрицателни аспекти на този процес, са ценен източник на информация за процеса на постиндустриално развитие.

В българските индустриални градове, изпаднали в депресия през годините на прехода, западат най-вече периферните територии на масовото индустриално производство. Те са създадени през втората половина на двадесети век и в последната му четвърт са пространствено оформени като промишлени зони. Този мъчителен процес се отразява не просто негативно на цялостното им икономическо и социално развитие, а в повечето случаи срива нормалното функциониране на различните пространствени елементи не само на градските системи, но и на териториите в полето на тяхното влияние. Те не са в състояние да изпълняват ефективно своите организиращи пространството функции, което води до значителен спад в качество на средата и стимулира активни миграционни процеси.

Продължаващата криза в постиндустриалното развитие на промишлените територии в градските центрове, определя необходимостта от методическо изследване на проблема. Резултатите от него могат да се прилагат в процеса на икономическа адаптация на някои от индустриално депресивните райони.

Предварителното проучване на начално състояние на изследванията, свързани с подобна тематика показва, че досега в международната практика вниманието е насочено предимно към изследване на практически случаи за адаптация на отделни промишлени локализации. Сериозен проблем е намирането на общоприета и приложима методическа рамка в алгоритъма за изследване на депресивните състояния на по-широкообхватни пространствени образувания. Съществуват трудности при обобщаването на общовалидни изводи от вече реализирани успешни проекти, поради особеностите в мащаба и териториалните съчетания на елементите на географската среда.

В българската научна и обществена практика съществуват отделни случаи (Божкова,..1998; Патарчанов, 2001, 2002, 2003, 2005), в които се изследват различни аспекти от идентификацията и развитието на територии в индустриална депресия. Все по-остро се поставя въпроса за комплексно регионално изследване на възможностите за цялостно постиндустриално обновяване и адаптация на промишлени територии в депресивно състояние.

Изследователският ни опит и съвременната необходимост от по-систематизирано проучване на подобни депресивни територии с индустриална стопанска специализация, стои в основата на нашата мотивация за избора на изследователската ни тематика. В допълнение тя е породена от сериозните промени в настоящото състояние на някои отделни представители на тези райони, което позволява да се направи сравнителен анализ на заявените и реализираните политики в тяхното развитие.

Обект на настоящото изследване са индустриално депресивните райони в България, чрез емпирично проучване на пространствените съчетания на общините, които ги съставят.

Предмет на изследването са въпроси свързани с развитието на регионалните географски изследвания като концептуална и методическа основа за дефиниране на географския обхват на индустриално депресивните райони в България, анализа на териториалните им ресурси, структурни регионални и локални проблеми и възможности за развитие.

Основна цел е идентифицирането и анализа на индустриално депресивните райони в България на регионално и локално ниво, и на тази основа формулирането на политики за тяхното интегрирано пространствено развитие.

За реализация на целта си поставяме за решаване следните основни **задачи**:

- анализ на теоретико-методологичните основи и развитието на регионалните географски изследвания;
- преглед на понятийно-терминологичната база на регионалните географски изследвания;
- изясняване ролята на интегриран подход в пространственото развитие на регионите;
- анализ на процеса на регионализация на територията и дефинирането на различните видове региони;
- пространствена идентификация на индустриално-депресивните райони в България;
- регионален анализ на териториалните ресурси на индустриално депресивните райони в контекста на икономическото им реструктуриране;
- дефиниране на основните проблеми на регионалното и локално развитие на индустриално депресивните райони;
- анализ на политиката за интегрирано пространствено развитие на индустриално депресивните райони;
- изясняване на някои съвременни аспекти в развитието на индустриално депресивните райони.

Интердисциплинарният характер на проучваната тематика води до трудности при създаването на обща методология от подходи и методи на изследване. Диференцирането им може да се извърши по различни критерии, напр. такива които са насочени към теоретичното познавателно равнище и такива, които се прилагат при емпиричното изследване на територията.

Изпълнението на целта и задачите наложи прилагането на комплексна методика, включваща частни и общонаучни методи за проучване, анализ и оценка на тенденциите в социално-икономическото развитие на индустриално-депресивните райони в България. В настоящото

изследване са приложени общо научни подходи, като системен, сравнителен, индуктивен, дедуктивен. Хорологичният подход е основен за настоящето изследване и произтича естествено от обекта и предмета му, тъй като позволява да се идентифицират пространствените зависимости между проучваните процеси, явления и обекти. Прилагането на хронологичен подход също присъства в работата и дава възможност да се проследят времевите промени в изследваните въпроси.

Използвани са различни специфични инструменти за анализ на географските изследвания – географски системен и структурен анализ, анализ на пространствени взаимовръзки, центро-периферен анализ, анализ на картографски източници. Исторически анализ сме използвали, за да разкрием състоянието на процесите и явленията в проучваната територия във времеви аспект. Сравнителният анализ ни позволи да се откриват сходства и различия в социално-икономическото развитие между отделните индустриално-депресивните райони, и на тази основа да правим обобщения и класификации. Чрез статистическия анализ се разкрива съвременното състояние на процеси, протичащи в индустриално-депресивните райони, свързани с демографията и икономиката им, проследяват се тенденции, дефинират се особености. Корелационният анализ сме използвали за установяване на зависимости между състоянието различни процеси в развитието на районната икономика и население, както и факторното влияние върху тях, очертавайки насоките за реализиране на определени цели в политиката на развитие. При конкретизацията на използваните методи отчитаме и съществената роля, която имат анализ на литературни източници, на програмни и нормативни документи и др.

При извършване на анализа и неговото онагледяване е направен опит за професионално приложение на ГИС. В процеса на работата и при основната обработка и интерпретация на информацията са използвани

програмни и софтуерни продукти (...) с графични данни за територията на България.

Изследването бе проведено през периода 2001-2017 г. В първоначалният етап бе извършен обзор на наличната и достъпна информация. Литературният преглед, показва разнообразие по някои от основните въпроси на проучването и недостатъчна информационна обезпеченост за редица процеси и обекти от географския анализ. Това засяга най-вече локалната статистика, което ограничава обективността на пространствения анализ. Липсата на унифицирана методика за изследване на такива райони на европейско и национално ниво създаде трудности през втория етап от проучването. При извършения на базата на авторски алгоритъм пространствен анализ на териториалните ресурси, срещнахме сериозни трудности за съвременното му информационно обезпечаване. Сериозните ограничения в свободния достъп до съвременни бази данни за ГИС и редица непълноти в тях, създадоха доста пречки при разработването на картографските материали, онагледяващи анализа и ограничиха тяхното разнообразие.

Издавам сърдечни благодарности на моето семейство за търпението и творческата обстановка, на родителите ми за тяхната подкрепа, на колегите и приятелите, с чиято помощ осъществих част от своите творчески търсения.

I. Теоретико-методологични основи на регионалните географски изследвания.

1.1. За значението, структурата и съдържанието на регионалните географски изследвания.

Развитието на всяка наука и на нейните направления е много тясно свързано с предлагането на нови идеи, принципи, методология и методи на изследване. Този нов теоретичен и практико-приложен инструментариум обикновено при своето появяване дори не е достатъчно ясно формулиран, много често е обект на научни спорове и дискусии, а след неговото възприемане от конкретната научна общност, твърде скоро бива модифициран, главно заради динамиката на промените в развитието на обществото и пространството, в което то съществува.

Независимо от неясната си формулировка, новите и особено плодотворните идеи почти винаги водят до значителен тласък в развитието на съответното научно направление. Въпреки това не може и не трябва да се пренебрегва факта, че всяка нова парадигма трябва да бъде добре осмислена, оценена и чак тогава приета и приложена в рамките на науката, за която тя се оказва различна, но жизнено необходима на съответния етап от развитието не само на науката, а най-вече на обществената практика. Ако това не бъде извършено няма никакви гаранции за научното развитие и почти е сигурно, че нововъведенията ще имат пагубни последствия.

Признанието на Д. Харвей, че по време на количествената революция от началото на шейсетте години на XX в. той стига до момент, в който не е в състояние да изтълкува дори резултатите от собствените си изследвания (Харвей, 1974), безспорно доказва, че колкото по-действена е всяка нова идея, толкова по-голяма е необходимостта от нейната детайлна научна проверка и практическа интерпретация.

Това е една от причините да се обърнем към същността на теоретичния и методологичен фундамент на регионалните географски

изследвания, които все повече се превръщат в най-приоритетното направление в съвременната географска наука, в епохата на активна глобализация и едновременно с това регионализация на общественото развитие. Теориите са средство за обяснение, а методологията – философията, стратегията на изследване.

Изясняването на основните моменти в теорията и методологията на регионалните географски изследвания се налага от динамичната пространствена диференциация на природата и най-вече на обществото, чрез проследяване на тяхното развитие в рамките на регионалната и комплексна географска наука.

Един от съществените моменти в методологичен план е необходимостта от определяне на обхвата на регионалните географски изследвания. Веднага е необходимо да се подчертае, че стремежа към целево изследователско лимитиране не трябва да се схваща като стремеж за изолиране и затваряне на това научно направление. Целта е изясняването на това, върху което изследователите трябва да концентрират своите усилия, което само по себе си ще доведе до разкриването на научната идентичност на съответната наука, и нещо, което е още по-важно - ще издигне нейния авторитет и обществена значимост.

Още А. Хетнер изтъква, че подценяването на въпроса за "систематиката на науката" води до "безполезна загуба на сили" (Геттнер, 1930). Естествено очертаването на периметъра дава не реализация на поставената цел и задачи, а очертава само ареала, в рамките на който може да се достигне до тях, което е много важно и заслужава нашето внимание както в дадения момент, така и в съответния етап от развитието на науката (Звездаров, 1994).

Затова толкова актуални са и днес размислите на един от основоположниците на географската наука в България - Жеко Радев, който още в първата четвърт на миналия век отбелязва, че "все пак в нашето

общество има една несигурност в границите и съдържанието на науката, която се означава с понятието география" (Радев, 1919). Опитът на автора да докаже самостоятелността на географията като я разграничи от историята, приемайки че историческият подход е главната причина за нейната привързаност към други науки, всъщност го тласка и в следствие привързва към формалния детерминизъм, приемайки схващането на Ф. Рихтхофен за географията като учение за земната повърхнина. Тези твърдения са особено значими за регионалните географски изследвания, които поради своя комплексен характер често изпадат в прекален историзъм или преимущество на природознанието и не дават възможност за една обективна оценка на протичащите процеси и явления в конкретните географски обекти на проучваната територия, както и на системната цялост на регионите.

На съвременният етап този процес се отличава със своите специфични характеристики, което налага преодоляването на редица стереотипни представи и развитие на нов тип мислене. Основен недостатък в научните изследвания до сега не само у нас, но и в много други страни най-често е еднолинейността в аспекта на разглеждане на регионалните проблеми. Това за съжаление е естествен резултат от изключително мащабната тенденция в миналото към една постоянна диференциация на общонаучното и в частност на географското знание. Независимо, че и днес тя все още преобладава, постепенно се превръща в неадекватна, на фона на достатъчната развитост и обособеност на научните клонове, на нарастващия обем на информацията и особено на усложнената обществена практика и комплексния характер на проблемите в пространственото развитие. Налице е ясна необходимост от осъществяване на връзки и запълване на "празните" пространства между различните области на географското и общото познание.

В този момент на общественото развитие започва да се лансира идеята за много по-дълбока интеграция на научното познание, което се възприема като "движение на системата към по-органична цялостност" (Яковлев, 1980).

Само по този начин може да се предотврати разпадането на географската наука на изолирани един от друг дялове и тя да се утвърди като единно цяло с множество вътрешни направления, което съответства и на всеобщата връзка и взаимозависимост на предметите, явленията и процесите в пространството, което е и основния неин обект на изследване.

Процесите на интеграция в научното познание имат различни измерения. От една страна, те влияят върху обекта и субекта на конкретната област на проучване, а от друга - определят целите и познавателните задачи, както и средствата и методите, необходими за тяхното постигане и решаване. Утвърждаването на принципа на интердисциплинарност в регионалните изследвания на пространството може и трябва да бъде схващан като необходимост от обвързване на знанията от различен род и техния естествен обмен между предметните зони в науката. Заедно с това ингердисциплинарността се изразява и в "междудисциплинарното движение на методи, изследователски техники и принципи" (Хуманизация на ... , 1989). По този начин тя се отъждествява с популяризацията и дори универсализацията на отделни прийоми на научните парадигми чрез внедряването им в повече от една научна област.

Все повече се налага твърдението, че "методологическата основа на географската наука е пространственият (хорологичният) принцип, а категорията "пространство" е лайтмотивът на всяко географско изследване. Това дава основание на авторите, без да са привърженици на абсолютизирането на хорологизма, да приемат три постулата на географското знание - учение за геосферата, хорологична (пространствена) концепция и съвременната теоретична география." (Карастоянов, 1995).

Така регионалният (географски) синтез се превръща в почти универсален инструмент, прилаган в редица научни изследвания, имащи ясно очертана териториална проекция, което утвърждава обективната идея: "географската среда да се изучава не само като фрагменти, но и като синтезно цяло в движение" (Бъчваров, 1992). Нейното реализиране поставя много нови задачи пред редица науки и най-вече пред регионалната география.

Постигането на регионалният синтез е възможно единствено чрез провеждането на общогеографски проучвания в конкретно пространство, в които частногеографските изследвания на отделни специалисти все по-осезаемо отстъпват място на наблюденията, обобщенията и изводите на регионалистите (географите комплексници), Този подход не изключва, а подчертава значимостта на интердисциплинарните изследвания, при които "да се интегрират знанията на отделни тесни специалисти със синтезиращите идеи на специалисти с широк научен мироглед, изучаващи не отделни отрасли и компоненти, а всички значими за географията явления в даденото пространство в динамика и във връзка с други (съставни, еднорангови и висшестоящи) териториални общности" (Бъчваров, 1992).

Значителният обхват и универсалност на това предизвикателство пред съвременните изследователи е много трудно изпълнимо, особено в рамките на традиционната методология и методика на географските проучвания. Налага се приложението на системният подход, чрез който да се идентифицират явления, процеси или обекти, изпълняващи ролята на индикатори както за общото състояние на изследвания регион, така и за неговите конкретни и уникални измерения в рамките на една по-голяма териториална система. Подходящо за това е използването на различни еталони, регионални модели, ключови полигони на по-малки части от територията, в които по-лесно да може да бъде обхванат географския

комплекс, изявиени неговите характерни особености и използвани като ресурс в бъдещото устойчиво развитие.

Процесът на постоянно търсене на основното, специфичното за дадено място или регион, на характерното за връзките между елементите на географската среда в него, на възможностите за образуване на завършена териториална система, са в основата на изследователската работа в регионалните проучвания. Важно е на всеки един етап от нея да бъдат разкривани съществуващите проблеми във функционирането на отделните териториални подсистеми, като се посочват възможните пътища за тяхното решаване във времеви и пространствен аспект.

Регионалните географски изследвания предполагат разглеждането на пространството и територията като сложно устроена, динамично функционираща и най-важното, постоянно отворена географска система. Тя се състои от няколко основни подсистеми като: природна, социална, икономическа и други, които от своя страна, представляват един културен географски комплекс (културен ландшафт) от постоянно взаимодействащи си и променящи се компоненти. За цялостното функциониране на територията като географска система има значение не само взаимодействието на тези компоненти в рамките на отделните подсистеми, но и общото взаимодействие помежду им в рамките на цялата система.

Всяко регионално изследване цели разкриването на географската идентичност и разнородната вътрешна структура на отделните териториални образувания, функциониращи като система, чрез анализ на взаимодействието между подсистемите и изграждащите ги компоненти, отчитайки ефективността от нейното функциониране в социално, икономическо и екологично отношение.

В основата на анализа и налагащата се обективност при регионалните географски изследвания стои необходимата емпирична информация. За съжаление, както посочва Бояджиев (2003), липсата на

регионална статистика се явява проблем не само за селищно, но и за общинско и областно равнище, което неизменно влошава и „стеснява” обхвата на изследванията, респективно качеството на разработваните стратегически документи. В резултат на това оценката на цялостния потенциал за социално-икономическо развитие на всяка пространствена система, който е от изключителна важност може да бъде сериозно компрометирана, независимо от много детайлно извършен и диференциран анализ на потенциалите на съставлящите я подсистеми.

Имайки предвид, че антропогенната част във всяка географска териториална система, представена от социалната и икономическата подсистема, съществува на базата на природната, то значителна част в този оценъчен анализ трябва да заема разкриването на природните компоненти на територията като ресурси, условия и обекти.

Най-често оценката на природните дадености на територията се свързва със значимостта им за определен тип човешка дейност - заселване, производство, транспорт, рекреация и туризъм, и др. Възможностите на територията да обезпечи всички тези дейности на обществото с необходимите условия, ресурси и обекти се определя като природен потенциал, а дейностите, развивани на базата на тези дадености - като съответен тип природоползване.

Важно място в анализа заема процеса на взаимодействие на човека и обществото с природата при използването на нейните дадености, което много често предизвиква съществени изменения в отделни природни компоненти и в цялата подсистема. С най-голямо значение са екологичните промени, водещи до влошаване качеството на околната среда. Нарушаването на равновесието между компонентите ѝ, оказващо най-силно въздействие върху условията на живот на човека, както и негативните количествени промени на природните ресурси, са главни лимитиращи фактори за развитие на повечето негови дейности.

Затова е изключително важно оценката на природоресурсния потенциал на определена територия и настъпващите изменения в

природната подсистема да се прави единствено и само от гледна точка на тяхното отношение и значение за живота на човека и неговата дейност. Обратно, липсата на такава целенасоченост на анализа води най-често до едностранчивост и самоцел на изследванията, което намалява възможността им за използване в обществената практика.

Разкриването на особеностите в териториалната структура и най-вече функционирането на социалната подсистема е с най-голяма тежест в изследването на пространствено-териториалните образувания. Това естествено произтича от факта, че отделният човек и обществото като цяло са основните модератори в пространствената организация, управлението и развитието на всички елементи на географската система.

Основните акценти при анализа на антропогенната част на тази система са поставени върху населението и селищата, като най-висша форма на териториална организация на неговата материалната култура. При изследването на населението вниманието е съсредоточено върху промените в броя, териториалното му разпределение, количествената динамика на основните демографски процеси и техните показатели (раждаемост, смъртност, миграции, естествен и механичен прираст), както и върху качествените му характеристики (полово-възрастов състав, етно-конфесионален състав, културно-битови особености, електорални нагласи и поведение, образователно ниво, професионални възможности, квалификационни характеристики и др.). От всички тях в най-голяма степен се определя цялостната картина на социално-икономическото и политическото развитие на територията, която е обект на изследване.

В пряка връзка с демографската ситуация се намира и състоянието на селищата, които възприемани в тяхното органично единство, се определят като селищно-демографски потенциал на територията. В него селищата заемат значително място като пространствено-териториални съсредоточия на почти всички съзнателни дейности на човека и обществото. Ролята на

селищата като опорни точки в пространствената организация налагат внимателно проучване и анализ на условията и факторите за тяхната локализация, историко-географско развитие, съвременна териториална структура и административна йерархизация. Значително място в анализа трябва да се отделя на вътрешноселищното устройство и на отделните зони (жилищна, производствена, обслужваща, рекреационна и др.) в него, най-вече по отношение на техните качествени характеристики, количествена осигуреност и достъпност.

Голям интерес представлява анализа на отделните исторически формирали се части на селищата като носители на културата на съответния период от развитието, тяхната функционална организация и възможности за съвременна съвместимост, гарантираща времевата приемственост и устойчивост на процесите в цялостния живот на селищното пространство.

Съществена част от антропогенният блок на географската териториална система е стопанската сфера, като основна функция на социалната подсистема и по-конкретно на нейния селищно-демографски потенциал. За съществуването на икономическата подсистема решаваща роля има населението с неговите потребности, а за нейното функциониране - наличието и прякото участие на онази част от него, която определяме като работна сила или активно население.

При анализа е много важно да се изясни актуалното състояние на основните елементи на икономическата подсистема. Особено важни са материално-техническата база и ресурсите за локализиране и развитие на определено производство, които се определят като икономически потенциал на цялата териториална система. Детайлният преглед налага изясняване на въпросите свързани с формите на собственост, техните организационни и производствени възможности, маркетинг и мениджмънт, отраслова и териториална специализация и т. н.

Очертаването на регионалните проблеми в икономическата подсистема допълват обективността на анализа и налагат извеждането на алтернативи в бъдещото развитие, които да са насочени към устойчивото реализиране на всички производствени възможности на територията.

Регионалният анализ на обслужващите подсистеми на територията придобиват все по-важно значение в регионалните географски изследвания. Това е породено от нарастващата роля на потребителското общество и на отделния човек като консуматор, а не само като трудов ресурс и производител на материални или нематериални блага. Тяхната изграденост, териториална организация, количествени и особено качествени характеристики заслужават изключително внимание, тъй като те най-пряко влияят върху условията на живот и всякаква дейност на населението, и същевременно с това отразяват най-обективно нивото на социално-икономическото развитие на всяка територия.

Разкриването на цялостния потенциал на територията, диференцирано по подсистеми и компоненти, е възможно само на основата на приложението на регионалния подход, чрез съвместен анализ на отделни териториални единици, образуващи едно органично цяло в пространството. Тази регионализация дава възможност за получаване на най-пълна и обективна картина за цялата географска териториална система, според съответните особености от природно и антропогенно естество. Така на основата на разкритите сходства и различия в частния и интегралния ресурсен потенциал на отделните регионални единици може да се извърши целенасочено класифициране и зонироване на цялата територия за определен вид природоползване или за целите на организацията и управлението. Така ще се гарантира максимално ефективното усвояване на целия потенциал на региона, а като краен резултат - неговото дългосрочно интегрирано и устойчиво развитие.

1.2. Същност и място на регионалните изследвания в географията и Timeline в науката.

В научната и в частност в географската литература регионалните изследвания винаги са присъствали. Тяхното съществуване е естествен резултат от териториалната обусловеност на всички явления и тясната взаимовръзка, която съществува между пространствените им структури. На тази логическа основа възникват и се обосновават регионални направления в множество отраслови науки, като някои от тях дори прерастват в самостоятелни регионални науки (регионална икономика, геополитика, политическа регионалистика, геодемография и др.). "Самостоятелното развитие на регионалните науки обаче може да породи редица нежелателни явления в практическото използване на получените от тях резултати. Ето защо е необходимо да се изгради отделна система на регионалните науки и да се разработят методическите ѝ основи" (Колотиевский, 1976).

Регионалните изследвания са едно от двете най-важни направления на регионалната география, която от своя страна е един от двата основни клона на географията (виж приложение 1). Важното междинно място което те заемат, често поражда и сходни теоретико-методологични проблеми, съпътстващи развитието както на цялата географска наука, така и на отделните нейни съставни направления.

Регионалното изследване (от немски - *regionalforschung*) търси подходящи подходи за мислене, теории и методи. Приема и/или ги разработва, за да може по този начин да се провеждат пространствени анализи по определени въпроси свързани с политиките в организацията на пространството. При съвременното разглеждане на регионалните изследвания мненията на експертите в областта на пространствената организация са доста противоречиви. Повечето от представителите на пространствената наука ги считат за нейна съставна част, дори понякога за

неин синоним или немски превод на регионалната наука (regional science), основана в САЩ, макар тя да стои много по-близо до икономическите науки. Представителите на регионалното изследване и респективно на регионалната наука в немскоезичния свят го считат за самостоятелна наука, която има свой собствен обект и предмет на изследване. От тук се получават значителни напрежения между пространствената и регионалната наука (Стоянов, 2009).

Според други автори (Regionalforschung..., 2002) в регионалното изследване се включват дисциплините география, икономика, социология, демография, екология, архитектура, градско и областно планиране. Методологията и методиката му е насочена към приложение в организацията на пространството, областното планиране, градското и комунално планиране, както и щандортното планиране. Така на практика методите, които използва са от онези частни науки, които са включени в него. Това до голяма степен определя и тематичните рамки на регионалното географско изследване.

Обособяването на регионалните дисциплини в отделна група на географското знание е подход, при който много трудно ще се определи и ограничи дори и техния брой, тъй като всяко явление е териториално диференцирано. В този смисъл съвсем не изглежда куриозен опитът на Е. Параторе, който откроява географските аспекти на футбола в Италия (Параторе, 1976). Така стигаме до извода, че следвайки единствено и само регионалната гледна точка, не може да бъде формулиран такъв принцип, който да позволява да се определи ясно какво трябва или не трябва да се отнася към предметната сфера на регионалната наука и нейните вътрешни направления.

На тази особеност в регионалната проблематика се спира и А. Епщайн, според когото териториалният подход изобщо не може да отразява предмета на науката и затова се обявява против обособяването на

каквито и да било комплекси от регионални науки. "В противен случай - пише той - предмет на географската наука става самото пространство с цялата съвкупност от взаимодействащи помежду си отношения. Това обаче води до превръщането на географията в наука на всички науки" (Эпштейн, 1978). Така предмет на регионалните изследвания би се оказала пространствената диференциация на всички без изключение процеси и явления, които се извършват върху земната повърхност.

Според някои изследователи е необходимо да се разграничава собственото географско знание от прилагането на географския (регионалния) метод при изследването на редица негеографски явления. Според В. С. Лямин: "в географията широко се използва методът на пространственото изучаване на развиващите се обекти и явления. В този случай обаче географите имат работа с формализираното двумерно пространство, тоест с проекцията на действителните обекти върху определена равнина. При изучаването на географските явления и процеси подобна формализация е необходима, но при това се създава възможност да се "изгуби" географската специфика на изследваните обекти и неправомерно да се разшири съдържанието на географската наука. Използването на този метод в други науки, "нанасянето" върху карта и изучаването на пространственото разположение на негеографски явления, не трябва да се разглежда като включване на тези явления в предмета на географията" (Лямин, 1978).

Подобни мисли споделя и В. С. Преображенски. "Напоследък все отчетливо и ясно се забелязва тенденцията да се отнема географският метод от географията и да се използва географското мислене извън границите на семейството на географските науки. Някои учени все по често прибегват до географията като генератор на особен метод, който се прилага за получаването на нови знания, излизащи извън сферата на дейност на самата географска наука" (Преображенский, 1979).

Регионалните изследвания на негеографските явления не трябва да бъдат отнасяни към собствения предмет на географската наука, тъй като те отразяват само един аспект от изучаваното явление. Така изследването на определена икономическа дейност, например земеделието, е част от съответното отраслово научно знание и по отношение на географската наука се явява като абстрактен момент, докато в аграрната наука то играе допълваща и конкретизираща роля. Трябва да се подчертае, че ако при изследването на дадено явление тръгнем по пътя на изкуственото му разделяне на отделни аспекти (пространствени, времеви и т. н.), които освен това се изследват и от различни науки, неизбежно ще стигнем до загубата на цялото, което търсим да опознаем.

Регионалните направления могат да бъдат естествена част от съответните отраслови науки, което в никакъв случай няма да доведе до обедняване на предметната същност на географията. Напротив, това би спомогнало за нейното конкретизиране и оформяне като единна цялостност, тъй като неоснователните опити на една или друга наука да обхване колкото се може повече явления и процеси винаги са били свидетелство, че в своето развитие тя се ръководи само от емпирични принципи. "В такъв смисъл - пише Н. К. Мукитанов - спецификата на регионалните дисциплини се изразява в това, че изследваните от тях явления и процеси не се отнасят към обекта на географията, докато методът им на изследване е чисто географски, поради което те трябва да бъдат отнесени не към географското знание, а към съответните науки, защото, макар и да протичат в географското пространство, тяхната пространствена динамика все пак е обусловена от собственото им съдържание" (Мукитанов, 1988).

Вследствие на тези и редица други особености в развитието на регионалните изследвания се обосновава необходимостта от нова регионална наука, имаща комплексен и междудисциплинарен характер.

За важността на регионалната география като основно направление в географията говори факта, че тя следва нейното теоретично развитие от самото си възникване до наши дни. То е свързано, както с утвърждаването на географията като наука, така и с вътрешните връзки и процеса на нейното реструктуриране. Способността ѝ да дава отговор на въпроси, на които не успяват да дадат другите географски науки кара някои автори да я наричат „география в миниатюра”, отразяваща обекта на изследването ѝ – географските региони от различен мащаб: глобален, континентален, национален (Стоянов, 2015).

За същността и произхода на това научно направление е необходимо да се отбележат редица автори, като R. Minshull (1967), R.J. Johnston et. al. (1990), P. Claval (1992, 1998, 2006), А. И. Сухарев (1996), Т. Г. Морозова (ред., 1998), Я.Г. Машбиц (1998), Н.С. Мироненко (2001), Ю. Гладкий и А. Чистобаев (2003), които публикуват сериозни монографични издания. Като резултат от проведени научни форуми по темата са публикувани сборници (1976, 1981), които изследват теоретични и практически въпроси. Принос в изследването на тази тема имат публикациите на В. М. Гохман и Г. М. Игнатъев (1960), С. Б. Лавров и Г.В. Сдасюк Г. В. (1978), А. Gilbert (1988), М. Бъчавров (1992), П. Стоянов (1989, 2002, 2015), R. J. Johnston (1990), Н. Holmen (1995), Н.Н. Blotevogel (1996), G. Wood (1996), E. Wirth (1998), N. Thrift (1998), Ст. Карастоянов (1998, 2005, 2008, 2011, 2012), В. Д. Сухоруков, (1999), G. Wood (1999), П. Славейков (2000), Т. Личев (2001), В. Бояджиев (2005), П. Патарчанов (2007), P. Claval (2007), А. Paasi (2009), К. Стойчев (2012) и др.

Изследователският обект на всяка наука създава нейната отлика от другите науки, а предметът от тези, които имат общ обект на изследване. Според Стоянов (2015) „между обекта и предмета на научното изследване освен субектът стои още нещо, организиращо тяхното взаимодействие, което детерминира предмета и насочва стратегията на научната дейност.

Такъв инструмент е научната парадигма. (от гр. *παράδειγμα* (*paradeigma*), „модел“ или „пример“, от думата *παράδεικνυμι* (*paradeiknumi*), означаваща „демонстрирам, показвам, излагам“).

В географията се отделят, според различни автори, вариращ брой научни парадигми. Според У. Патисън (1964), цитиран от К. Стойчев (2012), в географията се отделят 4 традиции, консолидиращи концепциите и направленията в географските изследвания в последния век: „пространствена“, „изучаване на площи“, „човек – околна среда“ и „наука за Земята“.

В. Н. Солнцев (1981) отбелязва за съществуването в момента на четири „дееспособни“ парадигми: геокомпонентна, геокомплексна, екологична, геоструктурна. Я. Г. Машбиц (1991) привежда още по-голям списък: геоинформационна, регионална, териториална, геосистемна, математическо моделиране, описателна, пространствено-времева.

Обект на регионалните географски изследвания са геосистемите на различните пространствено-териториални равнища: локално, регионално, национално, континентално и глобално. *Предмет* на изследване са отношенията между елементите на отделните геосистеми, тяхното взаимодействие и взаимни влияния, които формират тяхната пространствена и функционална структура.

Понятието парадигма е едно от най-важните в съвременната наука. Трябва да се отбележи, че смяната на парадигмите е нещо по-значимо от редуването на теории и концепции. Всяка наука преживява процес на смяна на парадигмите си – или тези концептуални схеми, които са служили в течение на определен исторически период. Географията не прави изключение. Географската парадигма представлява миросгледна система, определяща ролята и значението на особените форми на завоюване и контрол над географското пространство. За такава древна наука, като

географията, промяната на научните представи е въпрос на нейната жизнеспособност (Карастоянов, 2011).

Цялостното развитие на географията като наука във времето и пространството е свързано със смяна на парадигмите ѝ. Развитието на географските парадигми следват своята естествена хронология, като резултат от развитието на потребностите обществото от географски познания.

Първоначално в науката господства *геоцентричната парадигма*. В Късното средновековие се налага *хелиоцентричната парадигма*. Динамиката в налагането на новите обществени отношения в края на XVII и през XVIII век, слага края на доминиращата роля на *описателната концепция*, поради изчерпването на функцията ѝ да открива, проучва и описва географските обекти, процеси и явления.

През XIX–XX в. с известна условност можем да приемем, че доминиращата от Средновековието концепция на *географския детерминизъм* е заменена с парадигмата на *географския посибилизъм* (Карастоянов, 2012).

Водещо място заема новата *хорологична парадигма*, теоретически утвърдена чрез концепцията за абсолютното пространство на Кант и Нютон. Нейното надграждане върху простото описване на географските обекти върху земната повърхност е свързано с опитите за установяване на закономерни причинни връзки и зависимости между тях, с цел обяснение на тяхното разположение.

Хорологичната парадигма води с времето до диференциране на географията на отделни научни дисциплини, всяка от които изучава определен компонент на географската среда. В резултат на това възникват и се развиват основните направления и много други частни географски науки. За съжаление тяхното развитие започва да води до диференциация на обекта на изследване (географската обвивка). Това предизвиква

необходимост от нова теоретична парадигма, която да отчита взаимната обвързаност на компонентите в географските системи, изследователски обект на частните науки. Появява се ясна нужда от синтез на натрупаните географски знания, чрез теоретико-методологичната интеграция на отделните научни направления на географската наука. Процесите на необходимата смяна се забелязват в края на XIX, но се утвърждават особено в началото на XX век, когато изучаването на географския комплекс става водещ в географските изследвания.

Развитието на *комплексната парадигма* още от създаването и утвърждаването си генерира един съществен недостатък, че географското пространство се разделя на природни териториални комплекси и териториално-производствени комплекси, които са обект на изучаване от двете основни географски направления: природната (физическата) география и хуманитарната география (социална – обществена, антропогеография – география на човека).

От средата на XX в. господството на *хорологичната* концепция в географията се заменя с *парадигмата на териториалната организация на природата и обществото*. Въз основа на идеите на Томас Кун, П. Хагет и Дж. Чорли (1971) предлагат *нова моделна парадигма*, която трябва да стане стратегия при изграждането на теорията на географията (Карастоянов, 2012).

Настоящият етап от теоретичното развитие на регионалната географската наука се отличава с нови изследователски предизвикателства. Те са свързани с утвърждаването на идеята за географските системи като основен обект на изследване. *Системната парадигма* насочва интереса към вътрешната структура и функционирането на тези пространствени образувания, акцентирайки на динамика на процесите и генерираните проблеми в тяхната времева и териториална устойчивост и променливост.

Появата, развитието и утвърждаването на регионалната парадигма в основните географски школи е естествен процес продиктуван от конкретните потребности на времето и мястото, в което се осъществява.

Автори като Бернхардус Варениус (1650), Йохан Готфрид Грегорий (1708), Meyers Konversations-Lexikon (1885-1892), А. Ф. Бюшинг (1724-1793), поставят основите на регионалната география под формата на сравнителна и специална география, както и описателното държавовзнание. Формирането на немската школа укрепва с изследванията на Карл Ритер (1779–1859), който обявява географията за предимно хорологична наука. Като предшественик на Фридрих Ратцел, който публикува няколко труда (1882, 1887, 1891), те поставят основите на немската антропогеография, която се базира на географския детерминизъм. Най-съществен принос за утвърждаването на регионалната парадигма има Алфред Хетнер (1859–1941) - изследователят, който категорично приема, че географията е пространствена (хорологична) наука. За да даде превес на регионалната география той обявява регионалните особености като основен обект на изследване. Наред с това той утвърждава *слоестата концепция* със своя системен конструкт на географската наука. Идеите на Хетнер оказват голямо внимание върху творчеството на редица изследователи, както от Германия, така и от географските школи на Франция, САЩ и Русия.

Сериозен е приносът в регионалните изследвания на френската школа *Geographie humaine*, в която регионът (районът) заема централно място в тематичното ѝ съдържание и нейната проблематика. Може дори да се каже, че френската география съсредоточава върху него почти цялата си методология и методика на своите изследвания. Нещо повече, независимо от политическите си нюанси и поради солидната си географска основа, "регионализмът във Франция не беше облъхнат и не беше смутен нито от регионалната наука, нито от регионалната икономика" (Христов, 1982). В голяма степен това се дължи и на традиционното отношение към

географското пространство като свойствен за географията обект на изследване. Заедно с другото си важно направление – *Geographie urbaine*, френската регионална география успя да получи такова обществено признание, че превърна голяма част от своите научни достижения в постулати на съвременното градоустройство и организацията на територията. "В това отношение най-ценни са приносите за функционалния анализ, за планирането и разширяването на градовете и за мястото на града в района. Всъщност френската географска школа чрез града, чрез градовете, навлиза и в проблемите на регионализма, на устройството на територията. Във Франция е аксиома, че териториалната организация на социаликономическите процеси се осъществява под егидата на градовете. Това е едно положение с голямо методическо значение" (Христов, 1971).

Постиженията в устройството на територията в изследванията на френските географи G. Chabot (1948), J. Coppolani (1954, 1959), R. Dugrand (1963), P. George (1952, 1964), J. Beaujeu Garnier et G. Chabot (1963), показват осъзнатата необходимост от комплексно и районно схващане на проблемите на икономическото и социалното развитие, на основата на "видовете живот" и интуитивният регионализъм. Силата на тази необходимост позволява да се преодоляват много пречки при цялостното решаване на проблемите в териториален разрез. Това е особено важно при устройството на територия, засягаща повече от една община, което е свързано с големи усложнения по координирането, поради голямата автономност на административно-териториалните единици във Франция. И тъй като нито департамента, нито централните органи могат да възложат на общината мероприятия, от които тя не е заинтересована, съществува опасност да се компрометира процеса на районно планиране.

Днес във френската география Пол Клавал е основния застъпник на регионализма. В основният му монографичен труд „Въведение в

регионалната география”(1998), който е преведен на английски и преиздаден през 2007 г., той утвърждава като предмет на регионалната география изследването на регионалната организация на пространството.

Върху развитието на регионалните идеи пряко или косвено отношение имат изследванията и публикациите на А. Вебер, В. Кристалер, А. Льош, Т. Хегерstrand и особено У. Айзард. Създателят на регионалната наука У. Айзард я определя като нова междулидисциплинарна област в системата на социалните науки, която се основава на теорията и постиженията на другите социални науки (Isard, 1987).

Тук трябва да отбележим, "че в американската и английската литература регионалната парадигма е сърцевината на географията. Това личи най-добре в трудовете на R. Hartshorne (1939, 1978, 1979), който смята, че географията се стреми да получи завършени знания за териториалната диференциация на Земята и затова различава явления, изменящи се териториално само по тяхното географско значение, т. е. по тяхното отношение към всеобщата териториална диференциация" (Карастоянов, 1998). В отделна глава регионалната парадигма или регионалната география се разглежда при Р.Д. Джонстън (1987) в теоретични и методологични изследвания за развитието на цялата географията.

Като алтернатива на водещите научни парадигми в американската география, в средата на миналия век, се явяват публикациите на редица автори като К. Райт (1947), Фр. Шефър (1953), Д. Лоуентал (1961), в които не се защитава изповядваното от европейските географи като аксиома, единство на географската наука .

В исторически план утвърждаването на регионализма и развитието на регионалните географски изследвания има традиции в руската школа, още от края на XVII век. През следващите два века редица автори като С. П. Крашенников (1833-1843), В. Н. Татищев, М. В. Ломоносов, К. И.

Арсениев (1848), П. П. Тяншанский, Н. М. Пржевалски, П. К. Козлов правят теренни проучвания и със своите трудове утвърждават страноведението (странознанието) в регионалната географска наука.

През първата четвърт на XX век с антропогеографска насоченост са изследванията на Л. Д. Сеницкий (1923) и А. А. Крубер (1925 г.), в които те правят опит да преодолеят детерминизма характерен за някои от немските географи.

Нов етап в регионалните изследвания започва с публикациите на В. П. Семьонов-Тяншански (1928) и особено на Н. Н. Баранский (1927), които поставят методологичните основи на районирането, имат редица понятийни приноси и развиват изследователския синтез и странознанието. Днес негов последовател, но и критик е Н. С. Мироненко (2001), който развива теорията и методиката в редица изследователски направления в съвременната обществена география. Теоретико-методологичен характер и принос за развитието на географската наука имат публикациите на З. Е. Дзенис (1980), А. Г. Исаченко (2004), С. Б. Лавров и Г. В. Сдасюк (1978), Я. Г. Машбиц (1991, 1998) и др.

Съществен принос в съвременното развитие на регионалистиката имат редица изследователи като Т. Г. Морозова (1998), Медведев (2002), Лукин (2005), Туровский (2006), Дергачев (2008), Ю. Гладкий, А. Чистобаев. (2003) и др., които допринасят съществено за теоретично-методологичното и понятийно развитие на регионалната парадигма.

За развитието и теоретико-методологичните основи на регионалните географски изследвания значение има и представата на Б. М. Кедров за класификацията на науките, според който в днешно време предметът на науката трябва да се определя във връзка със субекта (субстрата или носителя на движението) вместо традиционното обособяване на науките по формите на движение (според функциите или спецификата на движението). "Сега - пише той, развивайки тази мисъл - става все по-ясно,

че даден предмет трябва да се изучава едновременно от много взаимодействащи си науки, докато отделната наука трябва да се занимава не с един-единствен неин "собствен" предмет, а и с много други предмети. С други думи, отношенията между науките и изучаваните от тях предмети търпят значителни промени, оказвайки се не еднозначни, а многозначни: един предмет се изучава едновременно от много науки и една наука изучава едновременно много различни предмети" (Кедров, 1980).

Опитите на редица изследователи за един период от над три десетилетия да утвърдят регионалната наука в обществения живот като симбиоза от география, икономика, математика и моделиране вече сериозно се затрудняват поради няколко различни причини. Най-важната от тях е, че регионалната наука все повече се отделя от пространствената и времева реалност, в която се развива, като почти прекъсва естествените връзки със своя методологичен съюзник - регионалната география, и продължава да се ограничава в поствоенните обществени потребности, които отдавна вече са история.

Като резултат от тези процеси на интелектуалната сцена започва налагането на нова научна парадигма - новата икономическа география. Тя се инициира от Пол Кругман като регионална наука, която поддържа математическите модели, включвайки строги стратегически анализи, изтъква значимостта на съчетаването на пространствени с икономически анализи и подхранва постоянния диалог между икономическата география и икономиката (Krugman, 2000). Предмет на изследване са още идеите за равновесието в развитието, проучването на географското агломериране, еволюцията на градовете и индустриалната концентрация.

Изследването на регионите със средствата на различни науки днес е не само възможно, но и необходимо. Следователно утвърждаването на регионалният подход в изследванията на пространствените реалности и закономерности е естествен резултат от развитието на съвременната наука.

Ясно се вижда, че регионалният подход получава все по-голямо развитие в съвременните проучвания на териториалните общности тъй като, той дава в ръцете на изследвателя могъщо средство за изучаване на всички елементи на географската среда в тяхното взаимоотношение и противоречиво единство. Така регионалните географски изследвания се превръщат във все по-реален първообраз на географията на бъдещето, която ще представлява комплексно научно знание, формиращо се при определящата роля на географското съдържание.

1.3. Понятийно-терминологична база на регионалните географски изследвания.

Една от най-важните области на всяка наука, съществена част от нейния фундамент и основен елемент на всяко научно изследване е понятийният апарат и специфична терминология, както и неговото съдържание. За тази цел е необходимо те да бъдат изпълнени със съдържание в резултат от задълбочени научни изследвания. Според философската и логическата литература, понятието е „форма на мисленето, и е отражение на предметите и явленията за техни съществени признаци, а терминът е словесно обозначение на понятието” (Войшвило, Е., 1989).

Понятията имат собствен живот, появяват се в момент на необходимост от обозначаване на ново явление, нов факт, ново направление в науката или практиката. В своето развитие, понятието се обогатява или изчиства, придобива еднозначно или многозначно звучене, еволюирайки води до появата на нови понятия или се загубва, изчезва. Тоест, то следва и покрива развитието на съответното направление в науката. Понятието няма ясно фиксирани граници. Често в практиките на различните научни области или държави дадено понятие има различно тълкувание, различно обозначаване и разбиране. Според Ганев (1997) „различията, които се наблюдават в много случаи, се пораждат от предмета на отделните науки, без това да променя съществено съдържанието на тези понятия”.

Дискусията за етимологичните основи на понятието „*регион*”, продължава в научната общност от доста време. Разпространено мнение сред редица автори като В. Бояджиев (2005), К. Андонова (2012) и др. е, че произхода може да се търси от латинската дума „*regio*”, която означава част от територия, област, район. В древността в Рим с тази дума се е означавал ареал, който е трябвало да се управлява по принцип, без да се свързва с определена държавна институция (Бояджиев, 2005). Според някои автори произхожда „от латинския глагол „*regere*”, означаващ

„ръководя”, управлявам, упражнявам власт” (Шишманова, 2010) или територия „отсам” линията на границата (Бояджиев, 2005).

Според друга група автори като Г. Гешев (1999), Е. Георгиева и К. Симеонов (2005) произхожда от латинската дума „regionalis”, която се интерпретира като отнасящ се до „една област или няколко съседни страни”. Латинската дума “Rex” – в превод: „Владение с владетел”, която влага политически и властнически елемент според В. Бояджиев (2005) и също дава възможност за тълкования, свързани с произхода на понятието регион.

Появата на понятието регион в научната терминология и свързаните с него концептуални дискусии в западните – англосаксонски школи, според Р. Функ (Funk, R., 1995), започва с опита на Бертил Олин (Bertil Ohlin) през 1933 година да изведе общите черти на междурегионалната и международната търговия в една обща щандортна теория. След него автори като Т. Паландер (1935), Аугуст Льош (1940) и най вече Уолтър Айзард (1956) го доразвиват.

Въпреки продължителните усилия, все още няма задоволителна дефиниция за регион, «която да е едновременно обхватна и общопризната». В англоезичната география силно влияние има съдържателното използване на понятието за „регион” от П. Хагет (1979), който го схваща като отворена функционална система, състояща се „стъпаловидно” от следните пространствени елементи: движение, мрежи, възли, йерархия, площи и полета. А. Пааси (2009) дава по-ясно определение за географски регион: „Традиционна ключова категория на географското мислене. Пространствена единица, която по някакъв начин е различима от заобикалящите я ареали. Тя се разбира като ментална категория, която може да се използва в класификацията и като „реална единица на света”.

Американският географ П. Джеймс (1957) приема, че региона е „територия, еднородна от гледна точка на приетите от изследователя критерии”, според които се извършват и класификациите на регионите.

Региона се употребява при обозначаването на територия, в която избрани критерии, изследващи характера на търсения феномен и неговите пространствени проявления, създават специфичен ефект спрямо териториите извън него, т.е. имат известна доза еднородност, поради което при регионалните изследвания ключовия фактор е изборът на съдържателни критерии (Стойчев, 2012).

За Личев (2001) съдържанието на понятието „регион” за разлика от територията „се използва със значителна доза относителност като обхват”. Регионът е резултат от съсредоточие от активни и пасивни фактори с изменяща се интензивност, чиято собствена динамика води началото си от вътрешното равновесие и пространственото отношение.

С подчертано административен характер се отличава определението на Асамблеята на европейските региони: „Регионът е териториален орган на публичното право, създаден на ниво, намиращо се непосредствено под държавното и притежаващ право на политическо самоуправление.” (Декларация за регионализма в Европа - 4. XII. 1996 г.).

В крайна сметка според нас като регион може да се обособи част от еднородна (хомогенна) повърхност от земното пространство, в зависимост от една или няколко характеристики от различен характер (природен, социален, икономически, политически, културен и т.н.), които я разграничават от останалата част на територията.

Появилият се в географията през XVIII – XIX век термин „Район” се определя като териториална единица с ясно определен център. Той е с френски произход – “Rayon” и означава лъч или радиус, който осветява зоната на влияние на определен център. Границата при района не е ясна и

линейна, а е по-скоро ивица територия с равномерно влияние между центъра на района и подобни центрове на други райони (Бояджиев, 2005).

Терминът „район” се утвърждава в първата половина на миналия век в икономическата география и обществената практика на бившия СССР, откъдето постепенно се налага и в българската научна, планова и нормативна литература.

Опасната свобода, с която термина се използва у нас, влагайки различно териториално и функционално съдържание, все по-често предизвиква понятиен хаос, от който страдат всички участници в процеса на регионализация на националното пространство. Достигна се дори до уникалния нормативен парадокс, във всички закони за регионално развитие в България териториалната основа, на която се осъществява да е свързана с определянето на различни по обхват и административно-териториални функции *райони*. Понятието регион дори не е споменато в нормативните актове, макар това да се изисква от логиката. Така всички неформални териториални образувания в нашата литература и в обществената практика се наричат райони – централни, периферни, депресивни, градски, селски, гранични, планински и др.

Извършеният преглед на разнообразни източници в научния и речников фонд кара П. Славейков (2000) да твърди, че „думата „район” е не само русифициран вариант на френската дума „rayon”, но съдържанието ѝ изцяло е заимствано от съдържанието на думата „region”, имаща немско-английски произход”. Според него е „нормално и правилно при характеризирането на обособени части от земната повърхност, които се отличават със специфичните си природни и социално-икономически условия да се използва термина „регион”.

„Понятието *пространство* има фундаментално методологично значение за географската наука. Неговата същност се интерпретира многостранно в зависимост от конкретните изследователски акценти. То е

предмет на вековни дискусии, в които се включват и представители на редица други главни научни направления” (Русев, 2017).

Редица изследователи като: Хетнер (1927), Хардшорн (1939, 1959), Марков (1965), Бунге (1967), Харвей (1974), Хагет (1965), Валерщайн (1992) и др., защитават пространствената (хорологична) и времевата (хронологична) същност на географията. Базирайки се на това Бояджиев (1995) я представя като “геохронологична наука”.

Географското пространство представлява един своеобразен „таксоном” и в този смисъл чрез него се проверява верността и издържаността в научно-методическото отношение на частните понятия в географията и териториалните икономически науки (Личев, 2001).

За значението на пространството недвусмислено говори факта, че през 60-70-те години на XX в. се развива и дисциплина - Перцепционна география (География на възприемане на пространството), а разработването на ментални карти се използва не само в обучението, но и в планирането на различни пространствени процеси.

Според Б. Колев (2008) пространството, особено в интуитивното му разбиране предимно като разстояния, до такава степен е влязло в битието на хората, че те не осъзнават в пълна степен неговото значение. Може би, това е нормално и обяснимо за ежедневието, труд и бит на почти всички хора. То се приема за даденост, както природните условия и не винаги се възприема като най-важния потенциал и ресурс, защото то е онзи природен съд или вместилище, в който се е появил и развил животът като планетарно явление, а след него и обществото.

Разглеждането на пространството като потенциал и ресурс все още не е докрай осъзнато и от съвременните общества. Но както и в отминалите епохи, така и сега, то и най-вече териториалната му или плоскостна т.е. равнинна в геометричен смисъл, компонента отново се

превръща в съществен мотив и фактор за предприемане на едни или други политически и икономически действия (Колев, 2008).

В географията понятието „пространство” се пренася най-често от философията, но с отчитане на особеностите на Земята. Геопространството се схваща като форма на съществуване на географските обекти и явления в пределите на географската обвивка. В последно време се правят опити за отделяне на различни типове, свързани с една или друга страна на битието (Стоянов, 2015).

Независимо от съществуващите различия в мненията на географите за отношенията между пространството и пространствеността, от една страна и територията и териториалността от друга, В. Бояджиев (1995) се придържа към схващането, че географията ги изучава като синоними, включвайки достъпните земни недра, земната повърхност и използваемата активно част на прилежащото атмосферно пространство.

Освен споменатите изследователи у нас по въпроси, засягащи същността на научната категория географско пространство и различни аспекти на неговото оценяване и използване, са работили Б. Колев (1980, 1997, 2007), Л. Зяпков (1997), Гешев (1997), Димов (2002) и П. Стоянов (2000, 2008).

Географското пространство притежава структури, които отразяват сложния му строеж. Частните географски пространства се отделят съобразно изследователските цели, но и съдържателно – по географски признаци. Напр. при социално-икономическото пространство се изследват структури и процеси – локализацията и пространствената разчлененост на човешката дейност. Организацията на социално-икономическото пространство е важна задача на обществото и държавата, заемащо важно място в програмата за развитие на ООН и много други примери от световната практика (Зарков, 2017).

Днес ролята на географското пространство и неговата оценка все повече ще нараства като естествен резултат от активните и успоредно протичащи процеси на глобализация и регионализация. Така укрепването на пространствените връзки на различните териториални равнища –

локално, регионално и глобално ще позволят по-пълното и ефективно използване на ресурсите на отделните видове пространства.

Една от най-често използваните понятия в регионалните географски изследвания е термина „*територия*” Сравнително често той се използва неточно, дори погрешно вместо понятието пространство, тъй като те съществено се различават.

Територията се отличава с конкретност, привързаност към определени координати, определени граници. Понятието „територия” е от латински (*territorium*) произход (от *terra* – земя) и представлява част от земната суша с присъщите ѝ природни и създадени от човека свойства и ресурси (Географически....., 1988).

Според Личев (2001) понятието „територия” се явява в известна степен противоположност на абстрактното пространство, тъй като в него се влага географска конкретност.

Пространството на региона/страната се състои от територия, акватория и аеротория. В някои случаи се отделя и подземно и подводно пространство. В регионалната география и странознанието територията се характеризира с наличие на особен вид ресурси: площ (размер); особености на географското положение (абсолютно и относително); определени типове ландшафт (природен и културен); степен на стопанска усвоеност; способност да изпълнява ролята на „пространствена база за развитие на обществото” (Стоянов, 2015).

Ресурсният потенциал на територията и рационалното му използване изискват регулиране на различни равнища. Територията на всеки регион се определя от 3 основни параметъра: размер, граници и конфигурация, които оказват много силно влияние върху процесите протичащи върху нея и в най-голяма степен върху възможностите на човешката дейност.

Независимо, че по-големият размер предполага по-големи и по-разнообразни ресурси от природен и антропогенен характер, това може да се окаже проблем при управлението. Често малкият брой население и големият размер на територията лимитират нейното усвояване, дори и за „преодоляването на пространството“ и осъществяване на контактите между отделните части на региона.

Според А. Минц (1972) територията е „обобщаващ ресурс“ (в икономически смисъл), който не може да бъде заменен с нищо. Затова в съвременното общество качеството на организацията на пространството влиза сред неговите основни проблеми (Мироненко, 2001).

Недостигът на територия предизвиква разработване на концепции за компенсиране на този недостатък като се усвояват неблагоприятни за обитаване пространства с екстремни условия (осушаване на крайбрежни морски или океански територии), разработването на нови производствено-технологични форми за териториална организация, спестяващи пространство - „тойотизъм“ срещу „фордизъм“.

Все по-интензивното използване на територията е свързано с концентрацията на население и стопански дейности, особено в индустриалните райони, докато в руралните се наблюдава обезлюдяване („опустиняване“), водещо до сериозни екологични проблеми от съвместяването на функции в едно и също място („конфликти на развитието“).

Неравномерното разпределение на териториалните ресурси между регионите в света и техните отделни части, изискват специално внимание от регионалната наука. Я. Машбиц (1998) подчертава, че показателят „осигуреност с териториални ресурси“ е много изразителен, но се нуждае от географски анализ. Този регионален анализ би позволил да се открие ясно корелацията между незаселеността и слабата усвоеност на

територията, както и между ниската демографска гъстота и трудностите при социално-икономическия ѝ прогрес.

Важен елемент от анализа и интерпретацията на територията е нейната конфигурация, тъй като тя влияе върху обществените процеси. Още К. Ритер отбелязва, че ако континентите имаха други очертания, то световната география би била съвсем друга. Американският географ Д. А. Грифит търси причинно-следствени връзки зависещи от конфигурацията и стига до извода, че формата на територията влияе върху разстоянията и времетраенето на ежедневните трудови пътувания (Стоянов, 2015).

Влиянието на „конфигурацията на веществените условия“ върху различните териториални/пространствени равнища срещахме при различни изследователи. При територии на равнище „страна“ добър пример е сравняването на България и Куба, които имат приблизително еднаква площ, но различна конфигурация, която оказва влияние върху особеностите на пространствената структура. Това предполага и различна политика за пространствено и регионално развитие. Подобно сравнение може да се направи напр. между Италия и Франция, между Австрия и Унгария и др.

При анализирането и представянето на един регион е необходимо обаче първо да се изучи как се е формирала територията му, обитаващото го население, историята и географията на териториалните му промени. Възможно и необходимо е групиране на регионите по исторически особености и формиране на територия чрез прилагането на концепции от културната география (за културното ядро, за културната дифузия и др.).

В речници на български и чужди езици се срещат следните определения за термина „развитие“: „постоянно преминаване от един етап в друг - по-горен, по-съвършен“ (Речник на..., 1978); „процес на растеж, прогрес, напредък, разширяване, усъвършенстване“ (www.dictionary.com..,

2014); „по-висока степен на проявление на някакви качества, свойства” (Съвременен тълковен речник...., 2001).

В съдържателно отношение терминът „развитие”, подобно на „интеграцията”, често се употребява в словосъчетания като: икономическо развитие, социално-икономическо развитие, териториално развитие, пространствено развитие, развитие на националната територия, развитие на региона, общината, града и др.

Маринов (2005) определя „развитието” като „напредък в политическите, социалните, икономическите, екологичните, здравните, технологичните, културните и рекреационните аспекти в дадена общност (или общество)”. Още по-конкретно то може да се формулира като „подобряване на качеството на живот в общността” (2000). Подобно определение предлага и Стоянов (2009) „... дългосрочно подобряване на условията за живот и труд на населението”. Според Гаврилов (2014) „под термина „развитие” обикновено се подразбира прогресивно изменение, преди всичко отчетено чрез конкретни социално-икономически показатели”. На подобно мнение е и Маджарова (2002), според която „терминът „развитие” идентифицира всеки процес на целенасочено и качествено изменение на определена система”. Интерпретирано спрямо системата регион (община, град) и регионално (местно, градско) общество, развитието може да се разглежда като състояние, при което контролираните от човека фактори водят до рационалното използване на ресурсите в полза на населението.

За разлика от тези мнения, Георгиев (1998) изказва съмнения по отношение на „неоснователния позитивизъм”, който се влага при употребата на термина „развитие”, без да се вземе предвид, че може да имаме и низходящ ефект от развитието. В този дух се изказва и Гаврилов (2014), който смята, че „развитието трябва да се осъществява в съответствие с предварително определена система от цели, което може да се определи като прогрес - прогресивно развитие, ако е насочено в положителна посока, или като регрес/деградация – (регресивно/деградивно развитие), ако линията на развитие е с обратна посока”.

За автори като Selier (1989), развитието зависи от ценностите, които са важни за обществото и не може да бъде описано еднозначно. То „съдържа не само материалните, но и нематериалните аспекти на живота за разлика от икономическия растеж, който е ориентиран само към увеличаване на общественото богатство, на стоките и услугите”.

През последните три десетилетия в практиката, науката и политиката широко навлезе понятието „устойчиво развитие”. Най-общо се приема, че устойчивото развитие има три основни аспекта (стълба, цели) на развитие, между които трябва да се поддържа баланс – икономически, социален, екологичен. Най-популярната дефиниция на устойчивото развитие е формулирана в доклада на Световната комисия по околна среда и развитие „Нашето общо бъдеще”, известен като доклад „Брунтланд” (1987). В него се посочва, че устойчиво е развитието, „което удовлетворява нуждите на настоящето, без да подлага на риск способността на бъдещите поколения да задоволяват своите нужди” (1989).

Много често терминът „развитие” се свързва с определено пространствено (териториално) равнище – регионално развитие, локално (местно) развитие, градско развитие, в т.ч. вътрешноградско развитие. Според Бояджиев (2005) „една от главните цели на развитието чрез реформи е регионалното (субнационалното, субдържавното, поддържавното) развитие”.

Регионалното развитие се определя от Георгиев (1998) като „пространствено ограничено развитие на определена територия”.

В България „Държавната политика за регионално развитие създава условия за балансирано и устойчиво интегрирано развитие на районите и общините и обхваща система от нормативно регламентирани документи, ресурси и действия на компетентните органи, насочени към: - намаляване на междурегионалните и вътрешнорегионалните различия в степента на икономическото, социалното и териториалното развитие; - осигуряване на условия за ускорен икономически растеж и високо ниво на заетост; - развитие на териториалното сътрудничество” (ЗРР, 2008).

Предложената от законодателя дефиниция, не се различава съществено от тази, дадена в ЗРР от 2004 г. Новото в случая е отпадането

на понятието „райони за планиране”, т.е. районите вече не са планови, не са икономически, а са само статистически от ниво... (Бояджиев, 2006) като единствено се добавя категорията „интегрирано” към балансираното и устойчивото развитие на територията. Така дефинирано регионалното развитие може да се разглежда като процес от дейности за постигане на определените от закона цели. Това предполага при управлението на процеса регионално развитие, да се разработват и прилагат различни сценарии и модели за развитие, в това число интегрирани.

В монографичното издание на БАН „География на България” от 2002 г., то се определя като „комплекс от демографски, икономически, социални, инфраструктурни, екологически и др. процеси, протичащи по различен начин и интензитет и водещи до появата на териториални различия и специфични по своята същност проблеми в територии, наречени региони”.

Личев (2001) от своя страна смята, че в „основата на регионалното развитие и планиране стоят общините с тяхното ключово значение за функционирането на националната и местната икономика и за реализирането на пълния жизнен цикъл на населението”. Според Н. Димов (2012) „регионалното развитие на природните, социално-икономическите и природно-социалните системи е обективен процес, следствие от съществуващата обективна регионалност”. Организацията и управлението на всяка страна се съпровожда с прилагане на диференцирана политика за развитие, в отделните части на националната територия. Обикновено тя е насочена към ограничаване и намаляване на регионалните различия в социално-икономическото и културно-екологичното развитие.

Определението на понятието „регионално развитие” е многообхватно и разнообразно. С право Джилджов и др. (2001) посочват, че „Едно от сериозните предизвикателства е разнообразната интерпретация на понятията „регионално развитие” и „политика на регионално развитие”, независимо от категоричната дефиниция, дадена в ЗРР. Показателна в това отношение е констатацията в Доклада за човешкото развитие от 1999 г.: „...регионалното развитие означава различни неща за различните хора”.

От казаното може да обобщим, че *регионалното развитие е научно познание с интердисциплинарен характер. Целта му е синтез на пространствено-териториални (природни, икономически, социални, екологични, и технически) и политико-планови аспекти на развитието, управлението, координацията и контрола на национално, регионално и локално (местно) равнище.*

Процеса на регионално развитие има пряка връзка с:

- локализацията на обектите от производствената и непроизводствени сфери;
- организацията на селищната мрежа и отделните населените места;
- изградеността на транспортната, техническа, производствена и социална инфраструктури;
- ресурсната и пазарна осигуреност;
- екологическото равновесие;
- рационалното оползотворяване на ресурсите на извънселищните територии;
- управлението и самоуправлението на регионалните и локални общности и обществото като цяло;
- развитие на гражданското общество при активно участие в процеса на подготовка и реализация на регионалните политики;

Сложен е проблема при интерпретацията на категориите „*пространствено развитие*”, „*пространствено планиране*” и „*политика за пространствено развитие*”. В проекта на Методическите указания за изготвяне на концепциите и схемите за пространствено развитие (2015) в Република България се посочва, че „в областта на планирането и управлението на територията липсват общоприети дефиниции за понятията пространствено развитие и регионално развитие”. Поради това често в тях се влага еднакъв смисъл и се използват като взаимно-заменяеми понятия.

Същото се отнася и за понятията пространствено планиране и регионално планиране. Причините за това са многообразни. От чисто академични интерпретации и концепции за разбирането и изследването на развитието в пространствен аспект, до политико-административния

смисъл, който се влага в използването на тези понятия в различните национални управленски системи, на различни равнища и от различни публични и други организации. В резултат са налице множество определения, които варират между традиционното планиране на земеползването и стратегическото планиране на регионалното развитие. Това от своя страна води до трудности в разбирането не само в ежедневието, но и в специализираната литература.

Стратегическият характер на пространственото планиране осигурява методи и инструменти, с чиято помощ „публичният сектор цели да повлияе върху бъдещето пространствено разпределение на дейностите. По този начин се очаква да бъде създадена по-рационална териториална организация за приложение на различните модели на земеползване и връзките между тях, както и баланс между нуждите от развитие и целите на опазване на околната среда” (European commission , 1997).

В ЕС посочените понятия също се интерпретират по различен начин. Понякога те се използват комплексно в стратегически смисъл на различни нива за обобщаване на политически намерения и действия, адресирани към оптимизиране на организацията на обществото в пространствен аспект (Faludi A. 2002).

Проблемът се задълбочава, предвид обстоятелството, че като синоними на понятието „пространствено развитие/планиране” се използват „териториално устройство” (Хрелев и Калинков, 1995), (Хрелев, 2000), (Ковачев, 2009), (Калинков и Господинова, 2013), (Борисов, 2016 и 2016), „териториално и селищно устройство” (Андреев, 1987), (Ковачев и Робев, 1994), (Григоров, 1996), „териториално и административно устройство” (Докова, 2009) и „териториалноустройствено планиране” (Еврев, 1999). Подобна е ситуацията и с други понятия като: „пространствена организация/spatial organization” (Bertaud, 2015) и др., „организация на пространството” (Стоянов, 1992, 1993, 2009), (Стаменков, 2014); „териториално развитие / territorial development” (Методически насоки..., 2010), (Ковачев, 2007); „териториално-пространствено развитие” (Шишманова, 2010).

Процедурите и инструментите в областта на пространственото планиране се отнасят до координацията и/или интеграцията на пространствените измерения на секторните политики чрез целеви териториални стратегии, което в голяма степен ги приближава по-скоро до класическото стратегическо планиране на регионалното развитие за сметка на устройственото планиране (UN, 2008).

Според Стоянов (2009) следните понятия често се употребяват синонимно: „организация на пространството и политика за организация на пространството (отнася се най-често за надместните равнища); планиране на пространството и пространствено планиране (най-често отнесено на всички пространствени равнища). От тях трябва да се разграничават: ландшафтно планиране; регионална политика, регионална структурна политика (регионална икономическа политика); регионално планиране на развитието, регионална политика за развитие”.

Действащият ЗРР борави с понятието „пространствено развитие”, съответно „планирането на пространственото развитие”. В чл. 7а е посочено, че „планирането на пространственото развитие обхваща разработването и актуализацията на система от документи за пространствено развитие на национално и регионално ниво, определящи стратегия за интегрирано пространствено развитие при отчитане на териториалния потенциал и принципите за балансирано устойчиво развитие” (ЗРР, 2008).

Според терминологичния речник приет от Европейската конференция на министрите, отговарящи за пространственото развитие към Съвета на Европа (СЕМАТ, 2006), понятието „пространствено развитие” (spatial development) „обозначава еволюцията/ развитието на териториите във всички техни измерения (икономическо, социално, екологично и физическо)”. То се разглежда като синоним на „териториалното развитие” (territorial development), което се определя като „процес на постоянна и обикновено положителна промяна на териториите, обитавани от човешките общества” (СЕМАТ, 2006). То включва развитие на физическите компоненти (инфраструктура, природа, урбанизирана среда и др.), както и териториалната структура и структурата на селищната

мрежа. Териториалното развитие като концепция е стремеж не само към икономически растеж, а също и към устойчивост в икономически, социален, природен и културен аспект. Следователно, териториалното развитие е измерение с високо качество, което предполага голяма кохерентност в областта на проектирането (устройственото планиране) и осъществяването на политиките на публичните власти.

Понятието „пространствено планиране” (spatial planning) от своя страна се тълкува като „организирана съвкупност от методи, използвана за оказване на влияние върху разпределението на хора и дейности в пространства (територии) от различен мащаб, както и разполагането на различни видове инфраструктура, урбанизирани, природни и рекреационни територии” (СЕМАТ, 2006). Тук следва да направим разлика между понятията „пространствено планиране” и „планиране на предназначението на земята, зонироване” (land-use planning, zoning).

Планирането на земеползването или наложилите се у нас термин „устройствено планиране” най-общо се определя като „комплекс от дейности включващи проучване, проектиране и установяване на определен устройствен режим на дадена територия” (Ковачев, 2009). Зонироването от своя страна е важен компонент на устройственото планиране. Обикновено то включва: типа дейност, която е допустима върху дадена територия (като зелени площи, жилищни, земеделски, търговски или промишлени зони), гъстотата на дейностите, които могат да бъдат реализирани върху тях и обхвата, който различните структури могат да заемат.

Пространственото планиране замества традиционното устройствено планиране като обвързва тясно развитието на физическото пространство (земеползването) с политиките на социално, икономическо и екологично развитие. По конкретно пространственото планиране разглежда начина на организиране и използване на територията, наличните ресурси и съществуващи проблеми (екологични, социално-икономически, урбанизационни и инфраструктурни). Идентифицираните ресурси и проблеми се анализират, оценяват и прогнозират, предлагат се визия, алтернативи (териториални модели) и подходяща за изпълнение пространствена стратегия (Проект на Методически указания ..., 2015).

Мащабът на инструментите за планиране е широк и представлява различни аналитични, оценъчни и далновидни инструменти, взаимодействащи с институционалните и правни, икономически и финансови инструменти, при оптимална ситуация постигайки синергичен ефект.

Анализът на понятийния апарат налага специално внимание и разглеждане на понятията „*локално (местно) развитие*”, тъй като той има най-тясна връзка с изследваните неформални териториални общности на това ниво.

Терминът „локален” произлиза от латинската дума „*localis*” и се определя като „местен, свойствен само на едно място” (Речник на..., 1978), „който се намира или засяга само определено място” (Български..., 1993). Производният на термина „локален”, „локализирам” се определя като „ограничавам нещо по място” (Български..., 1993).

Локалното (местното) развитие като разбиране, залегнало в България, включва както развитие само на едно населено място, така и развитие на най-малката административно-териториална общност - община. Подобно на „регионалното развитие” в научната и справочна литература са налице множество определения: „Степен на растеж или напредък във всеки аспект на общността, определен или ограничен до дадена и обикновено малка област” (Glosbe, 2014); „Мобилизиране на неизползваните ресурси на ареала чрез местно действие в партньорство с националните и регионалните агенции за повишаване на качеството на хората и на местата” (RDSTP, 2001).

Много често „локалното (местното) развитие” се отъждествява с „местното икономическо развитие” и се определя като „процес в рамките на който партньорите от публичния, неправителствения и бизнес - сектори работят заедно за създаване на по-добри условия за икономически растеж и заетост” (Суинбърн и..., 2004), или като „промяна, която води до подобряване на жизнения стандарт на местните жители и повишаване на приходите на общината в рамките на устойчивото развитие” (Великова, 2009). Крайната цел е подобряване качеството на живот на местното население.

В крайна сметка „локалното (местното) развитие” следва да се разглежда най-малко в два аспекта: като практика на организиране на местния потенциал, при която субектите на развитието въздействат върху процеса, респективно върху факторите на развитието с оглед на неговото повлияване в полза на общността и като процес на генериране и използване на богатството - „талантите” на територията.

Според някои виждания регионалната политика е начин правителството да се намесва в разпределението на различни дейности в различните региони, като се фокусира главно към разпределението на икономическите дейности и изграждането на инфраструктура с национално значение. Много често регионалната политика включва широк спектър от действия, насочени към преразпределение на икономическите дейности към региони в икономически спад, изправени пред необходимостта от реструктуриране на икономическите сектори в техния обхват.

Регионалното планиране предлага пространствени решения на проблемите в регионите чрез система от координирани действия, а регионалната политика се съсредоточава върху конкретните приоритети и мерки за реализиране вътре в региона. Регионалното планиране се фокусира върху по-широк кръг въпроси в рамките на региона чрез подготовка и прилагане на интегрирана стратегия за регионално развитие, с чието изпълнение са ангажирани съответните институции (териториални органи на държавното управление, както и органите за местно самоуправление) (МРРБ, 2016).

Понятието *пространствена политика* се тълкува като „структуриран набор от планирани дейности и интервенции, които влияят: върху пространственото развитие на различните категории териториални общности, върху производствените, пазарните и комуникационните системи и върху обособената среда с природен, урбанизиран и социален характер” (СЕМАТ, 2006).

1.4. Регионализация на територията. Видове региони.

Появата на регионалната перспектива се счита за едно от най-важните концептуални постижения на модерната география. След появата в научното пространство на трудовете на Джордж Чизхолм (1889) и Дж. Р. Смит (1913), икономическата география излиза от теоретичните и концептуални рамки на предишния си период и започва съвременното си академично развитие. Динамиката на политическите и икономически промени в началото на миналия век налагат нова пространствена рамка на научните изследвания, която има много по-ограничени мащаби от преобладаващо глобалните до този момент. За стесняването на изследователския обект принос има труда на Р. Уитбек (1914), който счита че „единицата (в смисъл на обект) трябва да е страната, а не търговската стока”, както и този в съавторство с В. Финч (1924), където се утвърждава нуждата от такова знание, което да отчита „ареалната (пространствена) диференциация” при „свързване на различни видове факти” и тяхната научна интерпретация (Стойчев, 2012).

Съществен принос в този процес в началото дава Р. Хардшорн (1939), който систематизира това познание и оформя дисциплината. На него се дължи дефинирането на *региона*, като географска единица, служеща за еталон за организация и интеграция на събираните до този момент от много географи, данни и факти. Авторът утвърждава тезата, че независимо от трудностите при дефинирането на региони, основаващи се на икономическите условия, те трябва да имат преимуществено значение в процеса на регионализация на страните и прокарването на границите. Той стига дори до крайност, че границите на отделните ферми (синурите) трябва да се използват при прокарването на границите на регионите.

Заради значението на икономическите дейности и условия при обосноваването на своята регионална перспектива Хардшорн твърди, че „няма граница между икономическата и регионалната география” (1939), а

светът му се състои от икономически обосновани региони, където всеки един от тях е сложен комплекс от взаимосвързани икономически обекти и субекти. Те могат да включват уникален набор от променливи като подземни ресурси и земеползване, добитък и сгради, машини и производствени методи, както и пазарните условия като ценови нива, пазарни ниши, практически знания и умения на заетите и др. В смисъл на регион от този тип можем да посочим Американския царевичен пояс, долината на р. По в Италия, поречието на р. Рейн в Германия и др. При всеки един от тези случаи регионалният комплекс от фактори е различен, като те си взаимодействат вътре в региона, създавайки уникална регионална единица (Стойчев, 2012).

В немалка степен този подход намира широко приложение в очертаването на границите при административно-териториалната организация на пространството и формирането на т.нар. формални (униформени) региони. Границите на административно-териториалните единици следват, формалните (юридически) граници на землищата на отделните населени места в рамките на най-малката от тях – общината.

Редица автори като Р. Хардшорн, Д. Уитсли, Уилям Бунге приемат съществуването на т. нар. „еднофакторен регион”, очертаващ се ясно в практиката и представляващ териториален клас, който се определя от една диференциална характеристика (Бунге, 1976), докато многофакторния район е териториален клас, който се определя от повече от една характеристика.

Регионът има различни значения в зависимост от контекста, в който се употребява (Стойнов, 2015). В регионалната и географска наука те могат да се диференцират в зависимост от обхвата си на:

- *субнационален регион, който е съставна част на една държава или на национално стопанство;*

- *наднационален регион, включващ* обединение на държави или техните национални икономики;

- *транснационален/трансконтинентален регион, обхващащ* съставни територии, които включват много държави или националните им стопанства.

Диференцирайки територията на основата на различни мащаби, всеки по-голям регион може да се съставя от няколко по-малки региона.

Процесът на регионализация на страната се осъществява под различни форми и чрез различни схеми. Фактически регионализацията от своя страна представлява разделяне на територията на страната на известен брой поднационални, взаимно изключващи се области, съгласно един или няколко различни критерия. Критериите за регионализация на дадена страна могат да варират в зависимост от основната цел на съответното териториално разделение на страната: географско, административно, икономическо и т.н. Друг подход е районирането, което може да има съществено значение за подобряване качеството и ефективността на регионалната политика (Докова, Петров, 2011).

Относителността на понятието регион му позволява да описва много различни по своите характеристики територии. Това поставя като определящ фактор конкретната изследвана тема, при процеса на дефиниране (регионализацията) на различните видове региони.

В научната литература се срещат различни същностни класификации на видовете региони. Хагет (2001) предлага следната:

- униформени (хомогенни) региони;
- нодални (полярни) региони;
- планови или програмни региони.

От своя страна те могат да се поделят още на:

- региони, които са определени на база на един признак;
- региони, които са определени на база на няколко признака;

- „общии” региони (компажи) – локалитети, области, провинции.

Униформените региони са еднородни по отношение на критерия/ите или показателя/ите, който е избран за водещ/и при тяхното дефиниране. Нодалните региони се фокусират върху центровете и тяхната организация. Те са изключително полезни при анализа на градски региони от типа „център – периферия”. Едно от важните различия между униформените и нодалните региони е по отношение на техните граници. Първите имат точно определени граници в пространството, тъй като са резултат от измерими, най-често количествени и качествени критерии. Вторият вид региони нямат точни граници, а по-скоро намаляват действието си (подобно на гравитацията), което се определя чрез районообразуващ ефект и е функция, пропорционална на нарастването на разстоянието от главния центрообразуващ град. Поради това границите на този тип региони са по-скоро зони на споделено влияние, отколкото линии в пространството (Стойчев, 2012).

Принос в подялбата на пространството на региони имат някои географи от съвременната немска школа. В тази посока Д. Бартелс (1970) прави сполучлив опит да организира пространството, чрез дефинирането на т.н. земно/пространствено отграничени единици като ги поделва на три основни групи:

- *еднокомпонентни региони* (ареали), които включват регионалните (пространствено затворени) класи;

- *многокомпонентни региони*, които се поделват на *нодални* региони (централен регион) и *униформени* региони (хомогенен регион);

- „*тотални*” региони (компажи), които се характеризират с определена йерархия на компажите (напр. селища...окръзи... провинции... макрозони).

Отчитайки натрупания изследователски опит и факта, че в научната литература липсва общоприета дефиниция на понятието регион, Х.

Блотефогел (1996) създава своя систематизация на понятията. В пространствената диференциация на регионите той определя две основни групи – класи и типове, които от своя страна се поделят на няколко групи и видове във всяка от тях (виж. табл. 1).

Табл. 1. Систематика на понятията за регион по Х. Блотефогел (1996).

Класи региони	Типове региони
Региони за описание и анализ (научни конструкти)	Хомогенни региони
	Функционални региони
	Комплексно-системни региони
Региони за дейност (съществуващи региони)	Политико-административни региони
	Региони за икономическа дейност
Региони за възприемане и идентификация (ментални и социални конструкти)	Перцепционни региони
	Региони на идентичност
	Пространства на активен регионализъм

Изм. Стоянов, 2009.

Продължаващите концептуални дискусии за региона традиционно се въртят около въпроса дали има естествени, природно обусловени, респ. „истински” региони (Стоянов, 2015).

В процеса на регионализация често се стига до въпроса за това дали, определените пространствени образувания дават възможност за приложение, както при научните изследвания, за които целево са създадени, така и при процеса на създаване и особено реализация на политиките в регионалните и локални стратегии, планове и програми. С други думи доколко е възможно регионалните анализи и регионалните действия могат да бъдат обслужвани от едни и същи формални или неформални пространствени структури.

Схващането, че такива „универсални“ региони съществуват се застъпва преди всичко в странознанието и в т. нар. дискусия за регионализма. Във Франция и САЩ са въведени на такава основа и административно „заковани“ региони (такива са напр. *regions géographiques, state economic areas*), а за територията на ЕИО още през 1959 г. са правени предложения за регионална подялба, в която регионите да са еднакво подходящи за аналитични и планови цели (днес напр. това са – NUTS и LAU) на Европейската статистическа служба (Стоянов, 2015).

На позицията за обособяване на обективни региони, които съществуват независимо от научните и изследователски интереси в регионалното познание, се противопоставя друг концептуален възглед. Според него се утвърждава тезата за регионите като пространствени единици, които са целево свързани и те трябва да се дефинират съобразно конкретните намерения, отчитайки пространствените зависимости, породени от реалните цели на изследванията и/или практическите действия, свързани с тях. В тази връзка регионите се възприемат като интелектуален конструкт, който е създаден на основата на набор от критерии за идентификация за конкретен пространствен проблем, което изисква процеса на регионализация да има определен реален потребител.

Дефинирането на различни типове региони се определя от методична гледна точка като вариант на класификацията на елементи на пространството, при което допълнително се отчита изискването за наличие на определени пространствени връзки, които трябва да са подчинени на два основни принципа:

- *принцип на сходството;*
- *принцип на свързаността.*

При първия принцип, базови (формални) пространствени единици като общини, окръзи, области или точки на измерване, растерни елементи и др. се включват едновременно във възможно най-хомогенни региони,

вземайки под внимание един или няколко белега, които са с общи качествени характеристики за цялата група, включена в тях. Най-елементарният пример за типизиране на пространства на основата на хомогенността е класифицирането на базови пространствени единици (напр. общини) по един белег (напр. гъстота на населението). Като *хомогенни региони* се определят пространствените единици от природен характер (напр. ландшафтите), както и такива формирани на основата на културни признаци - лингвистични и етнографски области или най-общо казано пространства с еднакво регионално съзнание (Стоянов, 2009).

Често при регионализация на определени типове пространства или категории пространства, формирани на принципа на сходството, които имат териториални прекъсвания и са пространствено дизюнктивни, не трябва да се определят като хомогенни региони. По-подходящо би било някои от тях да се дефинират като ареали. Такива са напр. урбанизираните или агломерационни ареали, планинските ареали, руралните региони. В тази група влизат и различните видове производствени региони – земеделските, индустриалните, туристическите и т.н. Към тях могат да се отнесат различни пространства, дефинирани на проблемен принцип – централни региони, периферни региони, депресивни региони, както и такива, към които се насочват различни инструменти за активизиране на дейности за възстановяване.

Вторият принцип се прилага по често при дефинирането на региони, в които елементите на съставляващото го пространство се намират във функционални връзки помежду си. В обществената практика тези *функционални региони* се открояват чрез връзките между центровете им и интерактивно насочени пространствени елементи – обекти, явления или процеси в полето на тяхното влияние. Те са известни като *нодални региони* (напр. всички административно-териториални единици) или *сфери на връзки*, към които могат да се причислят - региони на ежедневни трудови

миграции и на пазара на труда, сфери/територии на влияние на: централните места (*полюси на растеж*), на инфраструктурни съоръжения и обекти (*оси на развитие*). В процеса на регионална диференциация не всички формиранни пространствени връзки на взаимодействие са йерархично подредени и еднозначно насочени, което води до образуването на т.нар. „наслагващи се” функционални региони.

Дефинирането на региони за политически, планово-програмни или административни цели най-често включва едновременно принципа на сходството и принципа на свързаността. Като резултат от тяхното свързване се постига обективизиране на процеса и на границите на определените пространствени единици. Прилагането на двата подхода предизвиква хомогенизиране на териториалния хинтерланд или пък структурната хомогенност може да се превърне в предпоставка за формирането на функционален регион.

Такива смесени по своя характер са повечето *планови региони* или *регионите за действие* на програмите за стимулиране в регионалната политика.

В българските условия в момента с такива функции са *районите за целенасочена подкрепа* (ЗРР, 2008), в обхвата на които влизат:

- общините от четвърта и пета категория;
- общините от втора и трета категория при наличието на някоя от следните географски характеристики:

- а) най-малко 50 на сто от територията на общината е в планински район;

- б) най-малко 50 на сто от територията на общината е в полупланински район;

- в) територията на общината е в пограничен район.

В предходния период това бяха *районите за целенасочено въздействие*, които се диференцираха съгласно ЗРР (2004) на:

- район за икономически растеж;
- район в индустриален упадък;
- изостанал граничен район;
- изостанал селски район;
- изостанал планински район,

По действащия ЗРР (1999) те бяха дефинирани като:

- район за растеж;
- район за развитие;
- район за трансгранично сътрудничество и развитие;
- райони със специфични проблеми и приоритети:
 - а) район в индустриален упадък;
 - б) изостанал селски район;
 - в) планински район.

При идентификацията на типовете региони в научната литература се разграничават няколко десетки категории, определени на основата на множество конструиращи признака и прилагането на моно и поликритериални способности на регионализация в зависимост от характера на тяхната вътрешната структура и връзките в нея (Гладкий, Чистобаев, 2002).

Регионализацията може да се осъществява при следната тристепенна градация:

- региони, идентифицирани по един признак (едно явление или един процес са характерни за всички елементи на пространствената система) – елементарен или монофункционален регион;
- региони, идентифицирани по няколко признака (пространствено съчетание на няколко процеси и явления) – сложен или полифункционален регион;

- региони, идентифицирани на базата на всички признаци на една природна или антропогенна пространствена система – комплексен регион (природен ландшафт или културен ландшафт).

Анализирайки диференциацията на регионите в зависимост от техния териториален обхват и йерархична зависимост между тях, можем да разграничим три пространствени равнища – микрорегиони, мезорегиони и макрорегиони.

В основата на районирането в западноевропейските страни, което е с няколко десетилетна история, е поставена концепцията за поляризираното развитие на пространството и територията (Вольский, 1975). В центъра на вниманието на този тип райониране са градовете и територията, върху която се простира тяхното организиращо поле на влияние. На базата на отчитането на националната и регионална специфика на отделните страни са идентифицирани значителен брой и разнообразни по вид, структура и обхват проблемни райони:

- високоурбанизирани и гъсто населени райони;
- хипертрофирани столични райони;
- изостанали слабо индустриализирани рурални райони;
- райони в структурно преустройство на индустрията;
- райони с и инфраструктурна недостатъчност и неблагоприятна индустриална структура;
- райони с дисперсна локализация на населението и селищата;
- райони с периферно политико-географско положение и моноструктурна икономика;
- райони с лимитирано земеползване и ограничени природни условия и ресурси;
- планински райони;
- райони на етнически и конфесионални конфликти и др. (Атанасов, 1992).

Независимо от това разнообразие в европейската теория и практика са обособени три основни типа райони, които са формирани на проблемен признак. Това са централните, депресивните и периферните райони. Важно е да се отбележи, че при тяхното обособяване водеща роля играе прилагането на процесният подход, който цели отчитане на степента на развитие на икономическите, демографските и екологичните процеси на съответната територия и създаване на благоприятни възможности за нейното ефективно управление (Патарчанов, Патарчанова, 2001).

Процесите в регионализацията на националната територия, която се основаваше на поляризационната концепция, у нас започнаха доста активно през последното десетилетие на миналия век. В извършеното райониране се приложиха три подхода: процесен, функционален и административен (МТРС, 1996).

При използването на процесният подход на територията на страната се идентифицираха три вида проблемни райони:

- централни – формирани в зоната на влияние на градовете от първи ранг и техните селищно-агломерационни територии (с един полюс на влияние – Столичен, Пловдивски, Варненски, Бургаски и Плевенски, и с два полюса на влияние – Стара Загора-Хасково, В. Търново-Габрово и Враца-Монтана);

- депресивни – със сериозни структурни проблеми на икономическият им профил, който включваше рудодобив, металургия, основно химия, тежко машиностроене, лека промишленост (Пернишки, Кърджалийски, Смолянски и Видински);

- периферни (слабоиндустриализирани) – с преобладаваща земеделска функция, ниски темпове на урбанизация, слаба изграденост на инфраструктурата, влошено качество на работната сила и висока безработица.

Районирането базирано на функционалния подход включваше територии, които се отличаваха с общи същностни характеристики в своето развитие, които са предопределени от различни природни, политически и др. пространствени особености на географската среда в тях.

В националното пространство бяха идентифицирани няколко основни вида функционални райони: планински, равнинни, гранични. В тази група бяха включени още Черноморското и Дунавското крайбрежие, дефинирани самостоятелно заради географското си положение и произтичащата от него пространствена специфика на техните основни стопански функции.

Прилагането на административният подход при районирането формално присъства при административно-териториалното устройство на страната, но практически го откриваме в значителна степен и дефинирането на различните видове функционални райони или тези, при които се използва процесния подход.

В подобна посока е насочена и схемата (макар и малко разширена), предложена от Докова и Петров (2011), при която на основата на пространствен и проблемен принцип се разграничават централни, агломерационни, икономически, депресивни и периферни. Към тях допълнително прибавят „райони, които са изолирани от останалите; планински и полупланински места”, „територии, които са в състояние на индустриален упадък”, селски територии и погранични райони.

Понятийното многообразие в процеса на пространствена регионализация, както в европейски, така и в национален мащаб, показва възможностите за авторска интерпретация в научната теория и обществената практика. Липсата на терминологичен консенсус в изследванията и в нормативната база, и особено влагането на различно съдържание в отделните понятия, създава условия за неефективна организация и управление на процесите в регионалното развитие.

1.5. За ролята на интегриран подход в пространственото развитие на регионите.

Активизирането на дебатите за бъдещето на европейската политика, поражда редица въпроси, свързани с възможностите за осигуряване на подходящи условия за вземане на интегрирани решения, съобразени с предпочитанията на хората и особеностите на териториите, в които те живеят, като същевременно с това се избегне „универсалния подход“ и прилагането на готови модели и схеми в райони с различна географска среда.

През последните години дебатът относно европейската регионална политика и в частност политиката на сближаване се концентрира върху реализацията на някои нейните предимства като прилагането на „интегриран подход“ за регионално и локално развитие на неформални региони с проблеми от различен характер (индустриална депресия, земеделски упадък и т.н.), а не преимуществено само за градско развитие, където той вече работи много добре.

Какво всъщност означава това?

Понятието „*подход*“ се дефинира като „съвкупност от начини и средства за пристъпване към определен проблем“. Като синонимни форми се предлагат „начин, метод, третиране, тактика, практика, способ“. Под подход З. Дзенис (1980) разбира „философията, методологическата позиция на изследовател, неговата стратегия“. Като прави разграничение между понятията „подход“ и „метод“, авторът характеризира последния като „оръдието за разрешаване на главните задачи на науката – разкриване на обективните закони на действителността“. Така „подходът“ в науката отговаря на термина „стратегия“ във военното дело, а методът на „тактиката“, с която да се осъществи тя (Стоянов, 2009).

Терминологичният речник на СЕМАТ определя *интегрирания подход* като „подход, който разглежда всички фактори, които са в

състояние да повлияят на пространственото развитие на определена територия”.

Според Димов (2007) синергетичният (интегрираният) подход „обединява различни процеси и явления и „отдалечени” сегменти на човешката дейност от природата”. В регионалното развитие неговото проявление и използване е свързано с постигане и реализиране на допълнителни резултати от икономическото, социалното и екологичното развитие на териториалните единици. В друго свое изследване, Димов (2006) представя същността на подхода посредством уравнението „ $2+2=5$ ”.

Според Андонова (2011) „целите на всяка политика за развитие са справедливост и ефективност. Основното противоречие, което трябва да реши политиката (с цената на ограничените регионални ресурси), е да търси баланс в целите на развитието или да направи ясно разграничение между действията за увеличаване на растежа и тези, насочени към редуциране на различията”. Развитието включва всички направления, затова и интегрираната политика следва да обхваща всички възможности. Интегрираният подход в случая осигурява необходимата ресурсна и политическа координация за реализиране на въздействия в определените приоритетни сфери на развитието.

В глобален мащаб интегрираният подход се прилага на всички пространствени равнища и във всички етапи от разработването и прилагането на политики, планове и програми. Според J. Friedman, който изследва политиката за пространствено развитие в отделните континенти, този подход е в основата на възстановената политика за регионално развитие на Великобритания в края на XX век, в системата за интегриран мониторинг на плановете за пространствено развитие на Швейцария, на плановете за интегрирано развитие от началото на XXI век в Южна Африка, на интегрираното междусекторно планиране, заемащо важно

място в програмата за развитие на ООН и много други примери от световната практика.

В ЕС интегрираният подход датира от времето на появата на европейската политика на сближаване. През 1957 г., когато шестте държави основателки подписват Договора от Рим, тяхната цел е „да заздравят единството на своите икономики и да осигурят хармоничното им развитие чрез намаляване на различията, съществуващи между различните региони и изостаналостта на необлагодетелстваните региони“. Тази цел е вдъхновена от безпокойството, че някои не толкова развити региони няма да са в състояние да се възползват от по-нататъшната интеграция на общия пазар („PANORAMA-info regio“, 2010).

Последвалите разширявания значително увеличават различията в ЕС. През 1986 г., с присъединяването на Гърция, Испания и Португалия към Съюза, делът на населението, живеещо в региони с БВП на глава от населението под 30 % от средния за ЕС, се увеличи от 12,5 % на 20 %. Последните две разширявания увеличиха драматично регионалните различия по отношение на нивата на развитие и допълнително засилиха необходимостта от политика, която насърчава развитието във всички региони (Пети доклад..., 2010).

Резултатите и слабостите на провежданата политика на сближаване насочват вниманието върху факта, че макар и да е допълнена от териториалността, политиката не е постигнала в пълна степен своите цели. Тази политика не можа да бъде осъществена изцяло, тъй като липсва политиката на синтез и координация, която да дава насоки относно прилагането на регионално и местно равнище на секторните политики, изготвени на „макро“, паневропейско равнище, от една страна, и сътрудничеството от индивидуално и саморегулаторно естество между регионите и общините, от друга (Съобщение на..., 2014).

В известният като „Доклад Барка - програма за реформа на политиката на сближаване” (2009), авторът - Фабрицио Барка (генерален директор на Министерството на икономиката и финансите на Италия) подчертава, че политика на сближаване трябва да се основа на подход „съобразен с конкретното място”, чрез интегрирането на различни секторни дейности за въздействие. Според него едва на проектно ниво се взема под внимание спецификата на дадено място (потенциали, проблеми, възможности) и става ясно, че задачата може да се реализира само чрез интеграция на различните фактори, сектори, политики, които са териториално обособени („PANORAMA-info regio”, 2010).

Договорът от Лисабон ясно отчита териториалното сближаване като основна цел на Съюза, в допълнение към икономическото и социалното сближаване. Това означава, че териториалните въпроси и политиките на Общността, включително целите, определени в стратегията „Европа 2020“, следва да обърнат по-голямо внимание на своето териториално въздействие.

На практика прилагането на подхода в ЕС започва от началото на 80-те години на XX век, чрез така наречените Интегрирани операции за развитие. Тогава в някои части на Общността са предприети по-разширени експериментални проекти, съсредоточаващи се върху предимствата на интегрирания подход в регионалното планиране, чрез Интегрираните средиземноморски програми за Гърция, Италия и Франция през 1986 (Политика на..., 2008).

Същността на интегрирания подход подчертава, че насърчаването на развитието изисква по-тясна координация на публичните политики. Така например както инвестициите в инфраструктура, така и инвестициите в образование и иновации могат да допринесат за развитието на една територия. Подобна координация обаче е възможна единствено на регионално ниво, тъй като факторите за растежа се различават в значителна степен между регионите. В резултат на това политиката на

сближаване разчита предимно на стратегии за интегрирано регионално развитие.

През последните години европейската политика на сближаване прие нов модел в регионалното икономическо развитие. Тя еволюира от политика, насочена към компенсиране на регионите за техните недостатъци, в политика, проектирана да подобри регионалния растеж и конкурентоспособността. В тази връзка интегрираният подход може да бъде изключително ценен. Избирането на една политическа област, например транспорт, не е адекватно, ако не се вземат под внимание екологичната, социалната и останалите области на икономическата политика. Проучванията сочат, че икономическият растеж не зависи само от наличието на ресурси, но и от достатъчно ефективното управление на взаимосвързаните фактори на растежа. Докладът на ОИСР за 2009 г. например посочва, че подобренията на инфраструктурата сами по себе си не водят автоматично до по-висок растеж. Но в комбинация с подобрения в образованието и иновациите, въздействието на инфраструктурните инвестиции върху растежа става значимо.

По подобен начин, ако изследванията и развитието се концентрират върху определена област или регион, това не означава непременно, че преимуществата ще се почувстват единствено в рамките на този регион. Постиженията на един регион в определен сектор често пъти може да са тясно свързани с тези на друг регион. В тази връзка регионалните и локални стратегии за развитие трябва да не се разработват изолирано.

Всеобхватната цел на европейската политика на сближаване винаги е била насърчаване на хармоничното развитие на ЕС и неговите региони. В тази връзка тя дава важен принос към трите стратегически цели на стратегията „Европа 2020“:

- интелигентен растеж чрез увеличаване на конкурентоспособността, особено в по-малко развитите региони;

- приобщаващ растеж чрез насърчаване на заетостта и подобряване благосъстоянието на хората;
- зелен растеж чрез опазване и подобряване качеството на околната среда.

Как интегрираният подход съответства на териториално базирана политика, каквато е например политиката за развитие на индустриално-депресивните региони?

Прилагането на европейските политики и реализирането на европейските програми подчертава необходимостта от взаимодействие с различните нива на управление. Чрез тясно сътрудничество на европейско, национално, регионално и локално ниво, европейската политика на сближаване може да увеличи координацията и взаимодействието между различните политики. Това може да допринесе за разпространението на добри практики.

В процеса на разработване на стратегическите документи важна роля за пространственото развитие играе тяхната *вертикална и хоризонтална интеграция*. Чрез прилагане на единен подход по отношение на различните териториални йерархични нива се постига съгласуваност, гарантираща вертикалната им интеграция. Ролята на хоризонталната интеграция е свързана с възможност за реализация на по-широка географска интерпретация при справянето с пространствените проблеми. Необходимостта от това е свързана с възможностите за сътрудничество на региона - конкретен обект на изследване и планиране със съседните пространствени образувания, което ще съдейства за обединяване на усилията им за реализиране на проекти от общ интерес и по-ефективно използване на териториалните ресурси.

Териториалният подход изтъква и необходимостта да се работи с по-гъвкав усет за география, която може да е в малък мащаб, когато става въпрос за острови или градски квартали, или в голям мащаб, какъвто е случая със централните и периферните, или индустриално-депресивните

региони и др. Така например някои програми за интегрирана политика на сближаване могат да са насочени към подобряване на широколентовия достъп до интернет в проблемни региони или части от тях, където възвращаемостта на необходимите инвестиции не е достатъчно голяма, с цел да се мотивират компаниите да го направят сами.

Реализирането на програми с мултирегионално измерение, позволява да се създаде споделена стратегия за функциониране в няколко различни по своята географска същност неформални териториални общности, в които интегрираното използване на техните ресурси е от взаимен интерес. Географията продължава да бъде от значение, особено в територии, в които средата или конкретната стопанска ситуация е, силно лимитираща развитието им.

Интеграцията налага свои собствени предизвикателства породени от нейната дуалистична природа. Интегрираният подход също представлява предизвикателство и за онези, които работят на местно ниво. Възприемането на интегриран подход при регионалното икономическо развитие, изисква политическите фактори да използват програми и стратегии, които разглеждат реални нужди, без да се поддават на изкушението за относително лесно изразходване на ресурси за отделни сектори в локалните стопанства (каквото е случая с редица от индустриално-депресивните региони). Това изисква определянето на цели и задачи въз основа на анализ на предизвикателствата, с които се сблъсква самият регион, неговото население и икономика, както днес, така и след изчерпването на основните стопански ресурси.

Локалните (местни) стратегии за развитие не трябва да се формулират изолирано, а трябва да фокусират вниманието върху приоритети и мерки, които са приложими в повече тематични области но като разширяват техния пространствен обхват и в съседни региони.

Интегрирането на различни секторни дейности за локално въздействие е съществен компонент, на адекватното на конкретните условия разработване на политика в комплекс с разнообразни управленски и партньорски практики.

На национално равнище на фокус следва да се поставят например ролята на инфраструктурните системи (транспортни, телекомуникационни и енергийни мрежи и т.н.), улесняващи постигането на по-широкообхватни икономически, социални и екологични цели, както от страна на инвеститорите от бизнеса, така и на публичните власти.

Интеграцията изисква подход, който се съобразява с условията на конкретното място, тъй като само чрез ефективното интегриране на различни секторни дейности за въздействие е възможно най-адекватната политика на местно ниво. Разбира се може да съществува секторно сътрудничество на капиталите на дадена държава, федерация или регион, но всяка такава интеграция има по скоро индиректно влияние върху локалните общности. Спецификата на определена територия (в т.ч. и на тези в индустриална депресия) се взема под внимание най-вече на проектно ниво, тъй като тогава става ясно, че реализацията на местната стратегия е възможна само чрез едновременната комбинацията на няколко (два, три или повече) различни фактора.

В това отношение европейската политика на сближаване има опит в подпомагане на развитието на схеми за трансрегионална координация, които са необходимо помощно средство за регионите на ЕС по отношение на взаимното влияние и използването на техните взаимодействия. С други думи един интегриран подход, който координира политически и управленски действия в няколко области, може да постигне много по-добри резултати от индивидуалните местни инициативи.

В крайна сметка *интегрираният подход е: подход, съобразен с конкретното място, представляващ политическа стратегия, насочена*

към насърчаване на външното (за мястото) развитие, чрез дейности за въздействие съобразени с локалните условия и използващи ефективно и устойчиво месните ресурси.

Днес политиката на сближаване на ЕС е сериозно застрашена от огромен набор от природни (и в частност екологични), икономически и социални предизвикателства. В тази връзка интегрираният подход може да бъде полезен, по три основни причини:

- на първо място, всяка от тези групи предизвикателства има своето конкретно локално проявление с определени особености, отразени в различната степен на неговата сила. Независимо, че измененията на климата и миграциите например, които са глобални проблеми, тяхното проявление на местно ниво е с различна сила и резултати от въздействието. Необходимостта от иновации също е всеобща, но в определени региони (напр. индустриално-депресивните) тя е по-скоро жизнено важна, като единствената възможност за компенсация на ограничения, наложени от намаляващите местни ресурси на географската среда.

- втората, произтича от факта, че за справяне с текущите предизвикателства е нужно да се комбинират рутинното и универсално познание, което не се основава на конкретен териториален контекст, с познанието, което притежават определени представители на местната общност. Тази нужда от местни експертни познания е много важна и заради това се налага необходимостта и от специален (ендогенен) подход, който да ги използва.

- третата е свързана с прилагането. Утвърдените европейски и задокоеански практики ни научиха, че за да си ефективен в политиката, никога не трябва да се заблуждаваш, като мислиш че си намерил постоянно решение на даден проблем, независимо от конкретната ситуация. Ясно е, че постоянни решения не съществуват и затова колкото и

ефективна да е дадена политика, тя става неефективна от момента в който хората намерят начин да я заобикалят. Така експериментирането се утвърждава като основен начин за разработване, провеждане и контрол на политиките за развитие. Експериментирането се определя като политика, която позволява на хората от местните общности да прилагат различни алтернативни решения и да наблюдават, критикуват и изразяват съгласие или несъгласие с реализираните локални политики. Така още веднъж подходът съобразен с конкретното място, се утвърждава като единствено правилното политическо пространство за експериментиране в интерес на местната общност.

Целите на всяка регионална и локална политика на развитие са справедливост и ефективност, което означава едновременно активно социално включване, което се отнася до многопластовите аспекти на човешкото благосъстояние и цялостно използване на капацитета на общността и територията. Тук често се появява и въпроса: „Не е ли вярно, че истинските причини за невъзможността за осигуряване на социално интегриране на местните общности обясняват и невъзможността за цялостно използване на териториалния капацитет?“. Вярно е разбира се, че на място, където имаме отслабени институции и недостатъчен капацитет, възможностите за новаторски подходи са ограничени, а консервативните политики и техните автори „бетонират“ позициите си, което неминуемо води до институционална стагнация.

Прилагането на правилна политика, съобразена с местните условия, ще промени институциите и същевременно ще окаже устойчиво въздействие върху иновациите в подходите и тяхното приложение най-вече в дългосрочен план. Интегрираният подход в локалните политики изисква да престанем да се крием зад паравана на ефективността, пренебрегвайки социалния дневен ред, твърдейки че не можем да реализираме и двата приоритета едновременно.

Важно е да се знае, че интервенциите в местните политики, които се прилагат за решаването на един проблем, много често не са добри решения за друг. Например реализирането на образователната политика в даден район, може да е поставена пред следната дилема: да развива масово публично образование с основна цел социална интеграция на максимално голям кръг представители от местната общност или да подпомага ограничен кръг от хора с възможности за академично развитие, което да подпомогне иновациите в района и икономическия му растеж на основата на стопанската диверсификация. Интегрираното развитие трябва да включва и двете възможности за въздействие, при ясно дефинирани дейности гарантиращи реализирането на единия или другия приоритет и постигането на ясни резултати и конкретни възможности за оценка на социалните и икономически ефекти за общността. Това е необходимо, за да са максимално ангажирани местните публични администрации с цялостния процес на разработване, реализиране, мониторинг, проверка, оценяване и актуализация на дейностите.

Не рядко интегрираното разработване на разнообразни секторни политики затруднява контрола и обективното оценяване на резултатите. Многокомпонентният характер на отделните секторни дейности за въздействие изискват и прецизно балансиране на отделните приоритети и реалистичност на очакваните резултати, като комплексно развитие на региона.

Два аспекта на интеграцията могат да допринесат за успешно икономическо развитие в условията на индустриална депресия.

Първият е интегрирането на различни „сфери“ на общественоекономическия живот. Жилищното строителство, транспортът, заетостта, качеството на околната среда и множество социални елементи си взаимодействат, за да окажат влияние на интегрираното икономическото развитие. Все пак по административни причини управленската подредба

неизменно е разделена на отделни сфери. Разработването на общи приоритети за тези сфери не е лесно, тъй като всяка има своите собствени цели, приоритети и бюджети. Въпреки това регионалното и локалното интегрирано икономическо развитие трябва да определи как тези институционално отделени елементи си въздействат взаимно. Основните връзки между пазарите на труда и жилищните пазари осигуряват фундаментална архитектура за икономиката. Това засилва необходимостта от включване на транспортните политики – нещо, в което не всички държави, както и техните региони са добри.

Второто преимущество е пространството да се постави в центъра на програмите за развитие. Интегрираното икономическо развитие принуждава всички нас, като активни участници в местната общност, да станем географи и да различим характерните особености на мястото. В рамките на редица територии, регионалните или локални агенции за развитие често се сблъскват със задачата за интегриране на разработени преди това отделни икономически стратегии. Слабата им пространствена обвързаност или дори липсата на такава издават по-скоро секторния и в много случаи отраслов характер на тези документи, включващи различни аспекти на конкретните производства и дейности. Това кара местните политици да определят най-подходящата конфигурация и да бъдат по-избирателни по отношение на своите инвестиционни приоритети в управлението на съответната териториална общност.

С. Jасquier е един от първите, който обръща внимание на ролята на кризата на местните институции и тяхната неспособност да регулират взаимодействията между място (околна среда), хора (социална сфера) и институции (икономически и политически).

Чрез интегрирането на икономическата и социална стратегия сериозно се ограничава отклоняването от приоритети. То също така подчертава значимостта на пространствената конфигурация „град-регион-

село” или на стопанската „земеделие-индустрия-обслужване” вместо географски съчетания, основани формални (административни) региони. Целевите региони са по-уместни за прилагане на интегрирания подход, тъй като се определят функционално, разграничавайки отпечатъка на конкретните географски идентичности. На основата на техните естествени центрове (основните градове), които са двигателите на съвременните пост-индустриални икономики, те реализират цялостния си пространствен потенциал.

Настоящата и бъдеща Европейската регионална политика не трябва да се концентрира само върху намаляване на неравенствата и следва да се отвори много по-широко към растежа и конкурентноспособността на пространствените образувания.

Намаляването на неравенствата е една от правилните стъпки, но по-съществена политика в пространственото развитие е свързването на различни изостанали региони – постиндустриални, рурални, планински или гранични с по-проспериращи и конкурентни центрове и области. Това може да е въпрос за обикновен физически достъп с подобряване на транспортните връзки към регионите със заетост, или да е въпрос за приспособяване на уменията спрямо нуждите на местните работодатели, но може да е свързано и с привличане на по-заможни домакинства в по-малко проспериращи места.

Едно от предизвикателствата за политиката е свързването на бедни и/или изоставащи региони с територии, характеризиращи се с растеж чрез набор от пространствени мащаби – местен, субрегионален, регионален. Твърде много градове и региони гледат на себе си като на острови – което може би е разбираемо за отделния човек или политик, който има „парцел“ на територията им го защитава, а не като на част от по-широка функционална област. И в този случай разширяването на тази утвърдена градско-регионална перспектива отново помага на развитието.

В регионален и локален контекст най-приемливата стратегия за някои обеднели депресивни региони с бивши центрове на индустриална и аграрна специализация, се крие не толкова в опитите за създаване отново на индустриална и земеделска производствена база, колкото в създаване на жилищен фонд и жилищна среда, които да привличат домакинства, пътуващи ежедневно до работното си място в близките големи градове, индустриални зони или ферми. Това е и естествен начин да се привлече приток на потенциални приходи от местни данъци и клиентела за местни стоки и услуги.

II. Регионални географски изследвания на индустриално-депресивните райони в България.

2.1. Методически подходи, принципи, критерии и показатели за идентификация на индустриално-депресивните райони.

Активизирането на реалните процеси на приобщаване на Република България към европейското пространство, стана факт след обявяването на решението на Европейския съюз (Хелзинки - декември 1999 г.), да започне преговори за нейното присъединяване. Това от своя страна налагаше необходимостта от решителен прелом в регионалното развитие на страната, чрез провеждането на целенасочена политика за:

- създаване на предпоставки за устойчиво и балансирано развитие на отделните региони;
- намаляване на междурегионалните различия в заетостта и доходите на населението;
- прилагане на диференциран регионален подход в структурната реформа;
- участие в европейски програми за регионално развитие и сътрудничество.

Реализацията на тези национални приоритети не би била възможна без ясната географска идентификация на основните видове проблемни територии (райони) и особено на тези, в които негативните процеси в социално-икономическото им развитие се отличават с най-голяма дълбочина и висока скорост на протичане във времето и пространството.

Типичен пример в това отношение са индустриално депресивните райони, които може би в най-голяма степен се нуждаеха от кардинални структурни промени в отрасловата си стопанска специализация, особено в последните години на преход от държавно-планова към пазарно ориентирана икономика. Именно обществената значимост и актуалността на този териториален проблем изисква насочване на вниманието на

научните географски изследвания към тези териториални образувания. Водещите изследователски интереси с първостепенно значение са свързани с пространствената им идентификация и техните регионални и локални особености, а на тази база очертаване на възможностите и перспективите на развитие.

В настоящото изследване основната цел е да бъдат идентифицирани от географска гледна точка индустриално депресивните райони в България, като се открият основните им секторни и териториални проблеми, тяхната хронологична динамика в различните етапи от развитието на нашата страна.

За обективната идентификация на този основен тип проблемни райони е приложен методически подход, който се опира в максимална степен на оценки, извършени на базата на възможностите, които дава съществуващото в момента информационно осигуряване в България. В основата си този подход съдържа четири основни момента, които се свеждат до:

- дефиниране на понятието индустриално депресивен район;
- избор на система от критерии и показатели за идентификация;
- избор на подходящ метод за оценка на регионалните различия;
- определяне силата на териториално влияние на отделните критерии и показатели;
- дефиниране на интегралния териториален обхват на индустриално депресивните райони.

Успешното реализиране на целта на изследването налага също така запознаването с международния опит и неговото ефективно използване при съобразяване в максимална степен с българските условия и реалности в началото на преходния период и в съвременните реалности.

Идентификацията на проблемните райони и в частност на индустриално депресивните райони е една от основните функции на

регионалната политика на почти всички европейски страни. Независимо от спецификата, тази политика има определена еднотипност. Тя е резултат както на сходните външни и вътрешни условия, в които се развиват районите в отделните страни, така и на координирането ѝ в рамките на Европейския съюз.

Като такива райони в Западна Европа се посочват районите Рур и Саар в Германия, Северният район и Лотарингия във Франция, Северозападният район и Йоркшир - Хамберсайд във Великобритания, Валонската част на Белгия и Люксембург. Те се отличават с висок относителен дял на тежката индустрия (отраслите на добивно-металургичния комплекс), както и някои от производствата в текстилната индустрия.

Моноструктурният характер на стопанството на тези райони е една от главните причини за тяхната хроническа депресия, запазваща се в продължение на няколко десетилетия. Добивната промишленост и черната металургия в старите индустриални държави на Западна Европа изпитват сериозен външен натиск и конкуренция на световните пазари от новите производителки в тези стопански производства. Кризата в тези отрасли се задълбочава още повече поради широкото използване на нови конструктивни материали и алтернативни източници на енергия. Това принуждава големите компании, чиято дейност е била концентрирана в добивната промишленост и черната металургия, през последните години на миналия век, да се пренасочват към машиностроенето, електрониката, производството на хидравлични системи и строителството на високо технологични промишлени обекти. Тази тенденция води след себе си до редица социални проблеми, свързани с:

- увеличаване на дела на безработицата сред мъжкото население, което основно е било заето в депресивните отрасли;

- увеличаване дела на работните места, изискващи по-високо образование и квалификация на работната сила, което поставя на дневен ред постоянната ѝ преквалификация.

От друга страна, тези процеси слагат траен отпечатък върху движението на населението и селищната структура. Индустриално депресивните райони се отличават с висока географска гъстота на населението, но промяната на индустриалната им специализация ограничава възможностите за развитие на някои процеси, какъвто е случая с урбанизацията. Забавящите се темпове в увеличаването на градското население е естествен резултат от по-малката трудоемкост на новите индустриални отрасли, които се развиват в тях.

От всичко казано по-горе става ясно, че в страните от Западна Европа като депресивни райони се разглеждат староиндустриалните райони, отличаващи се с моноструктурна или слабо диверсифицирана икономика, с висок относителен дял на стари промишлени отрасли (тежка индустрия - добивна, металургична), някъде в съчетание с текстилна промишленост, с традиционно висока плътност на населението и селищата и значителен ръст на безработицата.

Трябва да се отбележи обаче, че границите, определящи тези райони, са доста условни поради факта, че мрежата на административно деление в западноевропейските страни на основата на която се извършва типологията им, не позволява обособяването на реално съществуващи географски граници. Други пречки в тази посока са динамичността на техните граници, както в пространството, така и във времето и възможността тези териториални структури да преминават в друг вид проблемни райони (централни, периферни) в хода на еволюцията на стопанската им структура.

Без да се дефинират ясно в Европейската харта за регионално развитие се посочва, че депресивните райони изискват разработването на

специфични политики в полза на регионите, където икономическата активност е силно намаляла в резултат от индустриалното им реструктуриране и остаряване на инфраструктурата и технологическото им оборудване, което най-често е моноструктурно.

По-ясна дефиниция на депресивни индустриални зони, а не райони се дава в правилника за приложение и развитие на испанския Закон 50 (985) за регионални стимули за коригиране на междутериториалните икономически дисбаланси в депресивните индустриални зони. Според чл. 4 от този закон като такива зони могат да се обявяват онези, които са особено засегнати от важните процеси на индустриално реструктуриране, с тежки отражения върху нивото на активност и на заетост в индустрията на съответната зона.

Трябва да се отбележи, че години наред в нашата регионална теория и практика също нямаше точно определение на индустриално депресивните райони.

Според Националната стратегия за териториално развитие на Република България (1994) в депресивните райони са развити предимно рудодобив, металургия, основна химия, тежко машиностроене, лека промишленост, отличаващи се с ниска норма на печалба, висока трудоемкост, енерго- и суровиноемкост и екологична конфликтност, пораждаща на определени етапи кризисни ситуации в тези територии.

Съгласно Закона за регионално развитие (1999) "район със специфични проблеми и приоритети" е територия за целенасочено въздействие (обхващаща територията на една или група общини или области), която е определена за регионално развитие или подпомагане с оглед решаване на неотложни регионални проблеми и ограничаване на деградационни процеси в икономическата и социалната сфера (район в индустриален упадък, изостанал селски район, планински район).

Основните характеристики и проблеми на районите за целенасочено въздействие и планиране са по-ясно определени в Националния план за регионално развитие за периода 2000-2006 г. (1999), където районите в индустриален упадък се конкретизират като общини или група общини с моноструктурна икономика или висок относителен дял на староиндустриални производства, характеризиращи се с влошени икономически резултати и с увеличаване на безработицата, която съпътства структурната реформа.

От казаното дотук следва, че **индустриално депресивните райони могат да бъдат дефинирани като: части от националната територия, които се отличават с моноструктурна икономика, сред която преобладават определените като депресивни промишлени отрасли, които се нуждаят от реструктуриране на икономиката и не биха могли да излязат бързо от състоянието си на депресия, тъй като тя се корени в самия характер на производството.**

Вторият важен момент при географската идентификация на индустриално депресивните райони в България е разработването на система от обективни критерии и показатели, чрез които да се докаже моноструктурността на стопанството или наличието на депресивна индустриализация, промените в индустриалната заетост и състоянието на безработицата, както и общата динамика на икономическото им развитие.

Определянето на териториалният обхват на индустриално депресивните райони очертава необходимостта от информационно осигуряване на изследването. За целта е използвана официалната статистическа информация за равнището на безработица, заетите в промишлеността, приходите от дейности в материалното производство, приходите от дейности в промишлеността, приходи от подотраслите на промишлеността към определени периоди. Наличието на информация по горните показатели на общинско равнище наложи възприемането на

общината като работна териториална единица, в която се оценява проявлението на основните критерии с цел, групирането им и обособяването на неформални териториални структури.

При формирането на системата от критерий и показатели са отчетени следните изисквания:

- обхващане на различните по характер депресии, при минимален брой показатели;

- търсене на устойчиви тенденции;

- възможност за информационно осигуряване, което от своя страна гарантира максимална обективност при географската идентификация на индустриално депресивните райони.

Като основни критерии за определяне на териториалния обхват на тези райони могат да послужат:

- равнище на индустриална заетост (над средното за страната) - 39,2% (за 1998) в началото на прехода и преструктурирането на икономиката;

- преобладаваща моноструктурност на производството - над 50% на водещия депресивен индустриален отрасъл;

- спад на индустриалното производство (над средния за страната) - 30% (за 1998);

- постоянно висока безработица (равнище над средното за страната) - 12,8% (за 1998);

- намаляване на заетите в промишлеността (над средното за страната) - 18,3% (за 1998).

Основното изискване при определянето на териториалния обхват на индустриално депресивните райони е равнището на индустриална заетост да бъде над средното за страната, с което изследваните територии да отговарят на първия от възприетите критерии. А главното условие е в общините, отговарящи на този критерий, определените като депресивни

индустриални отрасли (добивна промишленост, основна химия и тежко машиностроене) да бъдат специализиращи за тяхната територия.

Определянето на границите на индустриално депресивните райони налага съобразяването с няколко основни принципа, които гарантират в максимална степен обективност на районирането:

- принцип за териториална еднородност - районът, задължително трябва да обхваща общини, попадащи в границата само на един социално-икономически регион (NUTS 2);

- принцип на съседство - за да образуват район, общините задължително трябва да имат обща граница;

- принцип за ненарушаване на териториалното цяло - отнася се за случаите, когато в териториалното очертание на група общини с еднакви показатели е включена и такава община, която не отговаря на всички приети критерии, но е заобиколена от общини, които отговарят на тях, то тя се възприема като съставна част на района;

- принцип за проблемно ориентиране на районите - т. е. в центъра на вниманието се поставят градовете с водеща депресивна индустрия и територията, върху която те организират полето си на влияние, при определянето на което са взети предвид границите на ежедневните трудови пътувания.

2.2. Пространствена идентификация на индустриално-депресивните райони в България.

Извършеният анализ на общините в страната на базата на гореспоменатите критерии, дава основание за групирането им, което след това е послужило за определяне на териториалния обхват на индустриално депресивните райони. За всеки един от показателите са получени по 2 основни групи-общини, първата от която обхваща тези от тях, които са със стойности над средните за страната, и втората със стойности под средните за страната.

Анализът на всички общини в страната по първия критерий е извършен с цел идентификацията на онези от тях, които са с равнище на индустриална заетост над средното за страната, даващо основание те да бъдат определени като индустриални. При анализа по останалите критерии, обект на проучване са само определените като индустриални общини.

Групирането на общините по формулираните критерии е извършено на основата на утвърдените в Националния план за регионално развитие за периода 2000-2006 г. (1999 г.) шест планови района.

По първият критерий - равнище на индустриална заетост спрямо средното за страната (39,2%), във първата група с показатели над средната стойност за нея, са включени на територията на *Югозападния* планов социално-икономически регион (Банско, Бобов дол, Ботевград, Брезник, Годеч, Горна Малина, Гоце Делчев, Гърмен, Драгоман, Дупница, Елин Пелин, Етрополе, Ихтиман, Копривщица, Костенец, Кочериново, Кюстендил, Перник, Петрич, Радомир, Разлог, Самоков, Сандански, Сатовча, Своге, Симитли, Сливница, Струмяни, Трън, Хаджидимово, Пирдоп, Мирково и Челопеч). В *Южния* централен регион са включени 32 общини - Асеновград, Батак, Белово, Брацигово, Велинград, Гълъбово; Джебел, Димитровград, Доспат, Златоград, Казанлък, Карлово, Кърджали,

Лъки, Мадан, Маджарово, Мъглиж, Неделино, Павел баня, Пазарджик, Панагюрище, Пещера, Пловдив, Първомай, Раднево, Ракитово, Раковски, Родопи, Рудозем, Септември, Тополовград, Харманли. От *Югоизточният* регион са включени 6 общини - Средец, Котел, Малко Търново, Сливен, Твърдица и Ямбол. От *Североизточният* регион са включени 9 общини - Белослав, Върбица, Девня, Каспичан, Нови пазар, Исперих, Смядово, Разград и Тетевен. *Северният* централен регион включва 19 общини – Априлци, Габрово, Дряново, Елена, Ловеч, Луковит, Лясковец, Никопол, Искър, Плевен, Свищов, Севлиево, Сухиндол, Русе, Тетевен, Троян, Трявна, Червен бряг и Ябланица. От *Северозападният* регион са включени 10 общини - Белоградчик, Берковица, Видин, Враца, Козлодуй, Мездра, Монтана, Роман, Чипровци и Чупрене.

Тук трябва да се подчертае, че изхождайки от целта на изследването, това фактически са общините, сред които може да се идентифицират изпадналите в индустриална депресивност. От значение за формирането на индустриално депресивните райони е териториалното разположение на тези общини. Видно от горното е, че около 70% от тях са локализирани в Южна България и най-вече в западните и централните части, където са съсредоточени и основните ресурси за развитието на депресивните индустриални отрасли.

Във втората група са включени общините, които са с равнище на индустриална заетост под средното за страната (39,2%), и които от гледна точка на настоящото райониране не представляват изследователски интерес.

По втория основен критерий - моноструктурност с водещ депресивен промишлен отрасъл, при групирането са използвани основно показателят "Приходи от дейности в промишлеността" и структурата на заетите в промишлените подотрасли. От проучените 109 общини с индустриална заетост над средната за страната са формирани две групи:

Общините, които отговарят на главното условие за депресивност, 41 на брой са включени в първата група - Средец, Котел, Малко Търново, Твърдица, Девня, Тервел, Никопол, Червен бряг, Враца, Мездра, Роман, Чипровци, Доспат, Златоград, Мадан, Лъки, Неделино, Панагюрище, Раковски, Рудозем, Септември, Бобов дол, Годеч, Горна Малина, Елин Пелин, Ихтиман, Кочериново, Перник, Радомир, Сатовча, Своге, Симитли, Пирдоп, Мирково, Челопеч, Гълъбово, Димитровград, Казанлък, Маджарово, Раднево и Тополовград.

Преобладаващата част от гореизброените общини са с развита рудодобивна промишленост, въгледобив и металургия, т. е. водещи депресивни индустриални отрасли. С най-големи отраслови и териториални проблеми се очертават:

- районът, свързан с преструктурирането на „ГОРУБСО” ЕАД и закриването на неефективни рудници и производствени мощности;

- районът на Странджа-Сакар и Малко Търново, в резултат на ликвидация на рудодобивни мощности в „Бургаски медни мини” ЕАД;

- общините Маджарово и Тополовград, в резултат на ликвидацията и преструктурирането на рудодобива в „УСТРЕМ” ЕАД и „МАДЖАРОВО” ЕАД;

- община Чипровци, в резултат на ликвидацията на рудници и участъци, намаляването на обема на производството и неясната перспектива за развитие на „ЧИПРОВЦИ” ЕАД.

Останалите 68 общини, включени във втората група, не отговарят на главното-условие за депресивност тъй като в тях няма водещи депресивни индустриални отрасли. Независимо от това някои от тези общини като Пирдоп, Мирково, Челопеч, Сливница, Драгоман, Луковит и други са включени в индустриално депресивните райони, във връзка с основните принципи, приети при районирането. Групирането на общините по равнище на постоянна безработица е извършено чрез определяне на

съотношението между безработните в трудоспособна възраст, които желаят да работят и икономически активното население, т.е. относителният дял на безработните към броя на всички лица, които желаят и могат да работят.

Така в първата група с равнище над средното за страната (12,9%), попадат 67 общини с преобладаваща индустриална заетост, 25 от които са с моноструктурна депресивна индустрия - Средец, Котел, Девня, Тервел, Никопол, Червен бряг, Панагюрище, Мездра, Роман, Доспат, Златоград, Мадан, Неделино, Раковски, Рудозем, Септември, Годеч, Горна Малина, Ихтиман, Кочериново, Радомир, Сатовча, Маджарово, Своге и Тополовград.

Във втората група влизат 42 общини с равнище под средното за страната, сред които също има такива, които са включени в районирането по гореспоменатите причини - Чипровци, Бобов дол, Мирково, Челопеч, Пирдоп и други.

Според критерия намаляване броя на заетите в промишлеността в първата група са включени 39 общини, със стойности над средните за страната (18,3%), от които 13 общини имат депресивни промишлени отрасли в структурата си - Червен бряг, Мездра, Роман, Неделино, Септември, Раковски, Горна Малина, Елин Пелин, Ихтиман, Перник, Своге, Маджарово и Тополовград. По този критерий във втората група са включени 70 общини със стойности под средните за страната, някои от които също са част от индустриално депресивните райони Мадан, Рудозем, Бобов дол, Панагюрище и др., тъй като отговарят на основните критерии за депресивност.

Групирането на общините с индустриална заетост над средното за страната според темпа на икономическо развитие, показва че преобладаващата част от тях имат отрицателен темп, а 23 са със спад над средния за страната. Девет от тези общини са с водещи депресивни

отрасли - Никопол, Роман, Мадан, Неделино, Раковски, Горна Малина, Радомир, Годеч и Силистра.

Групата на общините със спад под средния за страната включва 86, между които също има общини с водещи депресивни отрасли, и те са част от индустриално депресивните райони. На основата на извършеният регионален анализ и групиране по отделни критерии и показатели както и съобразявайки се с изброените по-горе принципи на райониране са очертани следните индустриално депресивни райони в България (виж приложение 2):

- **Странджански** – обхваща 3 общини - Средец, Малко Търново и Созопол. Последната, макар и да няма индустриална заетост над средната за страната е включена на базата на възприетите принципи и най-вече за териториалната цялост, тъй като част от община Созопол има отношение към депресивните индустриални производства.

- **Врачански** – обхваща 3 общини - Враца, Мездра и Роман. Всички отговарят на критериите за депресивност при направените групираня.

- **Панагюрски** – обхваща 3 общини - Панагюрище, Лесичово и Стрелча. Само община Панагюрище попада в групата на общините с индустриална заетост над средната за страната и отговаря на приетите критерии за депресивност. Другите две не изпълняват всички критерии, но са включени поради приетите основни принципи на райониране.

- **Родопски** – обхваща 4 общини - Златоград, Мадан, Неделино и Рудозем, които попадат напълно в направените групираня за индустриална депресивност и са типичен пример в това отношение за територията на България.

- **Средногорски** – обхваща 9 общини - Горна Малина, Елин Пелин, Ихтиман, Пирдоп, Мирково, Челопеч, Антон, Златица и Чавдар. С изключение на последните три, всички останали отговарят напълно на критериите за депресивност.

- **Свогенски** – обхваща 4 общини - Своге, Годеч, Сливница и Драгоман. Първите две попадат изцяло в групите за индустриална депресивност, а останалите две само в групата на индустриалните общини, но не и в тази с водещ депресивен отрасъл и са включени в района поради принципа за териториална цялостност.

- **Пернишки** – обхваща 3 общини - Перник, Радомир и Бобов дол, които напълно отговарят на възприетите критерии за индустриална депресивност, нещо повече, може да се каже, че са типичен пример в това отношение за територията на България.

- **Маришки** – обхваща 4 общини - Гълъбово, Раднево, Тополовград и Симеоновград. Първите три от тях отговарят напълно на критериите за индустриална депресивност, а четвъртата е включена поради възприетите принципи за райониране.

- **Чипровски** – обхваща 3 общини - Чипровци, Чупрене и Белоградчик. От тях само Чипровци отговаря на всички критерии, а останалите две влизат в групата на индустриалните общини, поради териториалната близост и влияние на първата и са включени в обхвата на района, макар да нямат водещ депресивен отрасъл.

- **Червенобрежки** – обхваща 2 общини - Червен бряг и Луковит. Само първата има изпълнени критерии за индустриална депресивност, а втората попада в групата на индустриалните общини, но липсва водещ депресивен промишлен отрасъл.

След така направената географска идентификация на индустриално депресивните райони в Република България, могат да се направят някои обобщения и изводи.

Тези райони обхващат предимно планински (главно ниски и среднопланински) части от националната територия и съставляват 39,5% от общата им площ, което е над средното за страната (33,7%). Висок е също така дялът на естествените ливади - 9,3% от земеделските територии,

както и на мерите и пасищата - 30,5% от тях, т.е те надвишават средните за страната (съответно 4,6 и 22,0%).

В тези райони поради тяхната стопанска специализация, е по-висок делът на териториите за добив на полезни изкопаеми и депата за отпадъци - 4,4% от общата площ, т. е. почти 2% по-висок от средния за страната (2,6%). И макар делът на земеделските територии да е най-голям от общата площ на тези райони (50,7%), той е по-малък от средния за страната - 57,2%, което също е породено от особеностите на икономическата им структура.

Друга характерна черта на икономиката на индустриално депресивните райони е тяхната моноструктурност. В тях е съсредоточена 84,3% от каменовъглената промишленост на страната; 65,6% от цветната металургия; 27,7% от черната металургия; 10,3% от машиностроенето; 9,0% от текстилната и трикотажна промишленост; 6,8% от химическата, предимно основна химия (1998). Високият относителен дял на тези производства ясно показва специализацията на тези райони в основните депресивни отрасли, което рефлектира върху общото им социално-икономическо състояние и възможностите за бъдещо реструктуриране на икономиката им.

Като район на черната металургия се очертава Пернишкият, на каменовъглената промишленост - Маришкият, на основната химия – Врачанският и на цветната металургия – Средногорският и Родопският, които дават около и над 50% от производството в съответния отрасъл на страната.

Тази стопанска специализация е основната причина за негативните демографски показатели и процеси, като нарастващ отрицателен естествен прираст (над - 7,5‰ за 1998г.), което е над средното за страната; регресивен тип възрастова структура, застаряване на населението към

основата и към върха на пирамидата и отрицателно естествено възпроизводство, както и висок коефициент на демографско остаряване.

Особено характерна черта за тези райони е високият процент на безработни от активното население, който е почти 20% (1998) от всички регистрирани безработни и ще се увеличава поради процесите на реструктуриране и ликвидация.

Внимание заслужава и екологичното състояние на тези райони, което особено в някои от тях - Врачански, Пернишки, Маришки, изисква специални мерки за възстановяване на нарушеното равновесие в екосистемите и подобряване на условията на живот на хората.

В заключение може да се отбележи, че така географски идентифицираните индустриално депресивни райони не са напълно еднородни, тъй като се образуват като териториални общности, подчинени на комплексни критерии и показатели и основни районообразуващи принципи и фактори, които могат да имат допълващ характер и значения. В това отношение прави впечатление, че в териториалната им организация обикновено около силно изявени индустриално депресивни територии, следва един ареал от умерено, а след него друг от слабо депресивни територии. Така на тази база се формират комплексните индустриално депресивни райони в Република България.

2.3. Регионален анализ на териториалните ресурси на индустриално депресивните райони в контекста на икономическото им реструктуриране.

Един от най-важните проблеми на географските изследвания на различни териториални образувания във връзка с тяхната ефективна пространствена организация и устойчиво регионално развитие е анализът на териториалните ресурси, с които те разполагат. С особена сила това важи за онези от тях, които се нуждаят от стопанско реструктуриране с цел по-бързо излизане от отрасловата депресия, в която са изпаднали. Още повече, че това тяхно състояние най-често е резултат от изчерпване на по-голяма част от количествата или влошаване на качествените характеристики на онези ресурси на територията (най-вече минералните - горивни, рудни и нерудни), които са били естествената основа за формирането на досегашната производствена и отраслова структура на тези територии. Естествено е, че допълнително негативно влияние могат да оказват и други фактори, като общото икономическо състояние на страната, вътрешната и външната пазарна конюнктура и т. н.

В случая с индустриално депресивните райони в България, които са конкретният обект на изследването, регионалният анализ е насочен към онази част от ресурсите, чрез стопанското активиране на които е възможно да се извърши отраслово реструктуриране в началния етап с цел излизане от състоянието на депресия, а след това икономическа стабилизация и перспективно развитие на цялата им територия и в други производствени направления.

Географската идентификация на този тип райони, която е обект на широко научно изследване (Патарчанов, 2003), е извършена на основата на приетите критерии, публикувани в ПМС №105/ 2.06.1999 г. (ДВ./ бр. 53 от 11.06.1999).

Що се отнася до териториалния обхват на индустриално депресивните райони като част от районите със специални проблеми и приоритети, той е определен с решение на МС № 374/ 2.06.1999 г. Промените в този териториален обхват се допуска ежегодно, ако основанията за това се съдържат в годишните доклади за изпълнението на Националния план за регионално развитие за периода 2000-2006 г. (ДВ. в бр. 106/ 3.12.1999 г.). Както критериите за определяне, така и териториалния обхват и наименованията на тези райони се нуждаят от съществени корекции.

Например за да се получи по-голяма обективност на оценката за депресивните процеси в регионален план е необходимо да бъдат включени и допълнителни критерии. Такива могат да бъдат ежедневните трудови миграции на населението по посока на центровете на индустриална депресия, като по този начин очертаните граници на районите могат да излязат от административната рамка, която в момента им налагат общините, като основна съставна териториална единица на всички видове проблемни райони.

По този начин ще бъдат променени териториалният обхват и границите на индустриално депресивните райони, тъй като в тях ще бъдат включени и териториите на съседни общини, които участват чрез част от трудовите си ресурси в депресивните производства.

Анализът на тези райони показва, че те не са напълно еднородни, тъй като се образуват като териториални общности, подчинени на комплексни критерии, показатели и основни районообразуващи принципи и фактори, които могат да имат както основен, така и допълващ характер и значение. В това отношение прави впечатление, че в териториалната им организация обикновено около силно изявени с депресивността си територии следва един ареал от умерено, а след него по-слаба депресия.

Формираните комплексни индустриално депресивни райони в Р. България: Странджански, Врачански, Панагюрски, Родопски, Средногорски, Свогенски, Пернишки, Маришки, Чипровски и Червенобрежки (Патарчанов, 2003) отговарят по териториален обхват на районите в индустриален упадък (като част от районите със специфични проблеми и приоритети), включени в Националния план за регионално развитие 2000-2006 г. и приложенията към него. Що се отнася до наименованията, направени са някои промени като например район Горубсо е наречен "Родопски", а район Марица-изток - „Маришки". Независимо от това трябва да се отбележи, че и новите наименования на районите се нуждаят от корекция, която да е подчинена на общ географски принцип, тъй като в момента при наименованията се използват както селищни наименования, така и наименования на природни области, в които са разположени районите. На този етап при регионалния анализ обаче ще се използват вече формулираните по-горе десет индустриално депресивни района.

2.3.1. Регионални особености в общия баланс на територията.

Още в началото е, необходимо да отбележим, че относителният дял на различните видове територии в индустриално депресивни райони е в пряка зависимост от конкретните природни условия. Наред с това те силно се влияят от степента и начина, по който се осъществява експлоатацията на природните ресурси на съответната територия както по отношение на способа, така и на цялостната технология на добива.

Отличителна черта на разпределението по видове територии на **Странджанския район** е изключително високият относителен дял на горските и земеделските територии, включващи над 95% от общата площ на района (вж. табл. 1 и фиг. 3). По тези показатели с най-добра

осигуреност са съответно община Малко Търново с 77,3 % горски територии и община Средец с 58,5% земеделски територии.

Друга особеност е делът на селищните територии, който е най-ниският в сравнение с всички индустриално депресивни райони. Това показва една тенденция на селищното развитие - липсата на големи по площ селища, които по принцип са и показателни за степента на индустриализация на една територия.

Териториите за добив на полезни изкопаеми заемат 2,01% от територията на района, т. е. по-малко от средното за страната (2,64%) и за индустриално депресивните райони (4,39%). Независимо от малкият им относителен дял, те оказват важно значение върху развитието на територията. Например части от тях (депата за отпадъци от добива) влизат в конфликт с използването на територията за други важни за стопанското развитие дейности, каквито са туризмът и рекреацията. Слабата урбанизираност на територията се потвърждава и от малкия относителен дял на териториите за транспорт – едва 0,39%.

Територията на **Червенобрежният район** се характеризира с най-голям относителен дял на земеделски земи спрямо общата територия (72%) и на обработваемата земя от земеделските територии (74,6%) в сравнение с всички останали индустриално депресивни райони, за сметка на горските територии, които заемат едва 17,7 % от площта на района.

Впечатление прави сравнително високата стойност на селищните територии спрямо другите райони, която е по-висока от средната за страната и е резултат от активните процеси на индустриализация през последните десетилетия. Високият дял на водните течения и водните площи се отразява пряко върху размера на поливните площи в района (17151 ha), по който показател районът е с най-добри характеристики.

Добрата транспортна обезпеченост на района личи много добре от дела на територията за транспорт, който е най-висок сред останалите

райони, както и по-висок от средния за страната (0,62%). Малкият относителен дял на териториите за добив на полезни изкопаеми, са естествено отражение на досегашната индустриална специализация на района, в която отсъстват добивни производства с изключение на малко дърводобив и добив на инертни материали.

Във **Врачанският район** преобладават земеделските и горските територии със стойности около средните за страната. Негова отличителна черта е високият дял на селищните територии и тези за транспорт със стойности над средните за страната и за всички изследвани райони. Това е доказателство за урбанизационните процеси и добрата осигуреност с инфраструктурни обекти, разпределени неравномерно и съсредоточени в общинските центрове.

Поради типа на индустриалната специализация стойностите на останалите територии са сравнително малки. Под средните за страната и районите като цяло са стойностите на водните течения и водните площи и териториите за добив на полезни изкопаеми.

Ситуацията в **Панагюрския район** показва равномерното разпределение на двата основни вида територии - земеделските и горските. Горските са със стойности над средните за страната, поради особеностите на релефа. Сравнително нисък е делът на територията на населените места, а така също на водните течения и водните площи и на териториите за транспорт .

Откроява се обаче по-високият дял на териториите за добив на полезни изкопаеми - почти 4% от общата площ, в които се осъществяваше откритият добив на медна руда в няколко находища (Медет, Асарел, Елшица и Цар Асен). Това е естествен резултат от индустриалната специализация на района в депресивния отрасъл цветна металургия, който реализира 75% от приходите в икономиката му.

Основна отличителна черта на териториалната характеристика на **Родопския район** е силно ограниченият размер на земеделските територии (21% от общата площ), който е по-малък от половината в сравнение с всички райони и средно за страната. В това отношение регионалните различия също са много големи - от 14% земеделски територии в община Рудозем до 33% в община Неделино, т. е. едни от най-ниските стойности в изследваните общини в обхвата на индустриално депресивните райони.

Съвсем различна е ситуацията с горските територии, които под влияние на планинския релеф съставляват 73,4% от общата площ или два пъти по-висока от тази на всички райони и средното за страната. Ситуацията с разпределението им по общини е обратна на тази със земеделските територии. Делът на селищните територии е под средния за всички райони и за страната. Липсата на големи купни селища е характерна особеност на селищната мрежа, а пръснатия ѝ характер е резултат на конкретната природна обстановка.

Сравнително малък е и делът на останалите видове територии, дори и на тези за добив на полезни изкопаеми, тъй като добивът на рудите в района се осъществява по подземен способ и основната част от площите се пада на депата за отпадъци.

Голямата площ на **Средногорския район** е една от основните причини територията му да се характеризира с разнообразие на природните условия – котловинни полета, оградени от средновисоки и високи планински масиви. Това предопределя и сравнително малкият дял на земеделските територии за сметка на горските, който надвишава средния за страната с над 10%.

По отношение на разпределението на тези два вида територии се наблюдава ясно изразена закономерност. Общините от северозападната част на района са с най-голям дял земеделски територии, а в североизточната част - с най-малък. Горските територии са с най-голям

размер в южната част на района - община Ихтиман, както и в централната част - община Чавдар. Делът на селищните територии, водните течения и водните площи, както и териториите за транспорт се доближава до средните им стойности за страната. Отличителна черта е по-високият дял (в сравнение със средния за всички изследвани райони) на териториите за добив на полезни изкопаеми и депа за отпадъци, което е в резултат на специализацията в металургичното производство.

В **Свогенския район** делът на земеделските територии е под средния за всички райони и за страната като цяло. Обратна е ситуацията с горските територии, като най-висок дял има община Своге, а най-нисък – община Сливница. Селищните територии са със стойности над средните за страната и за останалите райони, а община Драгоман е с един от най-високите дялове на фонд населени места от изследваните общини в индустриално депресивните райони. Като причина за тази ситуация може да се посочи стратегическото географско положение особено на територията на общините Сливница и Драгоман, през които минава най-важният международен път от Западна Европа за Близкия и Средния изток. Сравнително висок е делът на териториите за добив на полезни изкопаеми и депа за отпадъци, поради открития способ при добива на инертни материали и въглища в общините Годеч, Сливница и Своге.

Разпределението по видове територии в **Пернишкия район** е отражение на мозаичната структура на релефните форми, стопанската специализация и селищното развитие. Община Перник е с най-малко земеделски земи, а общините Бобов дол и Радомир са по-добре осигурени. Горските територии са сравнително малко - под средните стойности за страната. Това се дължи на факта, че голямата част от хълмистите територии в района са оголени и без естествена растителност. Разпределението по общини на горите е равномерно и е около средното за района.

Значително по-висок от средния за страната и двойно по-голям от средния за всички индустриално депресивни райони е дялът на селищните територии. По този показател община Перник е с най-висока стойност - резултат от ускорената ѝ индустриализация. Несъобразените ѝ обаче с местните ресурси мащаби, влязоха в сериозен конфликт с цялостното социално-икономическо развитие на района и силно влошиха неговото екологично състояние. Потвърждение на това са много високите стойности на относителния дял на териториите за добив на полезни изкопаеми, депа за отпадъци и транспорт - 7,3%, което е над средните за страната и всички райони. Конкретните причини за това са основните икономически дейности в района от добивната сфера и черната металургия, и техните обекти – открити мини, насипища, сгуроотвали и хвостохранилища.

Сравнително еднородният характер на природните условия на **Маришкия** район, с изключение на най-южните му части, е основната причина за разпределението на територията. Земеделските земи са с 8-10% над средното за страната и останалите райони. Най-добре осигурени с поземлени ресурси са общините Раднево и Симеоновград с около 70%, докато Гълъбово и Тополовград разполагат с 60% земеделски територии.

Много важна особеност на района, породена от преобладаващия низинно-хълмист релеф, е незначителният дял на горските територии - 19%, най-ниският от всички изследвани райони и почти два пъти по-нисък от средния за страната. Той се определя главно от дела на горите в община Раднево и община Гълъбово, имащи най-ниските стойности в сравнение с другите изследвани общини в обхвата на индустриално депресивните райони. С най-много горски територии разполага община Тополовград със стойности около средните за страната, което е естествен резултат от преобладаващия, макар и нископланински релеф.

Селищните територии намаляват с последователното заличаване на населени места вследствие разширяването на откритите мини в общините

Раднево и Гълъбово. Ниската стойност на показателя в община Тополовград се дължи на значителния дял горски територии, които ограничават селищното развитие. Районът разполага с един от най-големите дялове на водни течения и водни площи - 2,7%. Това е резултат от сравнително гъстата речна мрежа и най-вече нейното пълноводие, както и от наличието на няколко изкуствени водохранилища в община Гълъбово, обслужващи основната индустриална дейност. По този показател тя е с най-големия относителен дял (5%) между всички общини в изследваните райони и почти три пъти по-голям от средния за страната.

Най-характерна черта на разпределението на територията по видове е изключително високият дял на тези за добив на полезни изкопаеми и депа за отпадъци - 10%, който е четири пъти по-голям от средния за страната и повече от два пъти от средния за изследваните райони. Тези територии представляват 6,8% от този вид в страната и 28,8% от същите в проучваните райони. Географски те са съсредоточени в общините Раднево и Гълъбово, на чиито територии са откритите въглищни мини и голямата част от външните насипища. Териториите за транспорт са с относително малък дял, тъй като част от съществуващите трасета вече са унищожени, понеже са в рамките на площадките за добив.

Основна характерна особеност на поземлените ресурси на **Чипровския** район е високият относителен дял на горските територии, които преобладават над земеделските като резултат от планинския релеф на територията му. Делът на селищните територии е един от най-малките в изследваните райони и няколко пъти по-нисък от средния за страната. Ниски са стойностите на относителния дял и на териториите на водните течения и водни площи и за транспорт (0,3%), който е с най-влошени характеристики от всички проучвани райони.

Сравнително висок е делът на териториите за добив на полезни изкопаеми - 3,5% (над средното за страната), но под средното за всички

индустриално депресивни райони, което е ясен признак за все по-намаляващото значение на добивните дейности за стопанското развитие на района.

2.3.2. Състояние на поземлените ресурси и възможности за развитие на аграрното стопанство.

Земеделските територии в **Странджанския район** заемат значителна площ (107 532 ha), 63% от която се пада на обработваемата земи. Тя е неравномерно разпределена - 65% е на територията на община Средец, 29% на община Созопол и едва 6% на Малко Търново - като естествен резултат от особеностите на релефа и някои други природни условия (например естествената растителност).

Съществуват географски особености и във вътрешното разпределение по общини, като с най-голям относителен дял обработваема земя е община Созопол (80,3%), а Средец и Малко Търново са съответно с 65,3% и 26,3%, т. е. под средния за страната (75,7%). Това дава отражение и върху разпределението на територията по групи култури (вж. табл. 2 и фиг. 3). Нивите на територията на района са 62%, а трайните насаждения 3,6%, което показва ясно отрасловото разпределение на земеделското производство. В тази връзка трябва да се посочи и високият относителен дял на мерите, пасищата и естествените ливади, който представлява значителен ресурс за развитието на традиционното овцевъдство и пасищното свиневъдство в района. Това особено важи за община М. Търново, където този дял е два пъти по-голям от дела на обработваемите земи, а в абсолютни стойности е най-голям в целия район.

Независимо от добрите условия за развитие, аграрното стопанство имаше подчинено значение по отношение на използването на поземлените ресурси от страна на горското стопанство и на добивната индустрия. Това

важи особено за територията на община М. Търново, южната част на община Средец и западните части на община Созопол.

Характерна черта в развитието е, че в началото на прехода не бяха използвани дори и стимулиращите възможности на туризма по крайбрежието като фактор за развитие на интензивно земеделско производство на десертно грозде, овощия и др. Трябва да се отбележи, че районът и особено югоизточните му части разполага с достатъчно добри климатични условия, позволяващи почти целогодишно производство с голяма икономическа ефективност, което е залог за евентуалните бъдещи инвестиции в него.

Характеристиката на земеделските територии в **Червенобрежкия район**, които са в размер на 67 704 ha, се отличава с най-високия дял на обработваемите земи (74,6%) и съответно на нивите (67,8%) в сравнение с всички оставали райони, което е малко под средното за страната. Сравнително висок е и делът на трайните насаждения - 4,6%. Това показва изключително добрите възможности на ресурсите и условията на района за развитие на ефективно земеделие със зърнено-животновъдно направление. Наред с това районът разполага с достатъчно предпоставки за развитие на лозарство, овощарство и зеленчукопроизводство като съпътстващи аграрни направления.

Положително влияние за перспективното развитие на агробизнеса можеше да оказва значителният дял на поливните площи (преди тяхното разрушаване в значителна степен) в района, както и допълнителния ресурс от държавни и общински земеделски земи – около 9000 ha, с които могат да се реализират мероприятия по оземляване, отдаване под аренда или строителство на обекти за развитие на отрасъла.

Земеделските територии във **Врачанския район** се отличават с голям относителен дял на обработваемите земи. С най-добри характеристики в това отношение е община Враца. Сравнително ниският

дял на нивите в района (51%) се дължи на стойностите на този показател в другите общини (Мездра и Роман), където те са около 40%.

Много висок е относителният дял на трайните насаждения в района (7,65%), един от най-високите в изследваните райони, доста над средните им стойности и тези за страната, като резултат от подходящите почвено-климатични условия за развитие на това земеделско производство. Ниско и среднопланинският релеф на южните части на трите общини на района предопределят високия относителен дял на тревни площи - почти 40% от общата му площ.

Конкретните природни условия и ресурси са главната причина за ясната териториална диференциация на земеделското производство по паралела. В северната част на района условията са благоприятни за развитие на високоинтензивно земеделие със зърнена специализация на растениевъдството и на тази основа говедовъдство и свиневъдство. На юг недостатъчните ресурси лимитират земеделското производство и позволяват специализация във фуражопроизводство и овощарство, както и пасищно овцевъдство, козевъдство. Делът на поливните площи е 3,6% от обработваемите земи, което не дава основание той да се счита за интензифициращ фактор.

По-голямо е значението на земеделските земи, които са общинска и държавна собственост – общо 23 000 ha, чрез които можеше да се реализира нова аграрна политика в района, която да изпълнява така необходимите социални функции за алтернативна заетост.

Характеристиката на земеделските територии в **Панагюрския район** показва някои особености, както в териториалното им разпределение по общини, така и по групи култури. Обработваемата земя, заемаща около 2/3 от площта на района, е с най-голям дял в община Стрелча, а с най-малък - в община Панагюрище. Нивите съставляват - 54,5% от земеделските територии и имат същото териториално разпределение. И по двата

показателя стойностите на района са под средните за страната. Характерна особеност на района е високият дял на трайните насаждения (7,7%), което е резултат на най-високата стойност по този показател в община Лесичово (заради масовите лозови насаждения) -13,8%, в сравнение с всички изследвани общини в обхвата на индустриално депресивните райони, както и по-високите стойности в общините Панагюрище и Стрелча (особено заради нарасналите площи на розовите градини и тези на овощните, макар и сериозно намалели). Ниският дял на естествените ливади е за сметка на мерите и пасищата.

На тази основа специализацията на аграрното стопанство на трите общини в района се определя от твърде различните релефни, почвени и климатични условия и ресурси. Икономическото реструктуриране в бъдеще позволи една много ясна политика на аграрно развитие – с животновъдно-фуражно направление на община Панагюрище, лозарство и зърнопроизводство в община Лесичово и отчасти зеленчукопроизводство. Много сериозни перспективи за земеделието съществуват в община Стрелча, особено по отношение на производството на маслодайна роза и други етерично-маслени култури (главно лавандула). В края на миналия и началото на настоящия век основните животновъдни направления (козевъдство и овцевъдство) се разнообразиха с нови – биволовъдство.

Независимо от високия относителен дял на обработваемата земя в **Родопския район** – 63,4% от земеделските територии, тя съставлява едва 13,2% от общата площ, което силно лимитира развитието на аграрното стопанство. Качествената характеристика на земеделските земи е основната причина за тясната специализация на земеделието, отличаващо се с типичната за подобни райони монокултурност.

Делът на нивите е едва 32,7%, трайните насаждения почти липсват (под 1%). За сметка на това на естествените ливади се пада почти половината от обработваемата земя, мерите и пасищата съставляват 35,4%

от земеделските територии. Така общо тревните площи заемат почти 66% от земеделските земи или 13,8% от общата площ на района. Те са главния поземлен ресурс и фактор за развитие на традиционното пасищно овцевъдство и говедовъдство, което в последните десетилетия бе изместено от козевъдството, но тази тенденция вече се обърна.

Основното растениевъдно направление тютюнопроизводството на места е допълнено с картофопроизводство в повечето землища, главно за самозадоволяване. Налага се изводът, че агробизнеса няма да бъде в състояние да участва активно в реструктурирането на икономиката поне в тези направления поради ограничените поземлени ресурси.

Почти две трети от земеделските територии в **Средногорския район** са обработваеми земи, като най-голям е техният дял в община Елин Пелин, а най-малък – в община Антон. Делът на нивите е значително по-малък от средния за страната. Трайните насаждения съставляват само 1% от земеделските територии и са съсредоточени в общините Мирково и Ихтиман.

В сравнение с другите райони с подобни природни условия тук естествените ливади са много по-малко, докато по отношение на мерите и пасищата районът е сред тези с най-голям относителен дял. Голямата част от пасищата в общините Антон, Златица, Пирдоп и Мирково са високопланински, тъй като притежават площи от билото и част от южния склон на Стара планина.

Перспективите в развитието на земеделското производство са най-вече в равнинните части на общините Елин Пелин и Ихтиман, където има най-благоприятни условия по отношение на почвите и климата, както и поради значителния размер на поливни площи (над 50% от земеделските територии), с основно направление производство на зърно, овощия и някои зеленчуци. В нископланинските територии и високите задбалкански котловини има производство на зърнено-фуражни култури и картофи. На

основата на големите тревни площи е развито пасищното говедовъдство, овцевъдство и козевъдство. Под влияние на големия потребителски център София в района могат да се развият и някои нетрадиционни производства, които са продиктувани от нарастващите моментни потребности на пазара му. Типичното за такива междинни територии крайградско земеделие, в зоната на влияние на големия столичен град е реална мярка в стопанското преструктуриране на района.

При земеделските територии в **Свогенския район** преобладават обработваемите земи, но относителният им дял е сравнително нисък. С най-голям дял е община Сливница, а с най-нисък община Своге. Това е естествен резултат от конкретните природни условия и по-конкретно особеностите на релефа. С изключение на общините Сливница и Драгоман, на територията на останалите, площите на естествените ливади надвишават значително тези на нивите. Средният относителен дял на района по този показател (26,3% от естествените ливади) надвишава шест пъти средния за страната и почти три пъти този за останалите райони. Един от най-високите е и дялът на мерите и пасищата – 41,7%, като само в един район от изследваните той е по-висок.

С изключение на равнинните части на територията на община Сливница, в които съществуват много добри условия за интензивно земеделие, в останалите части на района преобладават нископланински условия. Слабо продуктивните почви в тези територии, маломерните и разпокъсани площи на нивите, силно ограничават развитието на аграрното производство. При тези условия основен ресурс за животновъдството са пасищата и добивът на сено от естествените ливади, което предопределя специализация в пасищното овцевъдство, козевъдство и говедовъдство. Наред с това се развива производството на груби и съвсем малко на зърнени фуражи, както и на картофи. Това ограничават стоковия характер на земеделското производство и налага модела на фамилните стопанства,

произвеждащи за собствени нужди. Така само се затвърждава натурализма в българското земеделие в тези райони, което го отдалечава от продуктивизма и особено от постпродуктивизма като модерни стопански парадигми на съвременния аграрен сектор.

Независимо, че по-голямата част от земеделските земи в **Пернишкия район** са обработваеми, тяхната стойност е под средната за страната. С най-добра осигуреност по отношение на обработваемата земя и нивите е община Радомир. Малкият дял на трайните насаждения е резултат от неподходящите климатични условия. Изключение прави община Бобов дол, която разполага с по-добри почвено-климатични условия и ресурси за развитие на овощарство. Тревните площи, които заемат общо 41,7% от земеделските територии, предполагат и в бъдеще специализация във фуражното зърнопроизводство.

На основата на производството на тревни и сочни фуражи се развива говедовъдството, овцевъдството и с все по нарастващи размери козевъдството.

Независимо от казаното дотук, може да се направи извода, че районът разполага със сравнително ограничени ресурси за развитие на интензивно земеделие. Производството на земеделски продукти е с ниска степен на стоковост и служи предимно за самозадоволяване на населението, както в повечето от гореспоменатите райони.

Във връзка с това, че значителен дял от населението (не само градското, но и част от селското), осигуряваха своя поминък в индустриално депресивните дейности, за излизане от тази ситуация и в този район една възможност е прилагането на адекватен на съвременните условия модел на крайградско земеделие. Решение в тази посока е развитието на първите два ешелона на агробизнеса на основата на млечно-месно животновъдство и преработвателни дейности за производство на стоки, които да се реализират на място или в близкия столичен град.

За земеделските територии в **Маришкия район** характерна особеност е най-големият абсолютен размер на тяхната площ в сравнение с другите райони -118 635 ha. Най-голям е дялът на обработваемата земя и на нивите в община Раднево, а най-малък в община Тополовград.

Районът разполага със значителни площи трайни, насаждения, които са почти равномерно разпределени с малък превес на община Тополовград. Районът се отличава с малък дял тревни площи и естествени ливади с изключение на община Тополовград поради нископланинския характер на територията ѝ.

Земеделието в района е силно затормозено от развитието на добива на въглища и електроенергия, които ежегодно отнемат декари обработваеми земеделски земи. Наред с това със забавени темпове се осъществява рекултивацията на земите, а онези от тях, върху които са проведени такива мероприятия, не притежават необходимите качества за развитие на интензивно земеделие.

Като основни производствени направления и в бъдеще ще се запазят производството на зърнени (пшеница, ечемик и царевица) и технически (слънчоглед) култури, както и някои такива, които имат изразен рекултивационен ефект. В южните нископланински части на района със стопанско значение е производството на чубрица, тютюн и в все по-малка степен - овощарството (бадеми). В западната част на община Раднево поради наличието на значителни поливни площи има добри условия за развитие на зеленчукопроизводството. Като цяло районът разполага с добри условия и ресурси за развитие на говедовъдство и овцевъдство като основни животновъдни направления.

Като резултат от природните си условия **Чипровският район** се отличава с най-малкия дял на обработваема земя от всички изследвани райони. За сметка това района е с най-големия дял на мери и пасища, което предопределя специализацията на аграрното стопанство. Високият дял на

тревни площи (68%) очертава възможности, за развитие само на екстензивно животновъдство (козевъдство и овцевъдство), базирано на сочни фуражи, тъй като са ограничени възможностите дори и за фуражно зърнопроизводство. Единствено в северната част съществуват благоприятни условия за развитие на овощарство и лозарство, но в ограничени размери.

2.3.3. Състояние на горските територии и възможности за развитие на горското стопанство.

За значението на горските ресурси в обхвата на индустриално депресивните райони в процеса на тяхното икономическо реструктуриране, могат да се посочат няколко основни факта. На първо място това е значителният им относителен дял (почти 40%) от общата площ на районите, в който влизат 580 076 ha гори. Същите представляват 5,23% от територията на страната. Запасите от дървесина възлизат на 4 700 965 куб. метра.

По относителен дял на горски територии от общата площ на района с най-добри характеристики са съответно Родопски, Странджански, Средногорски, Чипровски, Панагюрски и Свогенски район, със стойности над-средното за страната (33,7%) и изследваните територии (39,9%). Под тези стойности са Врачански Пернишки, Маришки и Червенобрежки район.

Анализът на разпределението на залесените площи по райони показва ясната зависимост между залесената площ и общата им площ (вж. табл. 3). Това е определящият фактор за ситуацията в Родопският район, който е с толкова нисък процент на залесени площи, макар горските територии да заемат най-голям относителен дял от територията на района.

Тук трябва да отбележим една особеност по отношение на данните за горите, които са зададени с известно приближение. Това е породено от

несъвпадението на границите на горските стопанства с тези на индустриално депресивните райони и необходимостта да се направи преценка конкретно за всеки район в зависимост от териториалното разположение на горите в него, както и дали частите от съответното горско стопанство да бъдат включени в територията на районите или не.

При оценката на горните два показателя ясно личи, че с най-благоприятни условия и ресурси за развитие на горското стопанство са Странджанският и Средногорският район, а най-силно ограничени са Пернишкият, Маришкият и Червенобрежният район. За изясняване на регионалните особености на ресурсния потенциал на горите анализът ще бъде направен по дефинираните индустриално депресивни райони.

В Странджанския район преобладават дъбовите високо стъблени гори и по-малко буковите. Това е районът с най-много гори, съставляващи 50,1% от площта му. От тях със стопанско значение са около 82,4%, а тези със специално предназначение около 17,6%. Основният дял от тези гори се заемат от защитените гори и защитените природни територии. Най-ценни са горите в община М. Търново, където е природен парк "Странджа", и в община Созопол, които са в групата на общините с лесистост над 50-70%, а община Средец е с лесистост от 30-50%.

Червенобрежният район се характеризира с разпокъсани гори с преобладаване на издънков дъб. Това е районът с най-малко гори от залесената площ на районите, които обаче в голямата си част са със стопанско значение - 94,3%. Горите със специално предназначение са много малко, като най-голям дял от тях имат защитените гори. И двете общини в района попадат в групата на общините с лесистост 10-30%.

Широколистните гори предимно от издънков дъб, келяв габър и бук преобладават във **Врачанския район**. Горите със стопанско значение заемат 65,6% от залесената площ, а тези със специално предназначение - 34,4%. От тях-най-голям дял се падат на защитените природни територии.

По отношение на лесистостта общините Мездра и Роман са в групата от 30-50%, а Враца - от 10-30%. Най-ценни са горите в общините Мездра и Враца, където се намира част от природен парк "Врачански Балкан" със защитени природни територии.

В Панагюрския район преобладават широколистните гори предимно от издънков и високостеблен дъб и по-малко бук. Горите със стопанско значение са 81% от залесената площ, а тези със специално предназначение - 19%, от които 74,8% се падат на защитените гори. С най-голямо значение са горите в община Панагюрище, която е с лесистост между 50-70%, докато другите две общини са в границите 30-50%.

В Родопския район преобладават широколистните гори, предимно от високостеблен дъб и бук. От залесената площ на района 75,4% се падат на горите със стопанско предназначение, а 24,6% на тези със специално. От тях почти всичките - 99,7% са защитени гори. Всички общини от района са с лесистост над 70%. По този показател районът е с най-добри характеристики от всички изследвани райони.

Широколистните гори от бук и издънков дъб са преобладаващи в **Средногорския район**. В него горите със стопанско значение са 65,9% от залесената площ, а тези със специално предназначение са 34,1%. От тях най-голям дял заемат защитените гори и рекреационните гори. Другите гори с такова предназначение и защитените природни територии заемат съответно 12,9%. По-голямата част от общините са с лесистост от 30-50%. В района попада малка част от Национален парк "Централен Балкан" в община Антон.

В Свогенския район преобладават широколистни гори от високостеблен дъб, келяв габър и бук. 70,5% от залесената площ се пада на горите със стопанско значение, а 20,5% на тези със специално предназначение. От тях с най-голям дял са рекреационните и защитените гори. С най-голямо значение са горите в община Своге, която е в групата с

лесистост 50-70%, където се намира и част от природен парк "Врачански Балкан". Общините Годеч и Драгоман са с лесистост от 30-50%, а Сливница - от 10-30%.

Широколистни гори, представени главно от бук и издънков дъб, са най-разпространени в **Пернишкия район**, където 80,3% от залесената площ се пада на горите със стопанско значение. Останалите са със специално предназначение, от които 41,3% заемат защитените природни територии, а 30,2% рекреационните гори. Община Перник, която е с лесистост от 30-50%, включва част от природен парк „Витоша”, поради което тя е с най-голямо значение за горското стопанство в района. Общините Бобов дол и Радомир са с лесистост от 10-30%.

Разпокъсани предимно широколистни гори главно от издънков дъб и малко високостеблен дъб са разпространени в **Маришкия район**. Горите със стопанско значение са 80,3%, но поради малката залесена площ те нямат реална роля в икономическия живот на района. С най-голямо значение са горите в община Тополовград (Сакар планина), която е с лесистост от 50-70%, а общините Гълъбово и Симеоновград съответно от 10-30% и Раднево до 10%.

В **Чипровския район** преобладават широколистните гори от бук, издънков и високостеблен дъб, келяв габър. Горите със стопанско значение са 88,5% от залесената площ, а тези със специално предназначение са едва 11,5%. Най-голям дял от тях се падат на защитените и рекреационните гори. С най-голямо значение са горите в община Чупрене (с биосферен резерват „Чупрене“) и община Белоградчик (с природната забележителност "Белоградчишки скали"). Общините Чупрене и Чипровци са с лесистост от 50-70%, а Белоградчик от 30-50%.

Анализът показва значителен дял на широколистните гори, като тези със стопанско значение съставляват 75,5% от залесената площ на индустриално депресивните райони, а със специално предназначение -

24,5% от нея. Това дава възможност тези ресурси да бъдат ефективно включени в стопански оборот с цел решаване на възникналите икономически и социални проблеми в процеса на реструктуриране на досегашната специализация поне в началния етап, в който ще се развиват повече добивни производства, осигурени със собствени ресурси. Наред с това важни са мероприятията по опазване и развитие на онези територии, които имат специален статут и възможността те да се използват за други цели като познавателен туризъм, рекреация и др.

2.3.4. Природни и антропогенни условия и ресурси за развитие на туризма.

Основната част от индустриално депресивните райони влизат в обхвата на основните туристически райони на страната. Извън него остава Маришкият район, а частично се включват Червенобрежният и Странджанският район. Съгласно категоризацията на общините по условия и ресурси за туризъм (МТРС, 1998) основната част от изследваните райони е с добри и много добри условия и ресурси, а община Созопол е с изключително добри. Съществуват ограничения в условията и ресурсите за туризъм в Родопският и особено Червенобрежният район, както и някои части от други райони (Маришки, Свогенски, Пернишки и др.).

Общият капацитет на материално-техническата база на районите в началото на изследователския период е 5896 легла (в т.ч. 3620 в хотели, 987 в хижи, 50 в къмпинги и 1239 в квартирни бюра).

За открояването на регионалните особености на туристическия потенциал анализът е направен по райони, като са подчертани основните им перспективни направления и ресурсите за тяхното реализиране.

Странджанският район съчетава на територията си възможности за развитие както на морски така и на планински туризъм. В него е съсредоточена повече от половината от легловата база на всички райони

(54,7%), за която е валидна общата тенденция на намаление с 15,7%. Тук се намират морски курорти с международно и национално значение - гр. Созопол, ваканционно селище „Дюни“, комплексите „Каваците“ и „Харманите“, гр. Черноморец и с. Равадиново. В района се намират резерватите „Ропотамо“ и „Аркутино“ и природната забележителност „Алепу“ с международно значение, защитената местност „Короната“ и природните забележителности „Нос Агансика“, пясъчните дюни в „Каваците“ и „Градина“ с национално значение. Част от природния парк „Странджа“, който заема изцяло територията на община Малко Търново, обогатява разнообразието като включва няколко резервата: „Лопушна“, „Силкосия“, „Витаново“, „Средока“; защитените местности „Велека“ и „Парория“ и историческото място „Петрова нива“. Със значение за туризма са местностите „Качул“ - с. Граматиково, „Босна“ - с. Бяла вода, гр. Малко Търново, гр. Средец, с. Бръшлян, местността „Божура“ - с. Пънчево и др. Общините Малко Търново и Средец се определят като естествен тил за масовия морския туризъм, в които могат да се развиват в дълбочина някои от неговите специализирани форми като селски, екологичен и културен чрез ефективно използване на съществуващите ресурси в природната и селищна среда.

Червенобрежният район е разположен отчасти в Средностаропланинския туристически район и е с ограничени условия и ресурси за туризъм, като разполага едва с 2,2% от легловия фонд на изследваната територия. Подходящи за целта са единичните туристически подслони в гр. Червен бряг, с. Реселец, местността „Пелинището“ - с. Карлуково. По поречието на р. Искър при с. Реселец интерес представлява природната забележителност „Скалните кукли“ с национално значение. През района минава един от основните туристически маршрути в страната София - Плевен - Русе.

Врачанският район, който се включва в Западностаропланинския туристически район, притежава 12% от легловата база. Община Враца е с най-голям потенциал, като със значение за туризма са пещерата „Леденика”, лесопарковете „Дъбника”, „Вратцата”, „Хижата”, „Околчица” и с. Згориград. В общините Мездра и Роман интересни обекти са „Китката” и „Трапата”. Природният парк „Врачански Балкан” включва резервата „Врачански карст” с международно значение и природната забележителност „Ритлите” - с. Лютиброд. Като лимитиращ фактор за развитието на отрасъла се явява влошената екологична обстановка в гр. Враца и в Елисейна. Допълнително положително влияние оказва главният жп възел гр. Мездра по основния туристически маршрут София - Плевен - Русе, с отклоненията си Враца и Бяла Слатина.

Панагюрският район се включва в туристическия район Същинска Средна гора и притежава 12%, от леглата на всички райони. Основният туристически потенциал е съсредоточен в община Панагюрище с комплекса „Панагюрски колони”, местността „Манзул”, историческото място „Оборище” с лесопарка. Останалата част от потенциала е в община Стрелча с балнеоложкия курорт гр. Стрелча и местността „Влък”. Районът се свързва с основния маршрут София - Пловдив - Капитан Андреево чрез отклонението Пазарджик - Стрелча - Панагюрище.

Родопският район е с най-малък относителен дял на легловата база от общия леглови фонд (при началната идентификация на районите) на индустриално депресивните райони. Южните гранични общини са с ограничени възможности за туризъм. С по-голям потенциал са гр. Златоград с местността „Балали” и гр. Мадан с местността „Шадийна”, с. Средногорци и с. Елховец. Районът се свързва с основния туристически маршрут София - Пловдив - Капитан Андреево чрез отклоненията Пловдив - Асеновград - Смолян и Хасково - Кърджали - Ардино – Мадан.

Средногорският район включва територии от двата туристически района Същинска Средна гора и Витоша, като разполага с 4,2% от легловата база, главно в квартирни бюра. С изключение на община Златица районът е със сравнително добри условия за туризъм. В него се включва малка част от Национален парк „Централен Балкан” и историческото място „Еледжик” - с. Мухово. Основно значение имат гр. Пирдоп, местността „Артъовица” - гр. Ихтиман, единичните обекти в планините, с. Мирково - местността „Шиндира”. С възможности за туризъм са селата Горно Камарци, Антон и Чавдар. Лимитиращо влияние оказва влошената екологична обстановка на територията на Златица и Пирдоп. През района минава основният туристически маршрут София - Карлово - Бургас и отклоненията Елин Пелин - Ихтиман - Костенец и Антон - Копривщица.

Свогенският район е част от Витошкия туристически район и разполага с 4,1% от легловата база на изследваните райони, главно в квартирни бюра. С най-голямо значение за туризма е община Своге, в която се включва част от Природен парк „Врачански Балкан”, защитената местност „Лакатнишки скали” - с. Лакатник и природната забележителност „Седемте престола” с. Осеновлак с национално значение. С възможности за туризъм са гр. Годеч, гр. Драгоман, с. Батулия, с. Искрец, с. Гинци. През района преминават туристическите маршрути София - Плевен - Русе, София - Петрохан - Монтана - Видин и Калотина - София – Пловдив - Капитан Андреево.

Пернишкият район попада във Витошко - Осоговския туристически район и разполага с 8,8% от леглата (в хотели и квартирни бюра). С добри условия и ресурси за туризъм са общините Перник и Радомир, в които се включва част от природен парк „Витоша”. В района се намират резерватът „Острица” - гр. Радомир, природната забележителност „Духлата” - с. Боснек и защитената местност „Чокльово блато” - с. Байкалско с национално значение, както и курортът Рударци. С възможности за

туризъм са още селата Кладница, Ковачевци, Чуйпетльово. Извор, Долна Диканя, яз. „Студена” и местността „Селимица”. Екологичната натовареност на районите на гр. Перник и гр. Бобов дол ограничава развитието на отрасъла. През района минава основният туристически маршрут София-Кулата с отклоненията Перник - Трън и Радомир - Кюстендил.

Маришкият район е извън туристическите райони и в по-голямата си част поради влошената екологична обстановка не е в състояние да осъществява туристическа дейност. На територията му не е регистрирана леглова база. Единствено община Тополовград има по-добри условия и ресурси за туризъм с местността „Сакар”, селата Устрем (манастира и природната забележителност „Долмените”) и Срем (пролома на р. Тунджа и туристическия комплекс "Галина палас"). През територията на района минава маршрута София - Пловдив - Капитан Андреево.

Чипровският район попада в Западностаропланинския туристически район и разполага с 1,9% от леглата (главно в хотели). Районът е с добри условия и ресурси, като главен център е гр. Белоградчик. С национално значение са природните забележителности с „Белоградчишки скали" и пещерата "Магурата" - с. Рабиша, както и биосферният резерват "Чупрене", който има и международно значение. Допълнителни ресурси са манастирът - гр. Чипровци, ез. "Рабиша", селата Горни Лом и Стакевци. Поради периферното си положение през района не минават основни туристически маршрути, а чрез отклонение се свързва с маршрута София - Монтана - Видин.

Извършеният регионален анализ на териториалните ресурси на индустриално депресивните райони дава възможност да се очертае териториалната им диференциация и на тази основа различните възможности за тяхното използване в процеса на икономическото реструктуриране на всеки един от тях.

По отношение на развитието на аграрното стопанство като икономическа алтернатива с най-добри възможности са Червенобрежният, Маришкият и Врачанският район както и отделни части на Странджанския и Панагюрския район. С най-ограничени ресурси в това направление разполагат Родопският, Свогенският, Чипровският район, както и по-голямата част от Средногорския и Пернишкия район. Това налага в тях да се търсят други форми на реструктуриране, като например развитие на високотехнологични индустриални производства с ниска ресурсоемкост и др.

Перспективите за развитието на горското стопанство с цел излизане от индустриалната депресия са най-добри в Родопския, Странджанския, Средногорския и Чипровския район и части от Панагюрския и Свогенския район. Тук трябва да се отбележи, че развитието на горскостопанския производствен цикъл може да влезе в конфликт с природната среда, ако не бъде съобразено с местните условия и ресурси, и от състоянието на индустриална депресия да се премине в друго - на екологична депресия. С липса на достатъчно възможности за развитие на горското стопанство се отличават Маришкият и Червенобрежният район.

Развитието на туристическата дейност като елемент от бъдещата регионална и локална икономическа политика разполага с добри и много добри условия в почти всички райони, с изключение на Червенобрежния и Родопския район и някои части от Маришкия, Свогенския и Пернишкия район, главно поради екологични причини. В това отношение трябва да се отбележи, че предлаганият туристически продукт ще бъде насочен към задоволяване главно на местния, регионалния и националния пазар на този вид услуги. Само отделни части от някои райони разполагат с условия и ресурси за международен туризъм, което силно ограничава икономическия ефект от тази иначе перспективна дейност при реструктурирането на стопанството.

От казаното дотук следва, че трябва да се търсят и други варианти на икономическа диверсификация и бъдеща специализация в тези райони, чрез развитие на производства и дейности с малка ресурсоемкост или на модерни наукоемки машиностроителни производства с по голяма добавена стойност и по-широк социален ефект. Решение в тази посока е и развитието на научните изследвания и иновационна дейност чрез създаване на нови по-ефективни териториално-организационни бизнес - структури като клъстерите, които да обединяват в завършени стопански вериги дейности от агробизнеса, индустрията, туризма и др.

2.4. Проблеми на регионалното и локално развитие на индустриално депресивните райони в България.

Особеностите на социално-икономическите процеси, протичащи в Република България през последните години, наложиха необходимостта от нови схеми за райониране на националната територия с основна цел нейното балансирано регионално развитие.

Голяма актуалност в географските изследвания днес придобиват въпросите за формулирането на основните проблеми на различните видове неформални териториални образувания.

Дълбочината на негативните процеси, които протичат в основните депресивни територии и особено на тези с монофункционална стопанска структура и преобладаване на староиндустриални отрасли в нея, като рудодобив, въгледобив, металургия, текстилна индустрия, а в някои от тях тежко машиностроене и основна химия, насочиха вниманието ни към очертаването на основните групи проблеми и техните регионални особености, които са обект и на настоящия анализ.

Отличителни черти на индустриално депресивните райони в България в периода на протичащата реформа са ниските (най-често отрицателни) темпове на развитие, високата суровино-, енерго- и трудоемкост на производствата, разположени на тяхната територия, както и висок процент на екологична конфликтност. Всички тези особености на тяхното развитие на определен етап пораждават кризисни ситуации, които се нуждаят от конкретни мерки, водещи до решаването на основните им отраслови и териториални проблеми, за да може да се осъществи ефективна регионална политика по тяхното перспективно развитие.

При очертаването на основните проблеми на индустриално депресивните райони са използвани както отрасловия, така и регионалния подход. Първият е използван при групирането на проблемите в четири основни направления:

- икономически;
- демографски (трудови);
- инфраструктури;
- екологични.

За открояването на регионалните особености при проявлението на проблемите по тези основни направления е използван вторият подход. С това се цели получаването на комплексна и изцяло завършена оценка на проблемите в индустриално депресивните райони.

Извършената географска идентификация на комплексните индустриално депресивни райони в България, която бе обект на в началото на изследването, отдели десет такива неформални образувания на територията на страната. Това са Странджански, Врачански, Панагюрски, Родопски, Средногорски, Свогенски, Пернишки, Маришки, Чипровски и Червенобрежки райони.

Проявата на първата група проблеми **икономическите**, за всички райони най-общо се свеждат до изключително силната зависимост, в която са изпаднали техните монофункционални икономики от международната, национална и регионална стопанска конюнктура. Например за развитието на рудодобива и въгледобива в тези райони, в които те изпълняват ролята на водещ депресивен промишлен отрасъл, е характерно намаляването и дори спирането на някои производства от технологичния им цикъл. Причините за тези действия, предприети от страна на държавата в началото на деветдесетте години (в изпълнение на ПМС 140/1992 г.), са свързани с изчерпването на основните количества на добиваните минерални ресурси, значително влошаване на техните качествени характеристики (намаляване на металното съдържание на рудата и намаляване калоричността на въглищата), което рефлектира директно върху общата икономическа ефективност на производството.

Преструктурирането на рудодобива и закриването на неефективните производствени мощности в повечето от стопанските обекти на територията на Родопски, Панагюрски, Чипровски и Странджански райони се осъществява на базата на ПМС 235/1993 г. и ПМС 37/1995 г., чрез които се извършват изменения в механизма и в сроковете за техническа ликвидация на включените в списъка 140 обекта.

Краткото подобрене на международната пазарна конюнктура през този период позволи част от дружествата да бъдат изключени от списъка за ликвидация. Това бяха 9 участъка, с което бяха съхранени общо 1324 работни места, от които в "Горубсо" ЕАД - 654, в "Чипровец" ЕАД - 270 и "Бургаски медни мини" ЕООД - 400 (МРРБ, 1998 г.). Вътрешната криза, която обхваща страната в периода 1996-1997 г., отново накара държавата като основен собственик да се отдръпне от рудодобива първоначално чрез намаляването и спирането на субсидиите за него, а впоследствие и чрез ликвидация на отделни дружества. Най-показателен пример в това отношение беше закриването на "Горубсо" ЕАД в Родопския район, което създаде редица социални проблеми в неговото развитие.

Наред с това преструктурирането на рудодобива води и до появата на редица проблеми, имащи по-широк териториален аспект. Те засягат доста общини и отделни селища периферно разположени на основните депресивни райони на рудодобива, в които основното препитание на населението е свързано с този отрасъл и оказват косвено влияние върху второ- и третоешелонните предприятия от металургичния цикъл.

Подобни са икономическите проблеми в депресивните райони, в които стопанската специализация е в областта на намиращия се в криза индустриален въгледобив - Пернишки и Маришки. От двата района с по-влошени икономически показатели е Пернишкият депресивен район, в който и двете основни дружества - мини "Бобов дол" АД и мини "Перник" АД реализираха ежегодно финансови загуби в размер над 15 млн. лева. Те

са резултат от намалената калоричност на въглищата, изтъняването на експлоатираните въглищни пластове в по-голямата част от мините (особено в тези, в които добивът е по открит способ - рудник "Република"-Перник и рудник "Христо Ботев" - Бобов дол). Друга причина е изключително остарялата технология, по която се осъществява добива (в някои от рудниците се използва все още ръчен способ - "Бобов дол", "Мламолово", "Иван Русев", "Миньор"), в резултат на което икономическата ефективност спадна значително.

Големите разходи за фонд "Работна заплата", както и за ежедневни превози на работещите в мините миньори от селищата на района, също допълваха негативната картина. Освен това трябва да се добави, че основните консуматори на продукцията на мините - ТЕЦ "Република" и ТЕЦ "Бобов дол", бяха и главните им длъжници с над 5 млн. лв. При реструктурирането на въгледобива в Пернишкия район мините се нуждаеха от своевременна модернизация на печелившите участъци и закриване на губещите. Наред с това бе необходимо подобряване техниката на безопасността и особено на условията на работа, тъй като мините се явяват основен източник на поминък за хиляди (около 12000) работници и техните семейства.

Основният стопански обект в Маришкия депресивен район е комплексът "Марица-Изток", който се развиваше като източник на сравнително евтина електроенергия за страната (до приватизацията на ТЕЦ 1 и 3). Като се има предвид политиката по отношение на атомната ни енергетика и поетапно спиране на първите четири блокове на АЕЦ "Козлодуй", се затвърди ролята на комплекса като едно от водещите звена в енергийната система на България, но за съжаление и за нейната условна независимост.

Съгласно решенията на агенцията по енергетика, отразени в стратегията за развитие на отрасъла (от деветдесетте години на миналия

век), се предвиждаха в следващите години да се въведат заместващи енергийни мощности в размер на 1000-1200 МВт, като едновременно с това се осигури годишен добив на въглища в комплекса - около 35-40 млн. тона. Макар технически това да е възможно, икономическите реалности по отношение на добива на нискокалоричния лигнит се явяват сериозна пречка за реализирането на тази идея. Още повече, че започването на експлоатацията на пластове на по-голяма дълбочина, макар и по открит способ, ще оскъпяват продукцията поради увеличените разходи по добива. И тук остарялата технология както в мините, така и в брикетната фабрика и значителните по обем финансови средства за рехабилитация и модернизация на производството, както и за неговата екологизация (инсталиране на пречиствателни съоръжения, рекултивация на терени и т.н.) са сериозен икономически проблем за района и развитието му.

Икономическите проблеми на Врачанския и Червенобрежкия депресивни райони са резултат както от влошените параметри на вътрешната, така и на външната стопанска конюнктура в края на миналия век. Структурното разрушаване на военно-промишления комплекс в страната, както и загубването на огромна част от външните пазари за неговата продукция, са главната причина за срива в икономиката на Червенобрежкия район, тъй като военното машиностроене даваше 40 % от приходите в материалното му производство. Съществуващата в този момент неяснота по отношение бъдещето на това производство у нас и в конкретния случай също допринасят за липсата на интерес за инвестиции в него. Ситуацията във Врачанския район със стопанска специализация в областта на тежката (основна) химия икономически се влоши особено след влизането на пазарните механизми при доставката и потреблението най-вече на енергийните суровини, необходими за производството. Това силно повиши себестойността на продукцията на отрасъла (даващ около 50 % от общата промишлена продукция), което рефлектира върху

конкурентноспособността ѝ на международните пазари, където за съжаление ситуацията не бе в полза на местния производител.

Като естествен резултат от всичко казано дотук за икономическото състояние на индустриално депресивните райони се формира и втората основна група проблеми в тях - **демографските (трудови)**.

Най-важният от тази група проблеми е високият процент на безработица в депресивните райони с индустриална стопанска специализация. Безработните в тези райони представляваха 14% от всички безработни в страната. Средното равнище на безработица в тях бе около 16-17%, при средно за страната 13-14%. В някои от районите този дял бе над 20% (Червенобрежки - 23,8%, Панагюрски - 23,7%, Родопски - 21,9%, Чипровски - 20,7%), а в някои от общините той бе над 50%. В Странджански и Врачански райони равнището на безработица бе над средното за депресивните райони, но е под 20%. В перспектива дела на безработните се увеличи в Свогенски, Пернишки и Маришки райони, където се закриха неефективните въгледобивни участъци, което от своя страна наложи реструктуриране на тяхната икономика.

Вторият много важен проблем е високият относителен дял на младежката безработица (до 29 години). Освобождаването на млади хора е свързано със закриване на производства, съпътстващи въгледобива и рудодобива, както и с реструктурирането в основните депресивни индустриални отрасли. Този висок дял е особено характерен за Средногорския район, където младежката безработица достигна 42,7%, следван от Панагюрски - 41,3% и Маришки - 40%.

На трето място стои проблемът с освобождаването на работна ръка с ниска и специфична квалификация. В отделни територии лицата без професионална квалификация бяха над 55%, а тези с основно и по-ниско образование - над 45%. Това създава изключително малки възможности за

алтернативна заетост на загубилите работа от реструктуриращите се отрасли и дейности.

На територията на индустриално депресивните райони съществуват и **инфраструктурни проблеми**. Тяхното проявление има два основни аспекта. Първият е свързан с изградеността на техническата инфраструктура и се състои в прекалената наситеност с технически съоръжения в някои от районите, които много често влизат в конфликт с другите системи от социалната или природната сфера. От друга страна, много често имаме "деформирано" развитие на техническата инфраструктура, тясно свързано със съответния специализиращ за района индустриален отрасъл. Важно е да се отбележи и липсата или твърде ниско развитие на отделни елементи от тази инфраструктура в някои от общините на депресивните райони. Като най - проблемни по отношение изградеността на техническата инфраструктура се явяват Панагюрски, Родопски и Средногорски райони. Тук може да се добави, че всички съставни общини на Родопския район са с най-ниска комплексна оценка.

В Средногорския с изключение на общините Елин Пелин и Ихтиман останалите са с ниска степен на изграденост, а в Панагюрския най-ниска е степента на изграденост в община Лесичово, следвана от община Стрелча. Общините от Свогенския район също се характеризират с ниска степен на изграденост, като изключение прави само община Сливница, заради транспортно-географското ѝ положение.

Второто проблемно направление е свързано с изключително слабата изграденост на социалната инфраструктура. Много ниска е степента на задоволеност със здравно обслужване. През този начален период, под средното ниво за страната са Свогенски и Пернишки райони, а с най-ниски показатели са отново Родопският и Панагюрският райони. Може да се каже дори, че всички общини в обхвата на индустриално депресивните райони, с изключение на Малко Търново и Годеч са със стойности под

средните за страната. Под 75% от средната за страната задоволеност са общините Созопол, Червен Бряг, Мездра, Лесичово, Панагюрище, Златоград, Неделино и Симеоновград.

По отношение на показателите за степента на задоволеност с образователна инфраструктура резултатите са малко по-добри. Това обаче в дългосрочен план не може да се счита за положителна тенденция, тъй като намаляването на броя на децата както по демографски, така и по икономически и социални причини, доведе до закриване на паралелки, цели училища, детски градини и т.н. С най-влошени показатели са Свогенски, Средногорски и Пернишки райони, а най-ниска задоволеност имат общините Пирдоп, Ихтиман, Перник и Радомир. С най-висока са съответно общините Средец, Созопол, Мездра, Роман, Неделино, Рудозем и Тополовград, стойностите на които са над средните за страната.

С изключителна важност от гледна точка на бъдещото развитие на индустриално депресивните райони е ясното формулиране на **екологичните проблеми**. Тяхната проява е в няколко основни направления, като главното е наличието на замърсени и изоставени земи, породено от нарушения вследствие на дейности от добивната индустрия (главно въгледобив и рудодобив). Нарушенията от въгледобива са основно върху високопродуктивни земи, като 80% от тях са в резултат от добива на лигнитни въглища (Маришки район). От общо 181 032 дка нарушени земи, 84% са от земеделския фонд и 16% от горския фонд. Основната част от нарушените от рудодобива земи 32 930 дка са вследствие от добива на медни руди (Панагюрски и Средногорски район). Трябва да се отбележи, че екологичният проблем остава дори и след прекратяване на рудодобива в неефективните участъци, тъй като върху нарушените терени не се осъществяват мероприятия за тяхното рекултивиране и възстановяване на екологичното равновесие поради ограничените финансови възможности на стопанските субекти, извършвали добива. Други проблеми са засолените и

замърсени с радионуклеиди почви, като основната част от тях е съсредоточена в Средногорския и Маришкия райони. Влошената радиационна обстановка главно в районите на добивната и обогатителната промишленост, топлоенергетиката и химическата индустрия, също е сред екологичните проблеми в депресивните територии.

Използвайки показателите за състоянието на въздуха, водите и почвите и системата от критерии, депресивните райони могат да бъдат групирани в четири основни степени на екологично състояние:

- първа - добро;
- втора - задоволително;
- трета – лошо;
- четвърта - много лошо екологично състояние.

Към първата група се отнася само Странджанският район, в който проблемите са с локален характер (замърсяване на въздуха в района на Дебелт; замърсяване на някои от реките главно от битово - фекален характер; ограничени нарушения на релефа и почвите от рудодобива в района на Зидарово и М.Търново). Към втората група се отнасят Червенобрежният, Чипровския и части от Свогенския район. Замърсяванията на въздуха са в районите на по-големите населени места – Червен бряг и Луковит. В поречието на р. Искър се наблюдава механично замърсяване. По-значителни са проблемите с развитието на ерозионните процеси върху земеделските земи в община Луковит, по южните склонове на Стара планина и единичните свлачища край Своге. В Чипровския район основните проблеми са породени от рудодобивното производство и нарушенията на ландшафта от него и някои частични замърсявания на водите, както и частично засолен и ерозиран почви. В групата с лошо екологично състояние са включени Родопският и Панагюрският райони. Замърсяването на въздуха е локализирано в района на Панагюрище. По-сериозни са проблемите, свързани със замърсяването на повърхностно

течащите води - реките Тополница, Медетска, Асарелска, Панова, Люляковица (в Панагюрски район) и р. Арда в Родопския район. Констатирани са нарушения в литоложката основа от добива на полезни изкопаеми и ландшафтни изменения, които са породени от скалните насипища и ерозията. С най-влошени характеристики са районите от четвъртата група - Врачански, Средногорски, Пернишки и Маришки.

Части и от четирите района попадат в силно замърсени въздушни басейни, като в някои от тях се създават и големи концентрации на отделни замърсители. С висока степен на замърсяване през този период са водите на реките Струма, Искър, Тополница, Сазлийка и др. Изключително голям проблем е замърсяването на земите с тежки метали и промишлени отпадъци вследствие на добивната и металургичната дейност в районите на Перник, Бобов дол, комплекса "Марица-Изток", Златица и Пирдоп, Мездра и др. Важен е и проблемът с ерозираните земеделски земи в районите на Перник, Радомир и "Марица-Изток".

В заключение можем да направим някои изводи за основните проблеми на индустриално депресивните райони в България:

- конкретната стопанска специализация на тези депресивни райони в старопромишлени производства, в синхрон с влошената стопанска конюнктура в страната при прехода към пазарна икономика са основните причини за негативните икономически показатели на производството в тях;

- ситуацията се допълва от ниските качествени характеристики на използваните в производството минерални суровини и остарели технологии, както и от неадекватните на съвременните международни пазарни реалности мениджмънт и маркетинг при организацията на цялостния стопански процес;

- като резултат от горното тези райони се характеризират с негативни демографски процеси и показатели, с особено висок процент на

безработицата, който се увеличава поради реализираните мерки по реструктуриране и ликвидация на неефективните производства;

- внимание заслужава и екологичното състояние на тези райони, което особено в някои от тях изисква специални мерки за възстановяване на нарушеното равновесие на екосистемите и подобряване условията на живот на хората.

Така направените изводи са една основа за избор на приоритети при дефиниране на политиката за регионално развитие на индустриално депресивните райони като елемент от бъдещата управленска практика в тези проблемни територии и гаранция на нейната ефективност.

2.5. Анализ на политиката за интегрирано пространствено развитие на индустриално депресивните райони в България.

Научно-приложният и практически характер на настоящото изследване са добра основа за извършването на най-разнообразни географски изследвания на обекти, явления и процеси, имащи специфична териториална проекция.

В тази връзка в проучването е направен опит да бъдат формулирани основните принципи на политиката за интегрирано регионално и локално развитие на индустриално депресивните райони в България, като на тази основа се очертаят пространствените приоритети и се конкретизират насоките, чрез които ще бъдат реализирани те.

Актуалността на тези въпроси произтича от активизиране на интеграционните процеси между Р. България и Европейския съюз и в тази връзка нарастващата нужда от решителен прелом в регионалното развитие на националната ни територия, налагаща провеждането на целенасочена и ефективна регионална политика в различните проблемни райони на страната.

Друга, и то изключително важна причина за това, е необходимостта от подготовката на кадри със съответния опит и квалификация, които да са в състояние да управляват свързаните с нейното провеждане процеси. В тази връзка е наложително да се извършат коренни промени в учебните планове и програми на съществуващите специалности във ВУЗ, както и да бъдат създадени нови такива, с цел задоволяване обществените потребности на съвременната управленска практика.

Реализацията на националните приоритети на регионалната политика не би била възможна обаче, без ясната географска идентификация на основните видове проблемни територии (райони) и особено на онези от тях, в които негативните процеси в социално-икономическото им развитие

се отличават с най-голяма дълбочина и висока скорост на протичане във времето и пространството.

Като типичен пример в това отношение индустриално депресивните райони може би в най-голяма степен усетиха нуждата от кардинални структурни промени в отрасловата си стопанска специализация, особено в последните години на преход от държавно-планова към пазарно ориентирана икономика.

Географската идентификация на този тип райони, която е обект на анализ в началото на изследването показва, че те не са напълно еднородни, тъй като се образуват като териториални общности, подчинени на комплексни критерии, показатели и основни районообразуващи принципи и фактори, които могат да имат както основен, така и допълващ характер и значение.

В териториалната им организация обикновено около силно изявени индустриално депресивни територии следва един ареал от умерено, а след него друг от слабо депресивни територии, формиращи десетте комплексни индустриално депресивни райони в Р България.

За провеждането на ефективна политика за регионално развитие на тези специфични територии е наложително формулирането на няколко основни принципа, на които тя е подчинена.

На първо място по понятни причини, имайки предвид европейската интеграция на България, политиката трябва да отчита европейския опит в развитието на подобен тип териториални образувания, която е свързана с осъществяването на нова индустриализация, имаща следната времева хронология:

- в началото разкриване на малки и средни предприятия от традиционните за нашата икономика отрасли, като текстилна, обувна, дърво- и металообработваща индустрия;

- във втория етап може да се търси подкрепа за поява нови модерни отрасли на машиностроенето;

- накрая може да се предприеме развитие на научно-изследователската и иновационна дейност чрез създаване на технологични паркове и др.

Вторият основен принцип е свързан с икономическото развитие на индустриално депресивните райони, което трябва да бъде съобразено в максимална степен с усвоените и потенциални местни териториални ресурси и наличната (изградена и с експлоатационна годност за бъдещо функциониране) производствено-техническа среда. В тази връзка да се стимулира развитието на онези стопански производства и дейности, за които има най-подходящи условия, като:

- професионален опит и достатъчна квалификация на активния демографски потенциал;

- осигурена ресурсна база за основните производства;

- пазарен интерес към продукцията на района (както на традиционни, така и на нови пазари).

На трето място, политиката на регионално развитие и нейните стратегически параметри трябва да имат ясно очертана хронологична последователност и пространствена ориентация, съответстващи на специфичните им регионални цели, изразяващи се в:

- преодоляване и спиране на спада в производството;

- стопанска стабилизация и намаляване на безработицата;

- осигуряване и установяване на трайна тенденция на икономически растеж.

На всички тези етапи се активизира действието на възможните фактори и процеси, като: структурни, инвестиционни, монетарни, фискални, демографски и др.

И на последно място (но не по значение) съобразяване на регионалното развитие във всичките му направления с екологичните норми при производството в отделните отрасли, бита и комуналното обслужване на населението и т.н.

За реализацията на политиката важна роля играе очертаването на общите и регионални приоритети, както и конкретните насоки за развитие на индустриално депресивните райони.

По отношение на **първия главен приоритет** - спирането на спада в стопанското производство и развитието на достатъчно силна, разнообразна и приспособима икономическа база, политиката се отличава със следните регионални особености:

Първо: По нататъшно развитие на рудодобивната промишленост в Панагюрски, Средногорски и Родопски райони чрез:

- максимално задоволяване на потребностите от метални и неметални суровини за черната и цветната металургия, порцелановата, керамичната, химическата и стъklarската промишленост, строителството, хранително-вкусовата промишленост и земеделието;

- комплексно и дълбочинно използване на наличните минерални суровини, както и усвояване на нови находища на волфрам, вермикулит, злато, сребро и други благородни метали;

- създаване на нови технологии и съответно продукти при добива и преработката на минерални суровини.

За реализирането на тези приоритети е необходимо да се работи за:

- ускорено създаване на нормативна база, която позволява привличането на чужди капитали в рудодобива;

- провеждането на преференциална фискална и данъчна политика;

- субсидиране на производства с национално значение;

- усъвършенстване на вътрешно- и междуотраслови връзки чрез ефективно използване на механизма на държавните поръчки;

- създаване на специализиран фонд "Минерални ресурси", позволяващ чрез акумулиране на част от печалбата да се осигурят средства за иновации;

- развитие на рудодобива чрез отдаването на някои находища на концесия и др.

Второ: Приоритетно развитие на специализирани стопански дейности в горските територии на Родопски, Странджански, Чипровски райони независимо от вида собственост (държавна, общинска, частна), чрез:

- поддържане и развитие на жизнеността и продуктивния капацитет на горските екосистеми;

- природосъобразно стопанисване на горския генетичен фонд и биологично разнообразие в условията на различна по вид собственост;

- приоритетно развитие на специалните функции на горите със стопанско и специално предназначение;

- адаптация на горската растителност към климатичните промени и използване на моделни проекти;

- управление на дърводобива и ефективно използване на дървесината на основата на интегриране с други стопански производства и дейности (земеделие, индустрия, туризъм, транспорт и др.).

На основата на тези общи приоритети се очертават следните регионални насоки в развитието на горското стопанство:

- в районите с индустриални съсредоточия приоритет е промишлената рекултивация и повишаване на устойчивостта на горските екосистеми, чрез избор на подходящи и устойчиви дървесни видове и храсти и прилагане на специфични методи на стопанисване;

- в районите, подложени на ерозия, при залесяване да се използват сухолюбиви дървесни видове и храсти, чрез използване на експериментални проекти;

- в равнинните райони увеличаване на лесистостта чрез заместването на иглолистната растителност с по-близка до коренната широколистна, както и създаване на нови и поддръжка на съществуващите полезащитни пояси;

- в районите с богати горски ресурси и ограничени възможности за поминък на населението, използване на разнообразни форми (арендна, кооперативна, концесионна) в горскостопанската дейност;

- в районите с природни паркове и други защитени природни територии, включване на местното население в тяхното планиране и превръщането им в източник на приходи и на работни места, чрез развитие на селски туризъм, занаяти, производство на сувенири и др.

Трето: Качествено ново развитие на туристическата индустрия като модерен комплекс от стопански дейности във всички райони, за ефективно използване на техния природен и антропогенен ресурсен потенциал, чрез:

- маркетингово проучване на туристическото търсене (както от чужди така и от наши туристи);

- развитие на съществуващите курорти (планински, балнеоложки, морски и други);

- интеграция и координация на туристическата дейност с останалите сектори, производства и дейности - транспорт, съобщения, горско стопанство, земеделие, хранително-вкусова индустрия, екология и други при интегрираното регионално и локално развитие;

- пълноценно използване на природните и антропогенните условия и ресурси за развитие на специализирани форми на туризъм;

- развитие на туристическата реклама чрез включване на атрактивни обекти от индустриално-депресивните райони в главните туристически дестинации на страната;

- развитие на формите на туризма чрез приватизация на съществуващата материално-техническа база и привличане на чужди

инвестиции и използване на ноу-хау при организацията на новите туристически предприятия.

Вторият главен приоритет, който би трябвало да реализира политиката, за регионално развитие в индустриално депресивните райони е насочен към преодоляването на проблема с човешките ресурси и осигуряване на алтернативна заетост при реструктурирането на производствата от депресивните отрасли, осъществяван чрез:

- подпомагане на професионалната интеграция на лица, подложени на дългосрочна безработица чрез осигуряване на временна заетост;

- подобряване на структурите за квалификация и обучение на персонала;

- съвременна професионална подготовка, съобразена с обществените потребности от определени специалисти, които да обслужват локалните стопански производства;

- предоставяне на равни шансове за професионална реализация за мъжете и жените, особено в районите със смесено (от етническа и религиозна гледна точка) население.

За постигането на тези приоритети е необходимо разработването на регионални програми за алтернативна заетост при реструктуриране на производството, преквалификация на кадрите при ликвидация и т.н.

Третият главен приоритет е насочен към усъвършенстване на съществуващата техническа инфраструктура и изграждане на нова високоефективна, която да е в състояние да обслужи старите, и новите производства, развиващи се на територията на индустриално-депресивните райони. Освен това, поради някои регионални различия подходът към развитието на техническата инфраструктура трябва да бъде диференциран по следния начин:

- в районите, където тя е много добре изградена, но "деформирана поради силното влияние на преобладаващия производствен (депресивен)

отрасъл, във връзка с неговото обслужване (напр. Маришки, Пернишки и др.) е необходимо максимално оползотворяване на вече изградената инфраструктура и особено тази, свързана с използването на определен ресурс (вода, енергия и т.н.);

- в районите със слабо развита техническа инфраструктура е задължително бъдещото развитие да е насочено към изграждане на такива нейни обекти, които да обслужват новите производства за съответния район.

За по-голяма част от районите е необходимо и допълнително развитие на транспортната система, като резултат от търсената перспектива в регионалното развитие на тези територии.

Четвъртият приоритет на регионалната политика в индустриално-депресивните райони е свързан със създаването на жизнеспособен стопански комплекс от малки и средни предприятия, чрез:

- осигуряване на съответните законови, финансови и други мерки за подкрепа на бизнеса;

- повишаване на обществения интерес за развитие на дребен и среден бизнес;

- създаване на регионални организационни и управленски структури, подкрепящи този сектор (стопански камари, агенции за развитие и др.);

- засилване на тяхната производствена и пазарна интеграция, чрез създаване на съвременни форми на пространствена организация (кълъстери и др.).

Петият приоритет цели превръщането на индустриално-депресивните райони в по-привлекателно място за живот, работа, инвестиции и т.н. по пътя на:

- подобряване на жилищните условия и комунално-битовото обслужване на населението в различните по вид и ранг центрове в тези територии;

- развитие на административно, финансово-кредитно, културно, образователно и здравно обслужване на населението с цел намаляване загубата на време и средства;

- създаване на екологични условия, отговарящи на нормите, като се намалява замърсяването от различни източници и се въвежда мониторинг за контрол и оценка на въздействията върху околната среда, както и управление на отпадъците и деградацията на почвите.

В заключение можем да обобщим, че провеждането на политиката за регионално развитие на индустриално депресивните райони в България е една система от основни принципи, на които тя е подчинена.

Главните приоритети са тези, които маркират нейните времеви и пространствени параметри и отчитат регионалните ѝ особености, както и конкретни насоки, гарантиращи ефективната ѝ реализация при управлението на тези териториални образувания.

2.6. Съвременни аспекти в развитието на индустриално депресивните райони в България.

Развитието на световното стопанство през последната четвърт на XX век е белязана от няколко основни процеса, които имат ясно изразена пространствена проекция на глобално, регионално и локално равнище. На първо място стои активният процес на индустриално реструктуриране, който в редица региони прерасна в деиндустриализация. Причините за това бяха свързани с депресивния характер на редица индустриални производства, които в променящите се икономически условия не успяха да отговорят на пазарните тенденции.

С появата на информационните технологии и цифровизацията на повечето производствени процеси се създадоха условия за алтернативна пространствена организация на дейностите във всички сектори на стопанството. Допълнително въздействие върху пазара на труда оказаха, редица демографски и социални процеси, които са естествен резултат от динамично променящите се условия на географската среда. Намаленият прираст в едни региони и нарастваща емиграция в други, както и феминизация на редица професии, преформатираха локалните и регионални профили на стопанствата.

Важността на протичащите процеси и явления, стои в основата на постоянния интерес от всички хуманитарни научни направления, включително и географията. Нараства и ролята на регионалните изследвания на тези процеси, за да се изясни техния генезис, пространствени особености и развитие.

Слабото проявление на пост-фордизма в производствената организация на нашата икономика, оказва влияние върху пространствените решения, които регионалната наука трябваше да предложи на обществената практика. Новите пазарни структури, които макар и трудно си пробиваха път в стопанската ни реалност изискваха, адекватни на

времето и пространството научни интерпретации на конкретните корпоративни потребности. Регионалните изследвания трябва да оценяват конкурентните предимства на пространството и чрез комбиниране на производствените фактори, да го превършат в инструмент на организационното развитие и усъвършенстване.

В съвременното развитие на индустриално депресивните райони в България се наблюдават различни по обхват и сила процеси. Подобрената конюнктура на международните пазари на минералните суровини и продукти през последните години активизираща инвеститорите още от края на миналия и началото на настоящия век. Редица големи компании участваха в процеса на приватизация и отдаването на концесия на добивни производства и дейности, които бяха стопанския гръбнак на индустриално депресивните райони.

Няколко от водещите компании в направлението добивни дейности и производство на метали от Топ 100 на фирмите в България: „Аурубис България”-Пирдоп (на второ място по приходи), „Стомана-индъстри”-Перник (28 място), „Мини Марица-Изток”-Раднево (29 място), Дънди Прешъс Металс”- Челопеч (53 място) и „Асарел-Медет АД” – Панагюрище (9 място в класацията на ICAP-Bulgaria), стоят в основата на положителните стопански и социални процеси в някои от индустриално депресивните райони – Средногорски, Панагюрски и отчасти Маришки и Пернишки.

За разлика от голямата част от производствата в депресивната тежка индустрия от времето на социализма, в повечето изследвани райони, дружествата в двата района в Средногорието имаха най-голям късмет. Приватизацията им съвпада с началото на дългосрочен ръст на цените на медта и златото, който и днес продължава да им дава възможност да инвестират и да се модернизират.

Независимо от продължаващите дискусии и в момента, както и различните оценки на експерти за протеклите процедури по време и след приватизацията и концесионирането на стопанските обекти в редица депресивни производства и дейности, ясно се вижда различния икономически ефект в пространствен и времеви аспект. Инвестиционна активност и утвърждаващите се добри практики на частния капитал доведоха до сериозен ръст на производството, което стимулира развитието на други съпътстващи или самостоятелни производства и обслужващи дейности.

В най-динамично развиващият се от изследваните райони – Панагюрският всяко новооткрито работно място в рудодобивната и обогатителна дейности се последва от четири в други производствени и обслужващи дейности. Наред с разширяването на пазара на труда в този район се забелязват и някои други положителни промени в основни социални и икономически показатели. Средната работна заплата не просто се увеличава, но вече трайно надхвърля тази в страната с около 20%. Повишената покупателна способност рефлектира върху интереса на компании от търговията, туризма и здравеопазването да инвестират сериозни средства в обекти и дейности. Тези инвестиции се отразиха много положително на общата социално-икономическа ситуация не само в района, но и в съседните територии, като предизвикаха активни процеси на трудови миграции и други с цел достъп до качествени услуги, които имат различни измерения на своите времеви хоризонти.

Наред с икономическите и социални предимства от развитието на тази индустрия в района е необходимо да отбележим неотложната нужда от навременна и поетапна рекултивация на отработените терени, която да гарантира подпомагането на естествените процеси на възстановяване на природната среда. Пример за липсата на сериозен конфликт между добивните дейности и аграрния сектор е развитието на такава специфична

стопанска дейност като биоземеделieto, тъй като само на три километра от рудника се извършва биопроизводство на лавандула и маслодайна роза. Биосертифицираните площи са повече от 2000 дка, затова неслучайно тук е учредена и "Българска асоциация биопродукти".

Активни стопански процеси се развиват и в съседния Средногорски район, в който добивните и металургични производствени дейности са в основата на добрите социални и икономически показатели на общините от западната му част (Пирдоп, Златица, Челопеч, Чавдар, Мирково, Антон), където те са локализиращи.

При прегледа на различни класации на общините в България, се очертава ясна тенденция по няколко общини от изброените в двата средногорски района, да стоят в челните позиции. Повечето от основните показатели като коефициент на финансова устойчивост на общинските бюджети, дял на собствените приходи и приходите от европроекти, преките частни инвестиции и брутната добавена стойност са около, а някои и над средните за страната. Социалните индикатори като заетост и доходи на човек и някои меки индикатори като средния успех от матурите в училище, събитията в културния и спортния календар, достъпа до здравеопазване, комуникации, финансово обслужване ясно показват осигурено качество на живот, което е сравнимо с това в някои от най-големите градове в страната.

В последното десетилетие брутната добавена стойност на зает в добивните и преработващи производства в тези два района съперничат с тази на ИТ сектора, а в някои дейности средната месечна работна заплата достига 2500 лв. Пряката заетост на над 5000 души тази индустрия има огромен непряк ефект, който осигурява съществуването на множество малки фирми доставчици. Поне още толкова са откритите работни места в няколко свързани основни направления: индустриално и инфраструктурно строителство, изкопни работи и рекултивация; производство, монтаж и

поддръжка на специализирано електротехническо, минно и металургично оборудване; ремонт и инженерингови услуги; производство и доставка на специфични суровини и материали.

Повишените изисквания на пазара към качество на продуктите на големите предприятия в сектора са важен стимул за технологичното и организационно обновяване на всички техни партньори, които им доставят части и материали. Това съдейства част от тях да излязат от ограничения местен пазар и да търсят реализация на своята продукция в други райони и предприятия, включително в чужбина.

Сериозен ефект върху финансите на общините и от там върху възможностите за тяхното пространственото развитие оказва получаването на половината от концесионните възнаграждения, които компаниите плащат. На много места към тях се добавят и дарения в мащаб, който често надхвърля собствените приходи на повече от половината общини в страната. Получените допълнителни средства се мултиплицират от местната власт, която чрез тях успява да привлече още повече европейско финансиране, реализирайки нови проекти по различни програми на ЕС.

Екологичните страхове на местните общности са сериозен проблем в съвременното развитие на изследваните райони. Възобновяването и/или откриването на нови обекти и дейности за добив на рентабилни минерални суровини, все по често става обект на обосновани или необосновани протестни действия на местни представители на гражданското общество, с изострено екологично отношение към стопанските процеси или поради местни политически амбиции. В резултат на това бяха спрени или отложени за неопределено време проекти за концесии като тази за добив на злато в Трън, след проведен местен референдум и др. За пропуснатите за момента ползи говори факта, че в община Трън средногодишния брой на заетите в частния сектор е 188 души при заплата от 452 лв. за 2015 г. Инвестицията в проекта за добив на злато там ще осигури общо 521

работни места и много по-високо заплащане в периода на експлоатация, който е над двадесет години.

Все по-съществено ще бъде влиянието на екологичния фактор в районите на въгледобива, поради натиск от екологични организации и международни институции. Тук трябва да се отбележи, че целите за ограничаване на климатичните промени са постижими, само с комплексни мерки, касаещи всички индустрии и държави, а не само някои. Посочването на въгледобива и генерираната от него по конвенционален начин електроенергия като водеща причина за замърсяване и за повишена заболяемост е едностранчиво и не отговаря на реалностите.

В Маришкия район, още от началото на века, конвенционалният добив на въглища и на производство на електроенергия претърпя мащабна трансформация. От 2009 г. в енергийния комплекс „Марица-изток“ трите големите ТЕЦ на лигнитни въглища работят през почистващи инсталации с минимум пречистване на серен диоксид от 94%. Инсталираните електрофилтри са с ефективност от минимум 99,98%, като всяка разполага с пречиствателни станции за производствени и битови води. Благоприятно влияние на въздушните течения в зоната на комплекса съдействат за отвеждане на макар и минимални количества емитиран прах и емисии далеч от населени места, но натоварват подходящи за активни земеделски дейности територии.

Модернизиращата се въгледобивна компания „Мини Марица-изток“ ЕАД, като съществена част от гръбнакът на българската електроенергетика, успя да преодолее през лятото на 2016 г. съществения проблем с ликвидността си, което вдъхва сериозен оптимизъм в развитието на целия сектор „Енергетика“. В момента и в близка перспектива добива и подаването на твърдо гориво за всички ТЕЦ на лигнитни въглища в комплекса „Марица-изток“ трябва да продължи, независимо от

трудностите, свързани с опитите чрез климатичните политики и липсата на достъп до външни пазари да бъде обречен на бавен упадък.

Национално отговорната позиция и локалните интереси на района изискват всички заинтересовани страни да продължат да апелират към националните и европейски институции да взимат под внимание комплекса от фактори, които стоят в основата на климатичните проблеми. Наложително е да се преценяват последствията от евентуални лимитиращи решения върху социално-икономическата характеристика на минните региони на всяка държава по отделно. Възможното ограничаване на работата на възледобивните компании в кратки срокове ще доведе до социални щети и напрежение, за което редица от държавите не са подготвени. Местните икономики в тези райони, в т.ч. индустрия, услуги и др. не притежават капацитет да се справят гъвкаво със стопанския и социален шок от подобно действие.

В такива случаи правилния подход изисква търсене на баланс, от една страна на икономически и социални интереси на местната общност и инвеститорите, а от друга на екологичното равновесие на системите в природната среда, за да се съхрани възможността за тяхното бъдещо устойчиво използване. Неговото постигане е възможно само на основата на експертен диалог, в който ползите и вредите да бъдат отчетени, за да се гарантира възможността за динамичност в локално социално-икономическо развитие. Публично-частното партньорство в такива случаи е подходящ инструмент и същевременно гарант за ефективността и устойчивостта на възможните стопански дейности.

За ползите от добивната дейност и преработвателните индустриални производства в депресивните райони можем да посочим и някои допълнителни пространствени фактори. Имайки предвид, че тези стопански активности са географски неразривно свързани с конкретното място на добива и флотацията на минералните суровини регистрирането на

местни компании е най-голямата гаранция за печалбите им, които остават в България, осигурявайки инвестиции за милиарди, както и стотици и дори хиляди работни места, които не могат да бъдат изнесени.

Друг важен фактор е влошената демографска ситуация в повечето от изследваните територии, характеризираща се с ниска квалификацията на местното население, която обаче не е от водещо значение. Видно е от вече анализирани добри примери, че това текущо състояние при работната сила не отблъсква инвеститорите в районите с динамично развитие. В допълнение като се има предвид състоянието на упадък на депресивните индустриални производства в някои региони (напр. Странджански и Чипровски) рудодобивните проекти се явяват естествено продължение на тяхната история, което ще осигури увеличение на броя на населението им, както и по-високия му стандарт на живот в дългосрочен план.

Някои от индустриално депресивните райони все по-активно разчитат на развитието на туристическата индустрия в структурната промяна и диверсификацията на локалната и регионална икономика. Най-динамично в това отношение е развитието на Родопския район, където в началото на периода имахме най-ниските позиции от всичките изследвани райони, по отношение на материалната база и ресурсите за развитие на туризма, а днес отчитаме сериозен ръст и дори водеща роля.

В някои от съставните общини на района (особено Златоград и отчасти Неделино) тази стопанска дейност вече е основен стълб в стопанският им профил и в значителна степен е заместила ролята депресивните стопански дейности. Сериозната промяна в геополитическо положение на целия район, с отварянето на нов ГКПП, допълнително активизира целия комплекс от стопански дейности и изигра стимулираща роля за подобряването на някои социални показатели.

В Панагюрският район компаниите свързани с добивните и индустриални дейности участваха активно в редица много сериозни

инвестиции в туризма (хотели, туристически обекти и др.). За техният видим резултат говорят приходите от туристическа такса, които нарастват непрестанно като през 2015 г. достигат 18 240 лв. – много повече от други "известни" дестинации в индустриално депресивни райони като Трън или Белоградчик.

Подобни тенденции, свързани с променената роля на туризма, засягат територията и на някои от другите райони – Странджански, Чипровски и Червенобрежки, макар и в много по-малка степен. В тях последвалите ги положителни процеси в развитието имат по стеснен пространствен обхват (в общините Созопол и М. Търново от първия и Белоградчик, Чипровци от втория и Луковит от третия), икономическо и социално въздействие. Това е продиктувано най-вече от силно ограничения потенциал на човешките ресурси в тези райони, макар те да разполагат с достатъчно природни и антропогенни обекти за развитие на разнообразни специализирани форми на туризъм.

Развитието на аграрни дейности като алтернатива на преобладаващата индустриална специализация в миналото, днес наблюдаваме най-активно в Маришкия, Червенобрежкия, Врачанския и в отделни части на Средногорския, Странджанския, Пернишкия и Свогенския райони.

Променените пазарни условия, в резултат от силното влияние на провежданата Обща земеделска политика на ЕС, оформиха преобладаващия производствен профил на аграрното стопанство на районите като в някои от тях се забелязват промени.

В земеделската специализация превес имат производството на зърно и технически култури, които гарантират значителни и почти сигурни доходи на местните собственици на земя, но най-вече на арендаторите. Те заемат все по-голям дял в използването на местните поземлени ресурси, поради активните процеси на миграция от тези райони след

деиндустриализацията им в резултат от закриване на дейности или неефективна приватизация.

Повишаващият се интерес към аграрните дейности и доброто им пазарно присъствие доведе до активни процеси на технологично обновление на земеделските машини и прикачен инвентар. Усъвършенстването на агротехническите мероприятия повишиха значително ефективността на производството. В крайна сметка в резултат на по-високите добиви и общо производство значително нараснаха доходите на стопаните. В част от тези райони (Червенобрежки и Врачански) също се идентифицира проблема с регистрацията на производителите, когато тя не е на територията им, характерен за по-голямата част от общините в Северна България. Така приходите от тази дейност не оказват достатъчно съществено влияние върху социално-икономическите показатели и стандарта на живот на местната общност.

Горскостопанските дейности, продължават да бъдат сериозен фактор в стопанската диверсификация на индустриално депресивните райони. Водеща е тяхната роля в Родопския, Странджанския, Панагюрския, Средногорския и Чипровския райони, а в по-малка степен в Свогенския и Врачанския.

Сериозен проблем в тази посока е намаляване на обемите на производство на някои от предприятията, които преработват горските ресурси, поради намаляването на вътрешното потребление и/или поради загуба на традиционни външни пазари. Решение в тази посока са някои нови форми на организация (напр. клъстерите), които биха позволили интегрирането на местните производители и създават условия за завършването на стопанските цикли, което ще увеличи добавената стойност на произведените продукти.

Партньорството с големи чужди компании е друг инструмент, свързан с глоболизиращите се икономически реалности Той дава

допълнителни шансове на местните производители за достъп до по-мощабни пазари, макар и в силно конкурентна среда, което ще играе стимулираща роля за по-ефективната организация и управление на процесите и за тяхното технологично обновяване.

Процесите на възстановяване на икономиките в Европа и света след последната криза дават нови шансове на потребителска индустрия, която се развива в някои от индустриално депресивните райони (основно в Родопски и частично в Средногорски, Врачански, Свогенски, Панагюрски). Последните една две години се оказаха благоприятни за експортно ориентирани производства на мебели, козметика, облекло и текстил. Предприятията им изнасят почти цялата или по-голямата част от продукцията си към европейските пазари, макар че някои от тях все по-уверено стъпват и на нови континентални пазари като азиатския и американския.

В крайна сметка в почти всички индустриално депресивни райони се наблюдават процеси на диверсификация на икономиката на общините влизаци в състава им. Различната динамика е продиктувана, както от техния предишен индустриален профил, така и от възможностите на ресурсите разположени на територията им.

Състоянието на икономиката и перспективите за нейното развитие в изследваната територия, създава условия за диференциране на няколко групи райони в зависимост от потенциала, с който разполагат в момента:

- с най-голям потенциал – Панагюрски, Средногорски;
- с достатъчен потенциал – Маришки, Родопски, Врачански;
- с недостатъчен потенциал – Пернишки, Свогенски, Червенобрежки;
- с най-малък потенциал – Странджански, Чипровски.

Политиката за развитие на първата група трябва да бъде насочена към използване на създадените индустриални активности за по-пълноценно интегриране в националния стопански комплекс. Включването

им в клъстерни вериги, които завършват жизнения цикъл на продукта и повишават брутната добавена стойност ще намалят износа на национално богатство. Най-подходящият инструмент в тези райони е агресивната стратегия, която ще използва най-ефективно набраната скорост и вътрешна енергия и ще ги мултиплицира в бъдещото мултифункционално социално-икономическо развитие. В тези райони ролята на централната власт трябва да бъде силно редуцирана и да се концентрира в контролните си функции по екологичните норми на природоползване и финансовата дисциплина.

Освен засилването на вътрешната интеграция на икономическите дейности на територията на районите от втората група е необходимо и включването им в икономиката на съседните територии, което ще повиши ефективността от тях както в локален, така и в регионален план. В тези условия най-подходяща е диверсификационната стратегия, която да използва максимално вътрешния потенциал и да намали до възможния минимум неблагоприятните външни влияния. Държавата е необходимо да съдейства с институционален потенциал при осъществяването на пространствените и стопански партньорства между заинтересованите страни в тези процеси и създаването на регионални структури (бизнес центрове).

За повишаването на местния потенциал в третата група от райони е необходимо целенасочена държавна подкрепа чрез мерки, които съдействат за създаване на локален и регионален административен капацитет. Най-съществената част от неговата роля ще бъде да предоставя консултантски услуги, координиращи инвестиционните интереси към производства и дейности, за които има най-добри условия и достатъчно локални ресурси. Така в значителна степен ще се преодолеят зависимостите от депресивните производства и дейности в тези райони. Най-благоприятно влияние в тази ситуация ще има прилагането на оздравителна стратегия, която да използва максимално външните

възможности, за да преодолее вътрешните слабости в развитието на районите.

Активността на централната администрация трябва да бъде най-голяма в районите от четвъртата група. В тях слабият местен потенциал ще трябва да бъде подложен на най-активно екзогенно въздействие, което да стимулира дори и малкото вътрешни фактори. Ролята на актьори от външната среда ще бъде жизнено важна за повечето от възможните посоки в развитието. Защитната стратегия, която е подходяща за тези райони е инструмент, с който да бъдат намалени негативните влияния на вътрешните слабости и външните ограничения, породени от периферното им положение и ограничените ресурси на територията им.

Логиката изисква в пространственото развитие на първата група райони водещ да бъде ендогенния подход. Втората и третата група райони имат междинно положение и трябва да търсят баланс между ендогенния и екзогенния подход в своето развитие. За районите от последната група най-подходящ в локалното и регионално развитие е екзогенния подход.

Заклучение

За локалното и регионално развитие съществуват множество ползи от успешното реструктуриране и реинтегриране на индустриално депресивни територии. Те са свързани преди всичко със социалната и икономическа ревитализация на пространства, които са ключови за селищното и териториално развитие.

Важно е да се идентифицират предимствата на тези територии, които са свързани със съществуващите пространствени производствени връзки, изградена инфраструктура, сграден фонд и др. Географското положение на много от тях е от съществено значение за развитието не само на самите индустриални райони, но и на различен по обхват ареал около тях, който очертава полето на влияние на техния производствен център.

Активизирането и включването на този съществуващ потенциал, както и неговото правилно и ефективно използване е в състояние да доведе до ускоряване на интегрираното и устойчиво пространствено развитие.

Ето защо всяко едно изследване в тази тематична област би подпомогнало, не само бъдещата адаптация на тези територии, но би съдействало за рационалното им включване в процеса на балансирано регионално и локално развитие на националното пространство. Тематичното задълбочаване може да окаже допълнително положително влияние върху създаването на работещи модели, които да се прилагат при възстановяване и развитие на различни по вид и обхват депресивни територии (индустриални зони и райони) и тяхната пространствена интеграция към общата градска среда и към тази на техните формални или неформални териториални структури.

Съществен елемент в процеса на регионално и локално развитие на индустриално депресивните райони е осъзнатата необходимост от ограничаването на необосновано пространственото разрастване на селищните и промишлени територии. Целта е да се съхрани количеството

и особено качеството на останалите териториални ресурси (земеделските земи, природните зони и др.). Заедно с рекултивацията на замърсените терени от индустриалната дейност те могат да съдействат за активното самоочистване на средата и намаляване на потенциални рискове за здравето на човека в индустриално депресивните райони.

Динамиката на промяната в депресивните промишлени територии в България при прехода на икономиката към свободен пазар е твърде ограничена пространствено и времево. Като фактори за това могат да се открият:

- липсата на достатъчно разбиране на проблема и възможностите за решението му;

- лимитиращата роля на част от остарялата нормативна уредба, която затруднява навлизане на нови или дори възстановяване на предишни стопански функции;

- липсата на поощрителни механизми за развитието на нови дейности в тези райони, което демотивира инвестиционните намерения;

- криворазбрано екологично отношение на гражданското общество, което се конфронтира с възможностите за инвестиции във високоефективни и/или природосъобразни индустриални производства и дейности, използващи местните ресурси.

Основен проблем в постиндустриалното развитие на тези територии е избора на бъдещите стопански функции. Обществената практика показва различни възможности, които се реализират в такива случаи.

Възможното възстановяване на предишните добивни и/или индустриални дейности е решение, което е продиктувано от състоянието на местните ресурси и в много по-голяма степен от конкретната ситуацията на пазара. Нарасналите потребности от продуктите на тези дейности и техните финансови параметри създават условия за

инвестиционна активност, която стимулира развитието на редица положителни стопански, демографски и социални процеси.

Диверсификацията на икономическото развитие в индустриално депресивните райони е възможна при наличието на достатъчен потенциал на разнообразни по своя характер териториални ресурси. С най-съществено значение за индустриалните райони у нас са туристическите, земеделските и горските ресурси, имащи разнообразни количествени и качествени измерения, което ги прави приложими в различна степен в процеса на тяхното използване. Това налага ефективно съчетаване при интегрираното използване на ресурсния потенциал на всеки район, което да подпомага и допълва или да замества водещата му стопанска функция.

Създаването на нови или активизирането на съществуващи стопански активности на територията на индустриално депресивните райони е свързана с генериране на инвеститорски интерес. За всеки нов инвеститор и бъдещ собственик на обект или дейност най-важна е финансовата страна, поне в първоначалния етап. Така и при най-добро желание от негова страна, ако разходите надвишават очакваната печалба, инициативата не може да бъде развита. Тук е ролята на различни публични инструменти (напр. целево ориентирани донорски програми) за подпомагане на такива проекти от страна на държавните или локални (общинска и градска управа) власти. Те могат да инвестират в реновирането и развитието на индустриални обекти и прилежащите им терени, за да спечелят от повишения интерес към тяхната увеличена стойност.

Създаването на възможности за нови функции на бивши индустриални имоти и тяхната успешна активна употреба впоследствие, увеличава данъчните постъпления в общинския или градски бюджет, чрез които може да се реализират нови социални или стопански дейности. Така съчетаното прилагане на практика на ендегенния и екзогенния подход при

възстановяването и развитието на индустриално депресивните райони генерира трайни отношения на партньорство, което е гаранция и за тяхната вътрешна и външна пространствена интеграция.

Формирането на обща политика, която да е основана на интегрирания подход в рамките на по-големи пространства се затруднява от голямото многообразие на концепции и критерии за дефиниране на депресивните общности в индустриален упадък. Динамиката на някои стопански промени в последните две-три десетилетия, в които вниманието към индустриалното развитие в България значително намаля, показва необходимостта от постоянна еволюция на пространствените идеи, съответстваща на социално-икономическите процеси във всички индустриално депресивните райони.

Като специфични неформални пространствени образувания тези райони се нуждаят от интегрирано развитие, базирано на усъвършенствана система от емпирични данни (базирана в ГИС), която да обслужва обективни статистически анализи за състоянието на географската среда и нуждите на дейностите в индустриалните територии.

Индустриално депресивните райони в България, включват относително хомогенни територии по отношение на редица показатели от социално-икономическия им статус и степен на развитие на общините в техния обхват. Що се отнася до вътрешнорайонните и вътрешнообщинските различия се наблюдава естествено разнообразие, което изисква специална регионална и локална политика.

По отношение на регионална политика, целяща намаляване на регионалните различия има осезаема нужда да се увеличи целенасочената подкрепа за депресивни територии, които са с допълнителни негативни въздействия, породени от географското им положение в гранични, планински и рурални райони. Тези различни по своя пространствен характер общности не трябва да се поставят под общ знаменател при

идентифицирането на специфични мерки за подкрепа на тяхното развитие. Тяхното пространственото развитие трябва да обърне внимание на специфичните географски условия в тях и на тази основа да формира различните секторни политики.

Акцентирайки върху разнообразието на индустриално депресивните райони, политиката за интегрирано развитие подкрепя позицията за необходимостта от специфични решения за всеки район. Тези решения трябва да отстояват уникалността на териториалните ресурси на района и да се основават на желанията на местните граждани за бъдещите насоки на неговото развитие.

Възможностите за реалното осъществяване на интегрирано развитие и икономическа диверсификация на индустриално депресивните райони са свързани с развитие на индустриални клъстери – „Мебел Родопи”, „Оптика Средногорие” (на примера на индустриален клъстер „Средногорие мед”) и агробизнес клъстери – „Родопско мляко”, „Средногорска роза и лавандула” или на др., които да създадат реални възможности за всички местни производители да излязат на вътрешния, и на европейския и световен пазар.

За повишаване на значимостта на индустриално депресивните райони и ефективното интегриране в национално пространство, както и за отчитането на тяхната природна и социално-икономическа специфика е необходимо създаване на актуална нормативна база и институции, които да съдействат за динамизирането на тяхното възстановяване и бъдещо регионално и локално развитие.

Използвана литература

Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. М., 1983.

Андонова, К. Интегрирано регионално развитие. Теоретични и приложни аспекти. УИ ВСУ „Черноризец Храбър”, 2012 г., 19 с.

Андонова, К. Приложни аспекти на интегрираните политики за регионално развитие. Известия на Съюза на учените – Варна 1/2011, 50 с.

Андреев, А. Териториално и селищно устройство (технически основи). Изд. Техника, С., 1987.

Атанасов. Ат. Проблеми на регионалното развитие. МТРС, С., 1992.

Божкова. М. и колектив. Депресивни райони - идентификация и развитие. НЦТРЖП. С., 1998.

Борисов, Б. Нормативният регламент в териториалното устройство на Германия. Изд. Авангард Прима, С., 2016.

Борисов, Б. Нормативният регламент в териториалното устройство на България: теоретични обобщения и предложения за законодателна реформа. Изд. Авангард Прима, С., 2016.

Бояджиев, В. За значението и съдържанието на някои основни категории на теоретичното географско познание. ГСУ, ГГФ, Кн.2-География, т.87,1995. с. 43-51.

Бояджиев, В. Новото райониране? – Сб. Трансформиране и реструктуриране на отраслите при присъединяването към Европейския съюз, Свищов, 2006 г., 38-43 с.

Бояджиев, В. Регион, регионализъм, регионална политика в Европейския Съюз. – ГСУ, ГГФ, Кн. 2 – География, Т. 97, 2005. 197-198 с.

Бояджиев, В. Хуманитарната география е без алтернатива. В сб. Общество на знанието и образование за всички., С. 2003 г., 129 с.

Бунге, В., Теоретическая география. Москва, 1967.

България 1999. Доклад за човешкото развитие. Част I: Тенденции и перспективи за регионално човешко развитие. UNDP, С., 1999 г.

Български тълковен речник. Изд. Ма Бе Ла, С., 1993 г., 379 с.

Бъчваров, М. За регионалната география (дискуссионни съображения). ГСУ, ГГФ, Кн. 2 География, Т. 81., С., 1992, с. 43-55.

Великова, М. Иновационни подходи и инструменти за насърчаване на местното икономическо развитие. 2009 г., 1 с.

Войшвило, Е. Понятия как форма мышления. Логико-гносеологический анализ, М., 1989 г., 87 с.

Гаврилов, А. Региональная экономика и управление. Учебники онлайн,

Ганев, Хр. Човешките ресурси – понятие и изучаване в съвременната география. Сп. Обучението по география, бр.3, С. 1997 г., 17 с.

География на България. Географски институт при БАН, С., 2002 г., 669 с.

Географический энциклопедический словарь, понятия и термины, под ред. на А. Ф. Трешников, М., 1988. С. 307.

География на България. С., БАН, 1998.

Георгиев, Г. Народните паркове и резерватите в България. С., Просвета, 1993.

Георгиев, Л. Регионална икономика, С., 1998 г., 13 с., 38 с.

Георгиева, Е., К. Симеонов. Европейска интеграция, С., 2005 г., 10 с.

Георгиев, М. Физическа география на България, С, УИ "Св. Климент Охридски", 1991.

Гешев, Г. Географското пространство – инвестиция за XXI век. В: Сб. Географското пространство – инвестиция за XXI век. Изд. Географски институт при БАН, С. 1997.

Гешев, Г. Проблеми на регионалното развитие и регионалната политика в Република България. ГИ БАН, ЮЗУ „Н. Рилски”, С., 1999 г., 13 с.

Геттнер, А. География. Её история, сущность и методы. М., 1930, 103 с.

Гладкий, Ю.Н., А.И. Чистобаев, Регионоведение. Гардарики. М. 2002.384 с.

Григоров, Н. Териториалното и селищното устройство в Р. България до 2010 г и след нея. НЦТРЖП (НЦТР) при МРРБ, С., 1996.

Дергачев, В. А. Регионалистика. Научные труды в семи книгах. Кн. 2, 2008.

Джеймс, П. Введение: предмет и содержание географии. В: Американская география – современное состояние и перспективы, М., 1957, с. 29.

Джилов, А., Ф. Хаузер, В. Маринов. Преглед на регионалната политика в България: състояние, оценка и перспективи. Проект “Ролята на парламента за укрепване на местното самоуправление в България“, С., 2001, 5 с.

Дзенис, З. Е. Методология и методика на социално – економическогеографическите изследвания. Рига, 1980 г.

Димов, Н. Географското пространство и регионалното развитие на България: новите измерения през XXI в. В: География и туризъм – Сборник доклади от научна конференция, Китев 2000, УИ”Св. Кл. Охридски”, София. 2002.

Димов, Н. Райониране, социално-икономически райони и регионално развитие на България, С., 2012, 27 с.

Димов, Н. Регионално устойчиво развитие на България: предимства, ограничения и синергетичен ефект. Евроинтеграция и устойчиво развитие. Фондация „Фридрих Еберт“, Институт по социология на БАН, С., 2007, 187 с.

Димов, Н. Проблеми на самоорганизацията и синергизма в регионалното развитие на България. - В Сб.: Българското общество пред присъединяване към Европейския съюз. Фондация „Фридрих Еберт“, Институт по социология при БАН, 2006, 175 с.

Докова, С. Териториалното и административно устройство. Учебник за дистанционно обучение, С., 2009.

Еврев, П. Териториалноустройствено планиране на отдиха и туризма, С., 1999.

Звездаров, А. Характерни особености при методологичното изследване на географията. Трудове ВТУ, География, 2, 1994, с. 79-89.

Закон за регионалното развитие. В сила от 20.02.2004 г., изм. ДВ. бр.32 от 12 Април 2005г.

Закон за регионалното развитие. В сила от 31.08.2008 г. Обн. ДВ. бр.50 от 30 Май 2008 г., Посл. изм. и доп. ДВ. бр.13 от 7 Февруари 2017 г.

Зарков, В. Оптимизиране на интегрирани планове за градско възстановяване и развитие чрез икономгеографски анализ. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по „Икономическа и социална география“ (Регионално развитие на урбанизираните ареали) в професионално направление 4.4 „Науки за Земята“. Научен ръководител Проф. д-р Веселин Бояджиев. СУ „Св. Климент Охридски“, ГГФ, Катедра „социално-икономическа география“, С., 2017.

Зяпков, Л. Относно термина “географско пространство”. Сб. Географското пространство – инвестиция за XXI век. Изд. Географски институт при БАН, С. 1997.

„Интегриран подход към политиката на сближаване” – общ преглед, „Регионална политика – интегриран подход – преглед на 360°”. Сп. „PANORAMA-info regio”, бр.34, стр. 4-5, ЕС, Регионална политика, 2010.

Исаченко, А.Г. Теория и методология географической науки. М., Академа, 2004.

Калинков, К., А. Господинова. Териториално устройство. Изд. Наука и икономика, Икономически университет – Варна, 2013.

Карастоянов, С. Съвременна структура на географските науки. ГСУ, ГГФ, Кн. 2, Т. 87, 1995, с. 7-20.

Карастоянов, С. Същност и значение на политическата регионалистика. ГСУ, ГГФ, Кн. 2, Т. 103, 2012, с. 19-32.

Карастоянов, С. Същност и значение на регионалната социално-икономическа география на страните. Сп. Обучението по география. Брой 2, 1998, с. 2-9.

Карастоянов, С. *Същност и значение на политическата регионалистика. Сп. Проблеми на географията. Брой 1-2, БАН, С., 2011. 11-22.*

Кедров, Б. О современной классификации наук. Вопросы философии. № 10, 1980. 10 с..

Ковачев, А. Териториално устройство. Изд. Пренсофт, С., 2009.

Ковачев, А. Управление на националното развитие. НБУ, С., 2007.

Ковачев, А., Р. Робев. Съвременни градоустройствени методи за постигане на екологосъобразно териториално и селищно устройство, С., 1994.

Колев, Б. Национално географско пространство на Република България. С., Херон прес, 2008.

Колев, Б. Географското пространство – ресурс на бъдещето. Сб. Географското пространство – инвестиция за XXI век. Изд. Географски институт при БАН, С. 1997.

Колев, Б. Исторически преглед на социално-икономическото райониране. В: География на България – Физическа и социално-икономическа география, Изд. ФорКом, С. 2002.

Колотиевский, А. Методологические основы системы региональных наук. В: Региональная география. Международная география. М., 1976, с. 32-33.

Копралев, И. Обща характеристика на регионалното развитие. В: География на България – Физическа и социално-икономическа география, Изд. ФорКом, С. 2002.

Личев, Т. Икономгеографската наука и регионалните изследвания. АИ „Ценов”. Свищов, 2001, 150 с.

Личев, Т. Локалните стратегии за развитие-елемент от съвременната регионална политика на страната. – В: Обучението по география. Кн. 1, г. XLIV, 2001 г., 10 с.

Лозанов, Ем. Към въпроса за райониране на рекреационните ресурси в НРБ. С., 1976.

Лозанов, Ем., Х. Тишков, Д. Терзийска. Туристически ресурси в България. С, Сиела, 2001.

Лукин, Ю. Ф., А. А. Дрегало и др. Северное регионоведение в современной Регионологии. Архангельск, 2005.

- Лямин, В. География и общество. М., 1978, с. 68-69.
- Маджарова, С. Развитие на селските райони. УИ Стопанство, С., 2002 г., 38 с.
- Маринов, В. Партньори за развитие. Партньорски модел за стратегическо планиране на местното развитие. DFID, ITS, ЕКИП, 2005 г., С., 32 с.
- Марков, К., Пространство и време в географии. - Природа, 5, 1965.
- Машбиц Я. Г. Комплексное страноведение. - М., 1998, с. 96.
- Методически насоки за разработване на Национална концепция за пространствено развитие на Република България. НЦТР-МРРБ, С., 2010.
- Методическите указания за изготвяне на концепциите и схемите за пространствено развитие – проект. МРРБ, С., 2015.
- Методически указания за изготвяне на регионалните схеми за пространствено развитие. МРРБ, С., 2016.
- Мироненко Н. С. Страноведение: Теория и методи. Учебное пособие. - М., 2001. с. 115.
- Мукитанов, Н. От Страбон до наши дни (еволуция на географските представи и идеи). С., Изд. Наука и изкуство, 1988, 225 с.
- Нашето общо бъдеще. (Our Common Future). Световна комисия по околната среда и развитие (председател Гру Харлем Брунтланд - министър-председател на Швеция. ООН , 1987.
- Нашето общо бъдеще. Доклад на Международната комисия по опазване на околната среда и развитие, С., 1989 г., 25 с.
- Национален план за регионално развитие за периода 2000-2006г. ДВ, бр.106/03.12.1999.
- Параторе, Е. География спорта: географические аспекты футболе в Италии. В кн.: Общая экономическая география. Международная география. М., 1976, с. 50-53.
- Патарчанов, П., Географски анализ на политиката за регионално развитие на индустриално депресивните райони в България. Сборник статии “Основни проблеми на географското образование във ВУЗ (в контекста на регионалната политика и регионалното развитие на България). СА ” Д. Ценов”, СУ „Св. Кл. Охридски”, БГД, Академично Издателство ”Ценов”. Стр. 158 – 167, Свищов. 2001. 158-168
- Патарчанов, Пл. Географска идентификация на индустриално-депресивните райони в България. ГСУ, ГГФ, кн. 2 - География, т. 93, 2003. 241-253.
- Патарчанов, П. и Ем. Патарчанова, Класификация на проблемните територии в Югозападна България. ГСУ, ГГФ, кн. 2 - География, т. 91, С., 2001. 251-262.

Патарчанов, Пл. Проблеми на регионалното развитие на индустриално депресивните райони в България. International Scientific Conference "Mathematics and Natural Sciences". SWU "Neofit Rilski", Blagoevgrad. 2005. 278-283.

Патарчанов, П., Регионален анализ на териториалните ресурси на индустриално-депресивните райони в контекста на икономическото им реструктуриране. ГСУ, ГГФ, кн. 2 - География, т. 94, 2002. 147-168.

Патарчанов, П., Терминологична основа на географските проучвания и организацията на проблемните територии. Сборник доклади от международна научна сесия "50 години ГИ на БАН", Изд. БАН, С., 2000. 436-443.

Патарчанов, П., Теоретико-методологични основи и развитие на регионалните географски изследвания. В: Год. на СУ "Св. Кл. Охридски", кн. 2 - География, т. 97, 2007.

Пети доклад за икономическото, социалното и териториалното сближаване на ЕС. ЕК, 2010 г., 201 с.

Политика на сближаване на ЕС 1988-2008 г.: Инвестиция в бъдещето на Европа. Panorama info regio, бр. 26, 2008 г., 11 с.

Преображенский, В. Феномен географии (раздумья географа). Изв. АН, серия География, 4, 1979, 22 с.

Проект на Методически указания за изготвяне на концепциите и схемите за пространствено развитие. МРРБ, 2015 г., 10 с.,

Радев, Ж. Предмет и методи на географията. Естествознание и география., 1, С. 1919. с. 11-24.

Речник на чуждите думи в Българският език. Изд. Наука и изкуство, С., 1978 г., 494 с., 421 с.

Русев, М. Политическа география геополитика и сигурност. С., 2017.

Славейков, П. Район или регион. Същност на понятията и тяхното приложение. В: 50 години Географски институт. С., 2000.

Стаменков, И. Организацията на пространството в Австрия: географски проблеми и перспективи. Автореферат за придобиване на образователната и научна степен „доктор”. Професионално направление: 4.4. Науки за земята. С., 2014.

Стойчев, К. Локализационни подходи за регионално развитие. С., УИ Св. Кл. Охридски, С., 2012

Стоянов, П. Немската „организация на пространството“: Изд. „Атласи”, С., 2009.

Стоянов, П. Основни понятия по „организация на територията” в Австрия. – В: Проблеми на географията, 3, 1992.

Стоянов, П. Основни тенденции в регионалното развитие и регионалната политика на Европейския съюз. - ГСУ, Геолого-географски факултет, Том 88, кн. 2 - География, 1997.

Стоянов, П. Районите на Европейския съюз в контекста на интеграцията. - Проблеми на географията, № 2 , 1995.

Стоянов, П. Практически аспекти на „организация на територията” в Австрия. - Проблеми на географията, 1, 1993.

Стоянов, П. Развитие на идеите за регионална география. Социална и Културна география, 2015, 41с.

Суинбърн, Г., С. Гога, Ф. Мърфи. Наръчник за местно икономическо развитие. отдел “Развитие на градските райони” на Световната банка., 2004 г., 12 с.

Съвременен тълковен речник на българския език. Изд. Gaberoff , трето издание, С., 2001 г., 740 с., 642 с.

Съобщение на Комисията „Градското измерение на политиките на ЕС – ключови характеристики на една програма на ЕС за градовете”. ЕК, Брюксел, COM (2014) 490 final, 2014.

Туровский, Р. Ф. Политическая регионалистика. М., ГУ ВШЭ, 2006.

Хагет, П. География: синтез современных знаний. М., 1979.

Харвей, Д. Научное объяснение в географии. М., 1974. 15 с.

Хрелев, С., К. Калинков. Териториално устройство. Изд. Наука и изкуство – Варна, 1995.

Хрелев, С. Териториално устройство. Икономически университет – Варна, 2000.

Христов, Т. Френската география. Сп. „Проблеми на географията”. Бр. 3, С., 1982. 60-67.

Христов, Т. Френската школа "География на човека" (Geographie humaine). Изв. на БГД, XI (XXI), С., 1971,91-103.

Хуманизацията на науката и интердисциплинарност. С, 1989. 121 с.

Шишманова, М. Регионален анализ. Изд. АВАНГАРД ПРИНТ, Бл., 2010.

Шишманова, М. Регионално развитие и териториално планиране. Теория и методология а изследванията. Благоевград, 2010 г., 43 с.

Эпштейн, А. О роли экономической географии в совершенствовании территориальной организации общества. В: Территориальная ... , М., 1978, 77 с.

- Яковлев, И. Интеграционные процессы в высшей школе. Л., 1980, 7 с.
- Bade, F. J. Prognose der regionalen Beschäftigungsentwicklung 2002 - Fortschreibung un Ex- post- Kontrolle. - *Informationen zur Raumentwicklung*, 1996, No 9, 571-596.
- Barca, F. Barca Report - an agenda for a reformed Cohesion Policy. DG Regio, 22 June 2009, Summary Note Of The Discussion.
- Bartels, D. Wirtschafts – und Sozialgeographie. Köln. Berlin, 1970, s. 17.
- Benterbusch, U. Gemeinschaftsaufgabe "Verbesserung der regionale Wirtschaftsstruktur. Neuabgrenzung der Fördergebiete in Westdeutschland und Ausgestaltung. der Förderung in Ostdeutschland.für die Jahre 1997-1999. - *Informationen zur Raumentwicklung*, 1996, No 9, 517-555.
- Bertaud A. The spatial organization of cities: Deliberate outcome or unforeseen consequence? 07-01-2004,
- Blotevogel, H., Auf dem Wege zur einer Theorie der Regionalitaet: Die Region als Forschungsobjekt der Geographie. In: Brunn, G. (Hrsg.). *Region und Regionsbildung in Europa*. Baden-Baden, Nomos, 1996.
- CEMAT glossary of key expressions used in spatial development policies in europe, Document presented at the 14th Session of the European Conference of Ministers responsible for Spatial/regional Planning, Lisbon (Portugal), 26-27 October 2006.
- Chisholm, G. *Handbook of commercial Geography*. London, Longmans, Green and co.,1889.
- Europe 2000+. *Coopération pour l'aménagement du territoire européen*. Bruxelles: Commission Europeenne, 1994. 246 p. (EO 65)
- Glosbe, <https://bg.glosbe.com> , [14.04.2014 г.]
- Glossary of key expressions used in spatial development policies in Europe. 14 CEMAT (2006) 6, Strasbourg 24 January 2007, p.5, p.15.
- Gertler (eds) *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford Universiti Press, O., 2000, 49-60.
- Faludi A. 2002a. The European Spatial Development Perspective (ESDP). An overview. In Faludi A (ed). *European spatial planning*, 3–36. Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge, MA.
- Funck, R. *Regionalwissenschaft*. In: HdR, 1995, c.830.
- Friedman, J. Globalization and the emerging culture of planning. *Progress in planning*. 2005, p.197.

Haggett, P. *Locational Analysis in Human Geography*. London, Edward Arnold, Chapter Three. 1965.

Haggett, P. *Geography, A Global Synthesis*. Pearson Education Limited. 2001.

Haggett, P., R. Chorley, *Models in Geography*. London, 1967.

Handbook on Urban Economic Base Analysis. FDI – CEE Publications, 4/24/2000.

Hartshorne, R. *The nature of geography*. Lancaster, 1939.

Hartshorne, R., *Perspective on the Nature of the Geography*. Chicago, 1959.

Hartshorne, R. On the nature of methodological discussion in American geography. - In: *Annals Association of American Geographers*, N. Y., 1978.

Hartshorne, R. Notes towards and bibliography of the nature of geography. - In: *Annals Association of American Geographers*, N. Y., 1979.

Harvey, D. *The conditions of Post-Modernity: An Enquiry into the Origin of Cultural Change*. Oxford, 1989.

Hettner, A., *Die Geographie: ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden*. Breslau, 1927.

Isard, W. Regional Science: retrospect and prospect. An interview with Walter Isard., *International Social Science Journal*, NQ 112, 1987, 153-158.

Jacquier, C. Cities and territories for urban recycling. Keynote paper for the European Council of the Ministers for Urban development conference, Marseille, 25 November 2008.

Koller, M. Arbeitsmarkt - und Einkommensindikatoren für die Neuabgrenzung der Fördergebiete 1996. - *Informationen zur Raumentwicklung*, 1996, No 9. 557-570.

Krugman, P. Where in the world is the "New economic geography" In G. L. Clark, M. P. Feldman & M. S.

Paasi, A. Regional Geography. In: Kitchin, R & N Thrift (eds.). *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier, London, 2009.

Planning, L., Vol. 63, 1994. No 2, 52-53.

Premier projet officiel du Schema de Developpement de l'Espace Communautaire présenté a la réunion informelle des Ministres de l'Amenagement du Teritorie des États membres de l'Union Européenne - Noordwijk, juin 1997. - Strasbourg: CEMAT. 11e session, Limassol, 16-17 octobre 1997. - CEMAT (97) 3. - 102 p. (CE / CEMAT / 69.5)

Roberts, P. & T. Hart. Challenges and opportunities of the Europe of the Regions. - *Town and Country*

Rural Development Specialists Training Programme. Enterplan, NICO, 2001, p.104

Seiler, B. Kennziffern einer Harmonisiernten touristischen Entwicklung. Sanfter Tourismus in Zahlen. Bern, 1989.

Smith, D. M. The Location of Industry. Transactions of the Institute of British Geographers 21, 1955. 1-18.

Smith, D. M. A Theoretical Framework for Geographical Studies of Industrial Location. Economic Geography 42, 1966. 95-113.

Smith, D. R. Industrial and commercial Geography. New York : H. Holt and Company. 1913.

Spatial planning: Key instrument for development and effective governance, UN, 2008.

Wallerstein, I., Geopolitics and Geoculture: Essays on Changing World System. Cambridge, 1992.

Интернет страници:

<http://www.dictionary.com/browse/development?s=t>, [08.05.2014 г.]

<http://www.bmgk-bg.org/bg/novini-statii/784/2017->

<http://www.flgr.bg/>

<http://www.mrrb.government.bg/?controller=category&catid=73>, [17.02.2016 г.]

<http://www.soccultgeo.eu/bg/42-bulgarian-categories/268-2015-05-22-09-58-06>

<http://www.undp.bg/publications.php?id=1167>, [14.01.2014 г.]

<http://ucebник-online.com>, [17.05.2014 г.]

<http://escholarship.org/uc/item/5vb4w9wb>, [19.01.2015 г.]

http://www.capital.bg/biznes/kompanii/2017/01/27/2907073_zlato_na_truni/

http://www.capital.bg/specialni_izdaniia/tejka_industriia/2017/03/17/2938625_rudodo_bivut_dava_vuzmojnost_za_razvitie_na_regionite_s/

http://commin.org/upload/Glossaries/European_Glossary/CEMAT_Glossary_Jan_24th_2007.pdf, [13.01.2014 г.]

<http://news.bnt.bg/bg/a/analizatori-minnata-industriya-podpomaga-razvitiето-na-regionite-v-blgariya>

<http://www.mrrb.government.bg/?controller=articles&id=330>, [18.01.2015 г.]

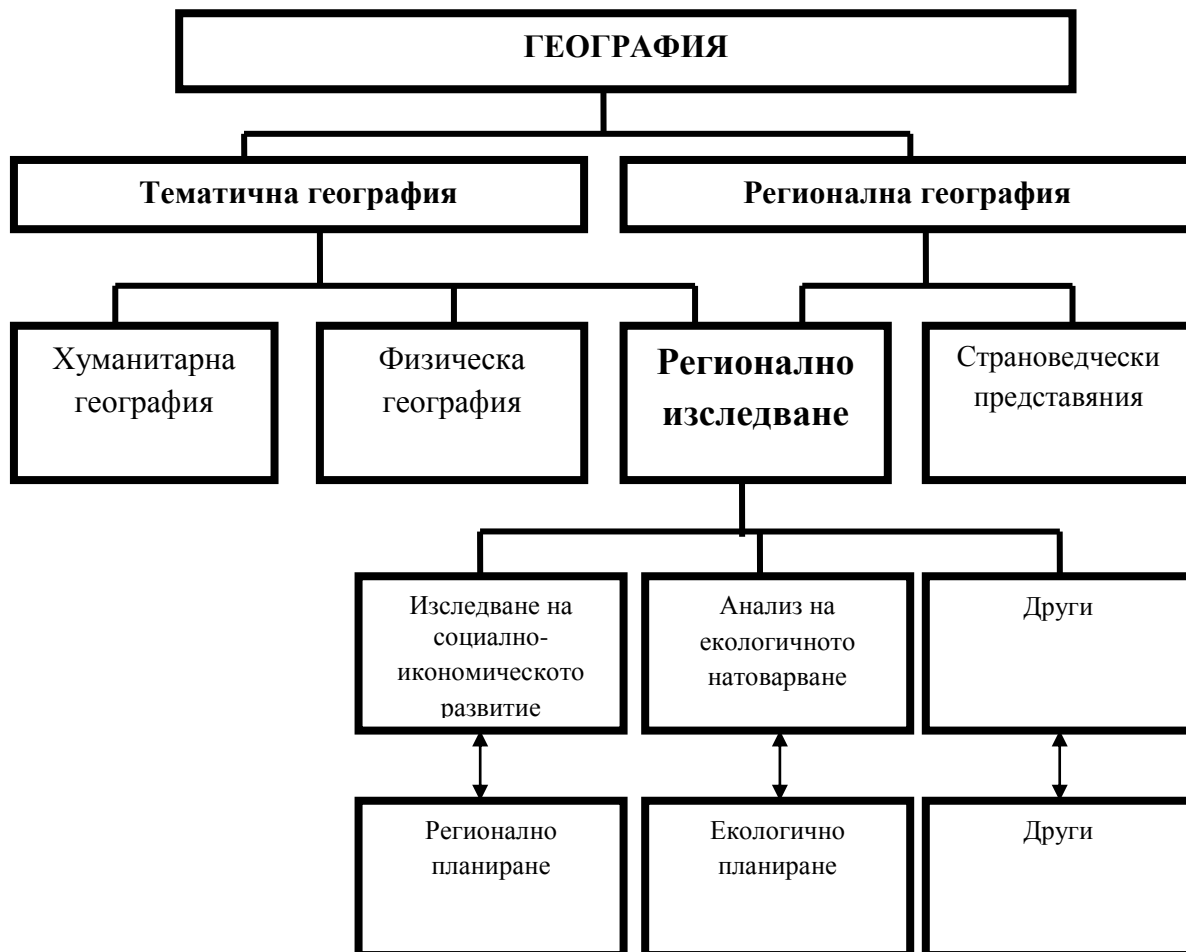
<https://bg.glosbe.com> , [14.04.2014 г.]

<http://siteresources.worldbank.org/INTLED/552648-1107469268231/20342495/led-primer-bg.pdf> , [14.04.2014 г.]

<http://www.tksi.org/journal-ksi/paper-pdf-2009/2009-4-24.pdf>, [17.04.2014 г.]
https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/geologo_geografski_fakultet/oficialni_izdaniya
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5cr_bg.pdf, [03.04.2014 г.]
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52014DC0490>,
[05.03.2015 г.]
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag26/mag26_bg.pdf, [23.12.2012 г.]
<http://www.fes.bg/?cid=13&NewsId=100>, [05.02.2012 г.]
http://www.su-varna.org/Humanitarni-1-011/46_51.pdf, [01.04.2014 г.]
http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/seminars/doc/2206209/Summary_paper_final.pdf, [23.12.2012 г.]

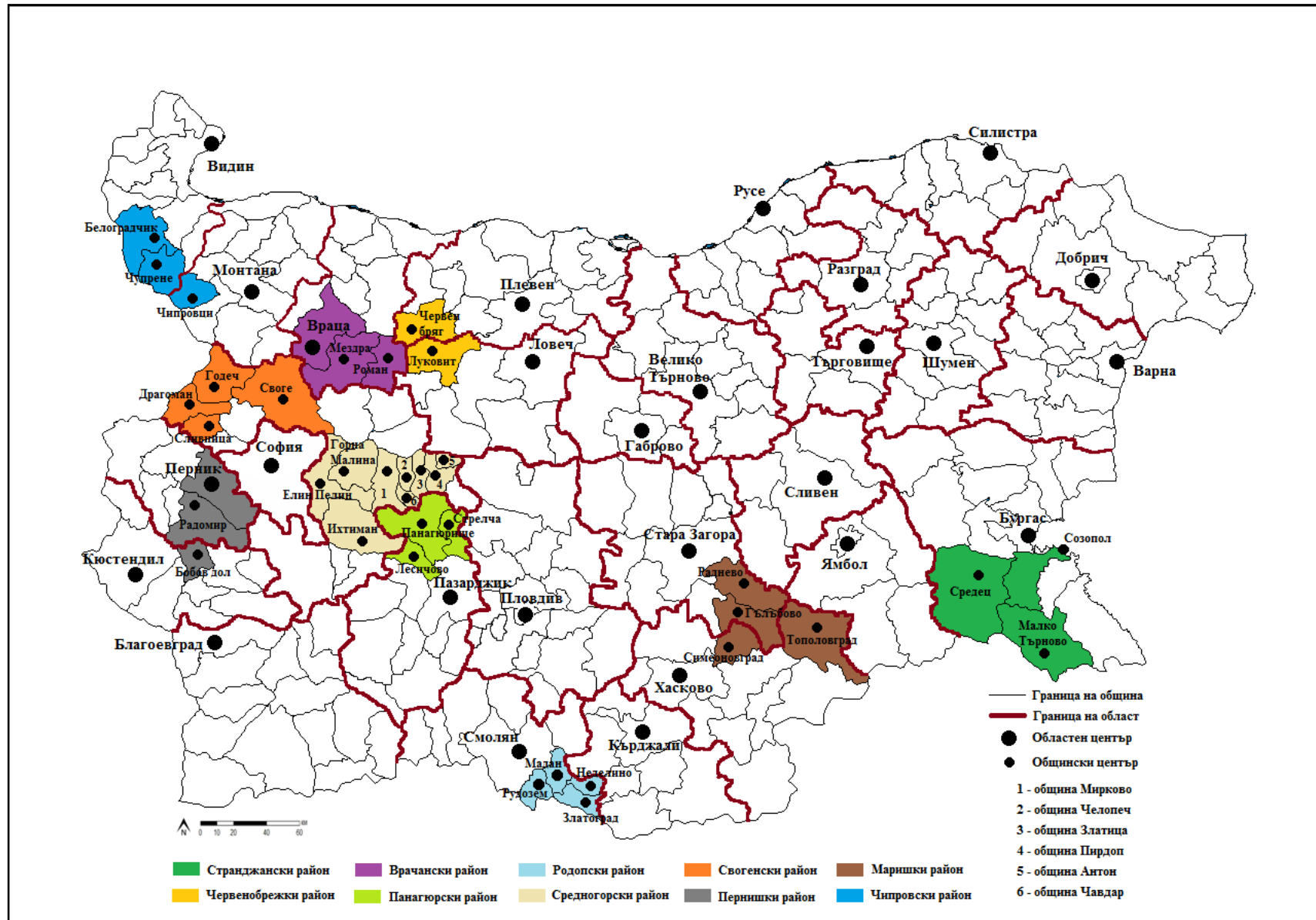
ПРИЛОЖЕНИЯ

Фиг. 1. Система на географията по Х. Блотефогел (2002)*. (Цит. от П. Стоянов, 2015).

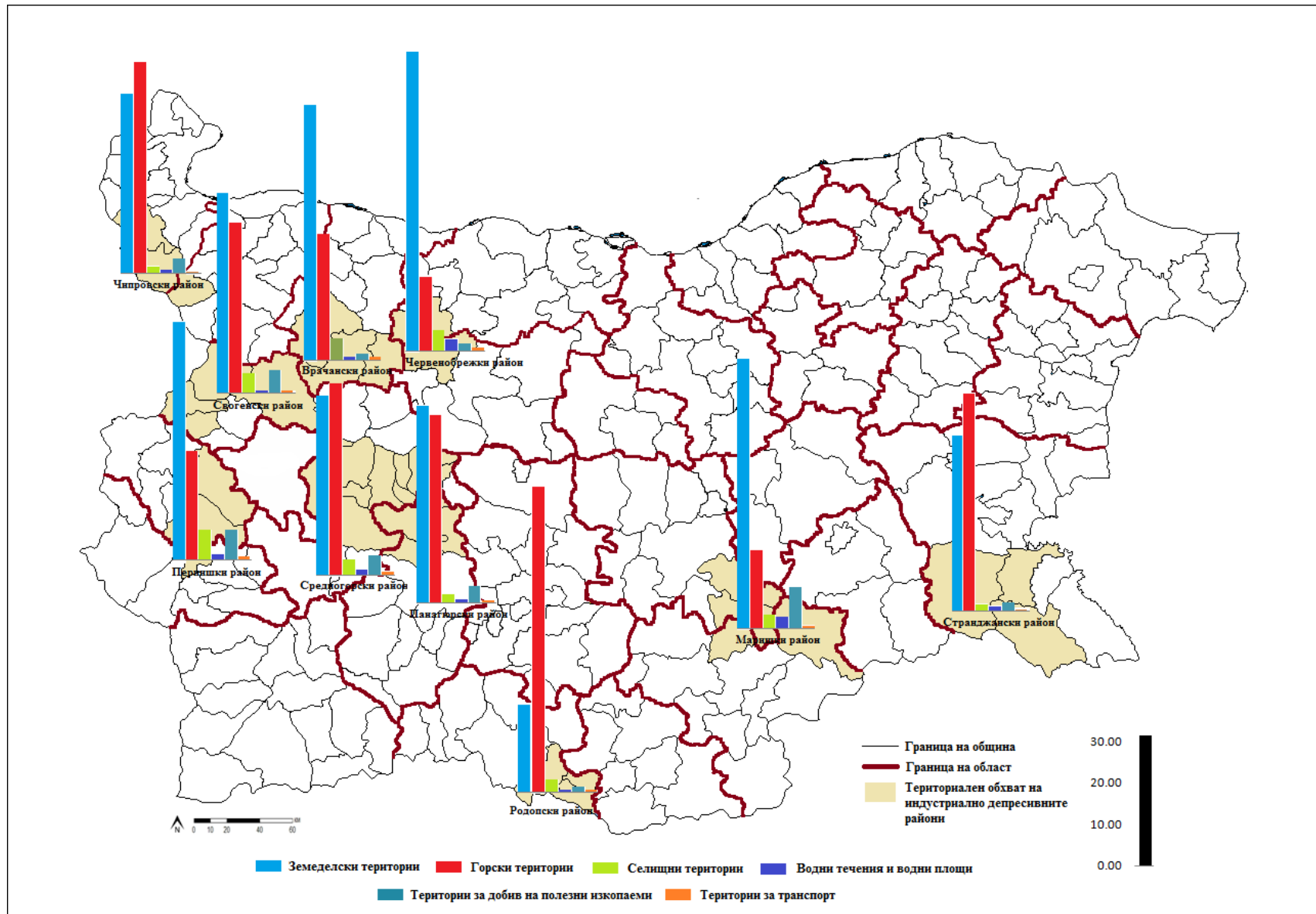

* В оригинала са дадени и дисциплините на физическата география (геоморфология, география на климата, на растителността и др.) и хуманогеографията (икономическа география, социална география, културна география и др.), респ. връзките им с природните науки (геология, метеорология, ботаника и др.) и хуманитарните науки (икономика, социология, културология и др.).

Фиг. 2. Териториален обхват на индустриално депресивните райони.

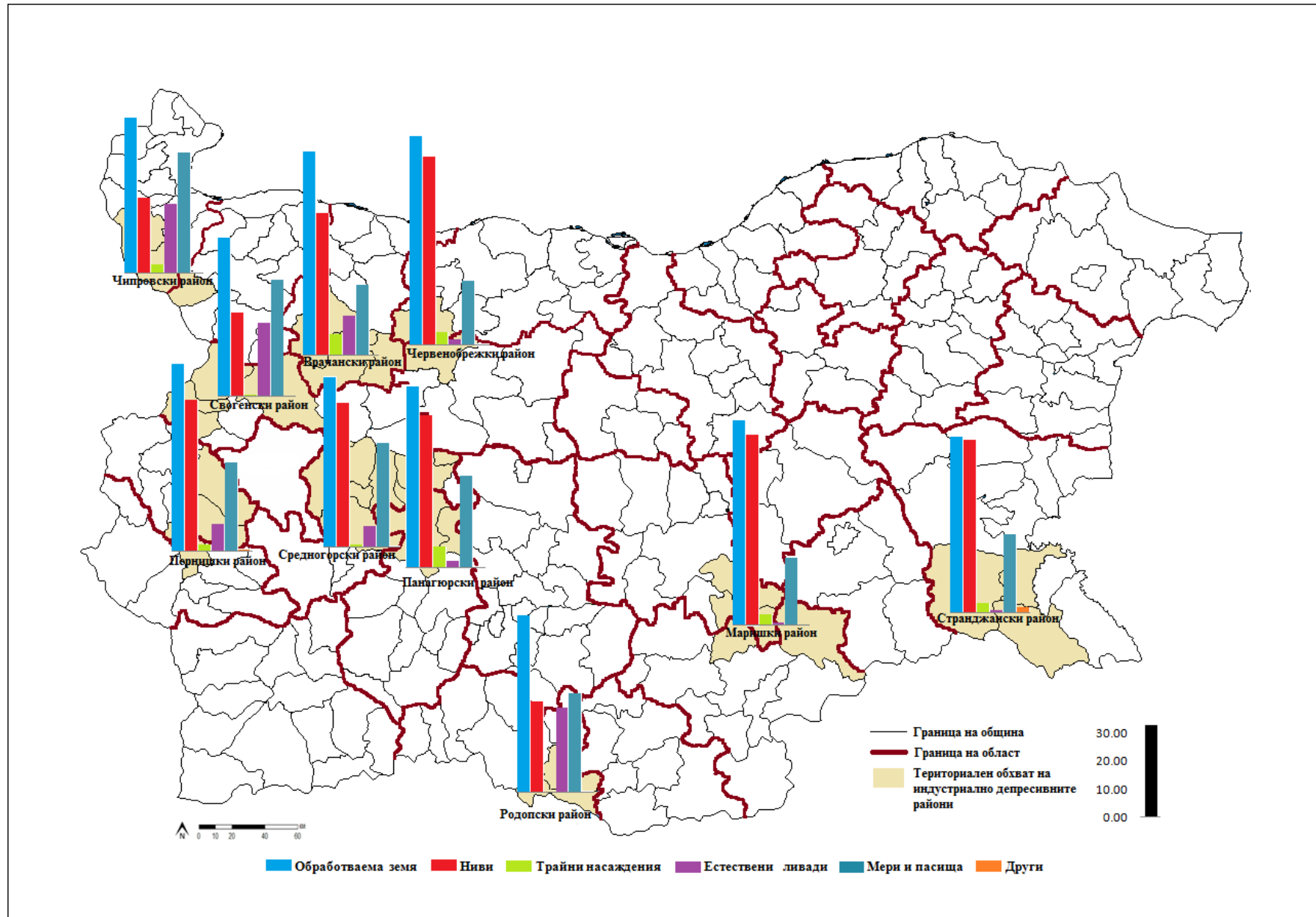

Фиг. 3. Разпределение на територията в индустриално депресивните райони - в % (по видове).

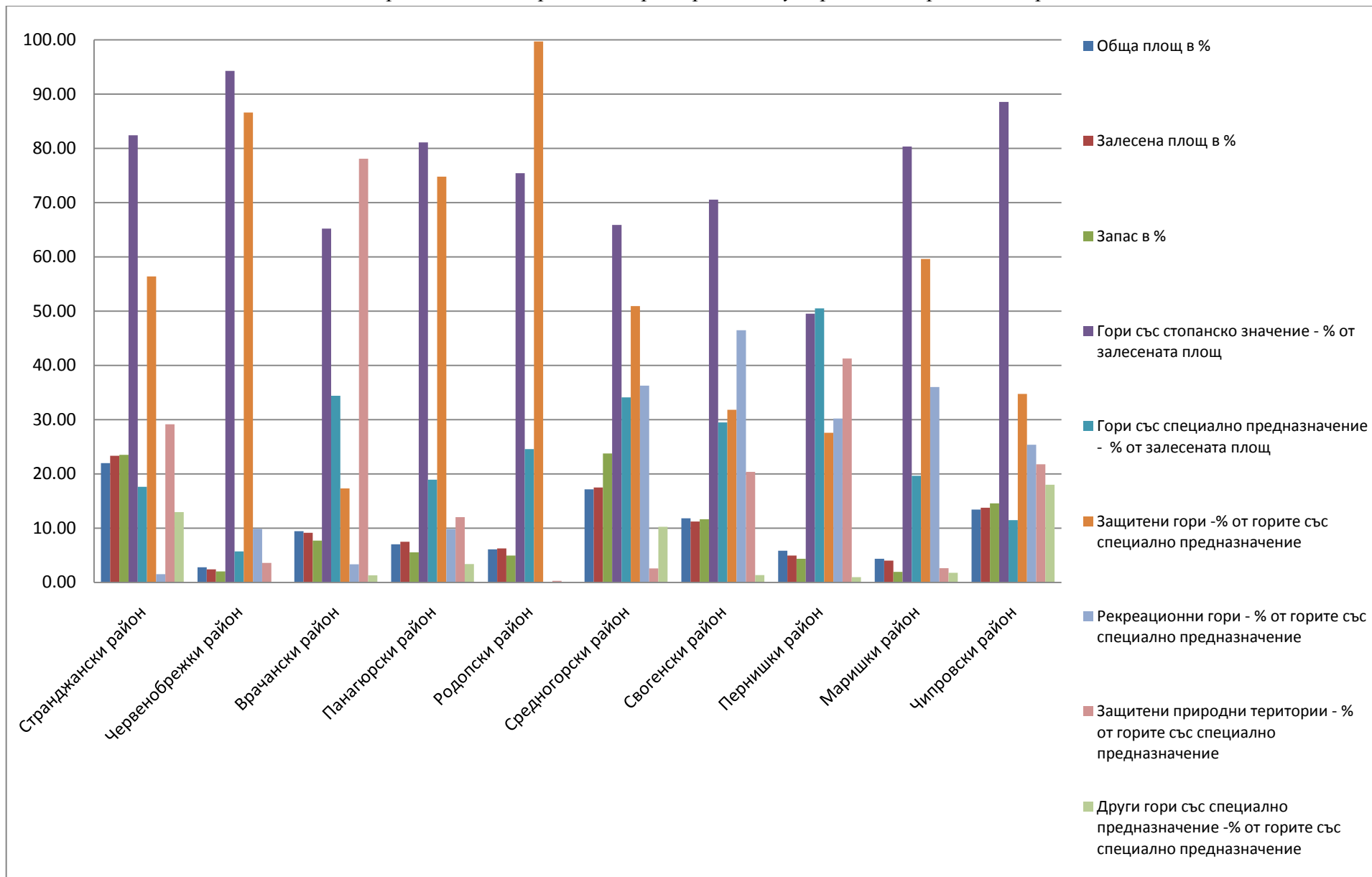
Изт. на данни: МТРС, 1998 г.

Фиг. 4. Разпределение на земеделските територии в индустриално депресивните райони – в % (по групи култури).

Изт. на данни: МТРС, 1998 г.

Фиг.5. Разпределение на горските територии в индустриално депресивните райони.

Изт. на данни: Комитет за горите, 1995.

Табл. 1. Индустирално депресивни райони - разпределение на територията (по видове).

Община	Обща площ		Земеделски територии		Горски територии		Селищни територии		Водни течения и водни площи		Територии за добив на полезни изкопаеми		Територии за транспорт	
	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Общо за България	11097516	100	6344256	57,17	3741703	33,72	447824	4,04	202111	1,82	292610	2,64	69013	0,62
Общо за всички райони	1444146	100	732660	50,73	570003	39,47	51468	3,56	18131	1,26	63458	4,39	8422	0,58
Странджански район														
Средец	114562	100	67037	58,52	41159	35,93	2629	2,29	889	0,78	2329	2,03	519	0,45
Малко Търново	78190	100	15906	20,34	60412	77,26	356	0,46	254	0,32	1087	1,39	177	0,23
Созопол	58483	100	24589	42,04	30149	51,55	494	0,84	1342	2,29	1626	2,78	283	0,48
Общо за района	251235	100	107532	42,80	131720	52,43	3479	1,38	2485	0,99	5042	2,01	979	0,39
Червенобрежки район														
Луковит	45427	100	32060	70,57	9706	21,37	1737	3,82	781	1,72	841	1,85	303	0,67
Червен бряг	48574	100	35644	73,38	6969	14,35	2880	5,93	1856	3,82	719	1,48	506	1,04
Общо за района	94001	100	67704	72,02	16675	17,74	4617	4,91	2637	2,81	1560	1,66	809	0,86
Врачански район														
Враца	67654	100	44484	65,75	16348	24,16	4400	6,50	788	1,16	1169	1,73	465	0,69
Мездра	51475	100	28458	55,29	19416	37,72	2070	4,02	297	0,58	846	1,64	388	0,75
Роман	3003,6	100	18810	62,62	9471	31,53	1190	3,96	221	0,74	214	0,71	129	0,43
Общо за района	149165	100	91752	61,51	45235	30,33	7660	5,14	1306	0,88	2229	1,49	982	0,66
Панагюрски район														
Лесичово	20891	100	12102	57,93	6392	30,60	597	2,86	328	1,57	1275	6,10	198	0,95
Панагюрище	59853	100	24196	40,43	31587	52,77	1087	1,82	447	0,75	2263	3,78	272	0,45
Стрелча	22437	100	12665	56,45	8553	38,12	482	2,15	47	0,21	567	2,53	124	0,55
Общо за района	103181	100	48963	47,45	46532	45,10	2166	2,10	822	0,80	4105	3,98	594	0,58
Родопски район														
Златоград	17740	100	3510	19,79	13449	75,81	333	1,88	135	0,76	250	1,41	63	0,36
Мадан	17742	100	3867	21,80	12510	70,51	855	4,82	119	0,67	252	1,42	138	0,78
Неделино	10864	100	3590	33,04	6760	62,22	312	2,87	85	0,78	59	0,54	58	0,53
Рудозем	18422	100	2607	14,15	14880	80,77	505	2,74	66	0,36	305	1,66	58	0,31
Общо за района	64768	100	13574	20,96	47599	73,49	2005	3,10	405	0,63	866	1,34	317	0,49

(продължение и край)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Средногорски район														
Елин Пелин	43329	100	22484	51,89	11645	26,88	2720	6,28	961	2,22	5111	11,80	408	0,94
Ихтиман	53283	100	20051	37,63	29143	54,69	1928	3,62	638	1,20	976	1,83	546	1,02
Златица	16368	100	5044	30,82	9684	59,16	584	3,57	116	0,71	845	5,16	95	0,58
Антон	7610	100	4429	58,20	2479	32,58	156	2,05	9	0,12	475	6,24	63	0,83
Пирдоп	16913	100	6634	39,22	8927	52,78	605	3,58	178	1,05	491	2,90	79	0,47
Мирково	19843	100	7931	39,79	10539	53,11	384	1,94	391	1,97	543	2,74	55	0,28
Чавдар	7064	100	2008	28,43	4887	69,18	111	1,57	15	0,21	35	0,50	8	0,11
Челопеч	3857	100	1646	42,68	1594	41,33	140	3,63	88	2,28	209	5,42	180	4,67
Горна Малина	29623	100	15155	51,16	12454	42,04	770	2,60	198	0,67	803	2,71	243	0,82
Общо за района	197890	100	85382	43,15	91352	46,16	7398	3,74	2594	1,31	9488	4,79	1677	0,85
Свогенски район														
Годеч	36213	100	20458	56,49	10720	29,60	1227	3,39	73	0,20	3617	9,99	119	0,33
Драгоман	31613	100	18328	57,98	10164	32,15	1824	5,77	195	0,62	885	2,80	217	0,69
Своге	86613	100	30955	35,74	46973	54,23	3989	4,61	363	0,42	3880	4,48	452	0,52
Сливница	21588	100	15022	69,58	4152	19,23	1160	5,37	71	0,33	1007	4,66	177	0,82
Общо за района	176027	100	84763	48,15	72009	40,91	8200	4,66	702	0,40	9389	5,33	965	0,55
Пернишки район														
Бобов дол	20617	100	12425	60,27	5948	28,85	1078	5,23	103	0,50	935	4,54	129	0,63
Перник	47815	100	24833	51,94	12267	25,66	4529	9,47	424	0,89	5456	11,41	297	0,62
Радомир	54049	100	32828	60,73	13869	25,66	3173	5,87	1064	1,97	2524	4,67	597	1,10
Общо за района	122481	100	70086	57,22	32084	26,19	8780	7,17	1591	1,30	8915	7,28	1023	0,84
Маришки район														
Гълъбово	34761	100	21372	61,48	4665	13,42	1157	3,33	1752	5,04	5643	16,23	172	0,49
Раднево	54515	100	38696	70,98	2106	3,86	1554	2,85	1915	3,51	9965	18,28	279	0,51
Симеоновград	22324	100	15688	70,27	4639	20,78	944	4,23	490	2,19	424	1,90	139	0,62
Тополовград	71237	100	42879	60,19	23119	32,45	2084	2,93	686	0,96	2262	3,18	208	0,29
Общо за района	182837	100	118635	64,89	34529	18,89	5739	3,14	4843	2,65	18294	10,01	798	0,44
Чипровски район														
Чипровци	28418	100	13175	4636	13874	48,82	414	1,46	170	0,60	680	2,39	105	0,37
Чупрене	33122	100	12936	39,06	17843	53,87	217	0,66	229	0,69	1824	5,51	74	0,22
Белоградчик	41014	100	18158	44,27	20551	50,11	793	1,93	347	0,85	1066	2,60	99	0,24
Общо за района	102554	100	44269	43,17	52268	50,97	1424	1,39	746	0,73	3570	3,48	278	0,27

Изт. на данни: МТРС, 1998 г.

Табл. 2. Индустриално депресивни райони – разпределение на земеделските територии (по групи култури).

Община	Обща площ		Обработваема земя		Ниви		Трайни насаждения		Естествени ливади		Мери и пасища		Други	
	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)	ха	Отн. дял (в %)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Общо за България	6344256	100	4804698	75,73	4193792	66,10	312131	4,97	293962	4,63	1398293	22,04	146078	2,30
Общо за всички райони	732660	100	484371	66,11	391216	53,40	27495	3,75	69214	9,45	227261	31,02	3014	0,41
Странджански район														
Средец	67037	100	43817	65,36	45565	67,97	1958	2,92	440	0,66	9542	14,23	1637	2,44
Малко Търново	15906	100	4190	26,34	3282	20,63	197	1,24	695	4,37	11500	72,30	16	0,10
Созопол	24589	100	19750	80,32	17837	72,54	169	6,88	129	0,52	9420	38,31	512	2,08
Общо за района	107532	100	67757	63,01	66684	62,01	3846	3,58	1264	1,18	30462	28,33	2165	2,01
Червенобрежки район														
Луковит	32060	100	22180	69,18	19720	61,51	1591	4,96	85	2,65	9352	29,17	18	0,06
Червен бряг	35644	100	28354	79,55	26215	73,55	1560	4,38	552	1,55	6193	17,37	27	0,08
Общо за района	67704	100	50534	74,64	45935	67,85	3151	4,65	1403	2,07	15545	22,96	45	0,07
Врачански район														
Враца	44484	100	36898	82,95	27655	62,17	4166	9,37	5026	11,30	6704	15,07	51	0,11
Мездра	28458	100	18514	65,06	11208	39,38	1661	85,84	5639	19,82	9335	32,80	7	0,02
Роман	18810	100	11421	60,72	7963	42,33	1189	6,32	2269	12,06	7050	37,48	0	0,00
Общо за района	91752	100	66833	72,84	46826	51,04	7016	7,65	12934	14,10	23089	25,16	58	0,06
Панагюрски район														
Лесичово	12102	100	7922	65,46	5966	49,30	1674	13,83	265	2,19	3639	30,07	17	0,14
Панагюрище	24196	100	14013	57,91	11696	48,34	150	6,24	798	3,30	9842	40,68	8	0,03
Стрелча	12665	100	9841	77,70	9032	71,31	609	4,81	197	1,56	2612	20,62	3	0,02
Общо за района	48963	100	31776	64,90	26694	54,52	3794	7,75	1260	2,57	16093	32,87	28	0,06
Родопски район														
Златоград	3510	100	2313	65,90	1345	38,32	2	0,06	960	27,35	1161	33,08	6	0,17
Мадан	3867	100	2478	64,08	932	24,10	7	0,18	1530	39,57	1344	34,76	9	0,23
Неделино	3590	100	2377	66,21	1779	49,55	13	0,36	583	16,24	1196	33,31	2	0,06
Рудозем	2607	100	1444	55,39	387	14,84	3	0,12	1052	40,35	1117	42,85	2	0,08
Общо за района	13574	100	8612	63,44	4443	32,73	25	0,18	4125	30,39	4818	35,49	19	0,14

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Средногорски район														
Елин Пелин	22484	100	16846	74,92	15125	67,27	77	0,34	1621	7,21	5073	22,56	22	0,10
Ихтиман	20051	100	11750	58,60	10656	53,14	252	1,26	825	4,11	7812	38,96	18	0,09
Златица	5044	100	1811	35,90	1255	24,88	54	1,07	327	6,48	3191	63,26	715	3,47
Антон	4429	100	1530	34,55	877	19,80	1	0,02	652	14,72	2842	64,17	0	0,00
Пирдоп	6634	100	3280	49,44	2498	37,65	8	0,12	752	11,34	3295	49,67	21	0,32
Мирково	7931	100	4688	59,11	3831	48,30	427	5,38	421	5,31	3175	40,03	9	0,11
Чавдар	2008	100	1410	70,22	1313	65,39	0	0,00	97	4,83	540	26,89	0	0,00
Челопеч	1646	100	1260	76,55	1002	60,87	22	1,34	235	14,28	386	23,45	0	0,00
Горна Малина	15155	100	9247	61,02	7690	50,74	40	0,26	1517	10,01	5559	36,68	0	0,00
Общо за района	85382	100	51822	60,69	44247	51,82	881	1,03	6447	7,55	31873	37,33	245	0,29
Свогенски район														
Годеч	20458	100	10751	52,55	4842	23,67	71	0,35	5829	28,49	9467	46,28	10	0,05
Драгоман	18328	100	12006	65,51	10066	54,92	109	0,59	1831	9,99	6022	32,86	0	0,00
Своге	30955	100	14612	47,20	1227	3,96	393	1,27	12978	41,93	6017	51,74	14	0,05
Сливница	15042	100	10905	72,59	9217	61,36	7	0,05	1681	11,19	3859	25,69	0	0,00
Общо за района	84763	100	48274	56,95	25352	29,91	580	0,68	22319	26,33	35365	41,72	24	0,03
Пернишки район														
Бобов дол	12425	100	8235	66,28	7195	57,91	710	5,71	330	2,66	4037	32,49	0	0,00
Перник	24833	100	16214	65,29	11440	46,07	183	0,74	4572	18,41	8258	33,25	381	1,53
Радомир	32828	100	22505	68,55	19455	59,26	922	2,81	2105	6,41	9933	30,26	23	0,07
Общо за района	70086	100	46954	66,99	38090	54,35	1815	2,59	7007	10,0	22228	31,72	404	0,58
Маришки район														
Гълъбово	21372	100	15671	73,32	14640	68,50	827	3,87	205	0,96	5346	25,01	0	0,00
Раднево	38696	100	32971	85,21	31066	80,28	1365	3,53	540	1,40	4498	11,62	0	0,00
Симеоновград	15688	100	11243	71,67	10415	66,39	687	4,38	141	0,90	4051	25,82	0	0,00
Тополовград	42879	100	27299	63,67	24758	57,74	2007	4,68	518	1,21	14806	34,53	17	0,04
Общо за района	118635	100	87184	73,49	80879	68,17	4886	4,12	1404	1,18	28701	24,19	17	0,01
Чипровски район														
Чипровци	13175	100	7303	55,43	2097	15,92	749	5,69	4456	33,82	5700	43,26	2	0,02
Чупрене	12936	100	7072	54,67	3532	27,30	216	1,67	3321	25,67	5719	44,21	3	0,02
Белоградчик	18158	100	10250	56,45	6437	35,45	536	2,95	32,74	18,03	7668	42,23	4	0,02
Общо за района	44269	100	24625	55,63	12066	27,26	1501	3,39	11051	24,96	19087	43,12	9	0,02

Изт. на данни: МТРС, 1998 г.

Табл. 3. Разпределение на горските територии в индустриално депресивните райони.

Индустриално депресивни райони	Обща площ (ha)	%	Залесена площ (ha)	%	Запас (m ³)	%	Гори със стопанско значение (ha)	% от залесената площ	Гори със специално предназначение (ha)	% от залесената площ	Защитени гори (ha)	% от горите със специално предназначение	Рекреационни гори (ha)	% от горите със специално предназначение	Защитени природни територии (ha)	% от горите със специално предназначение	Други гори със специално предназначение (ha)	% от горите със специално предназначение
Странджански	126043	22,00	114620	23,32	11056855	23,52	94430	82,39	20190	17,61	11387	56,4	303	1,5	5888	29,16	2612	12,94
Червенобрежки	16063	2,8	11723	2,39	952080	2,03	11052	94,28	671	5,72	581	86,59	66	9,84	24	3,58	0	0
Врачански	54096	9,44	44991	9,15	3608867	7,68	29524	65,22	15467	34,38	2677	17,31	513	3,32	12076	78,08	201	1,3
Панагюрски	40344	7,04	36865	7,50	2601160	5,53	29893	81,09	6972	18,91	5212	74,80	683	9,80	839	12,03	235	3,37
Родопски	34928	6,1	30730	6,25	2332940	4,96	23181	75,43	7549	24,57	7527	99,71	0	0	22	0,29	0	0
Средногорски	98293	17,16	85894	17,48	11169836	23,76	56608	65,9	29286	34,1	14910	50,91	10620	36,26	750	2,56	3006	10,26
Свогенски	67757	11,83	55077	11,21	5473912	11,64	38853	70,54	16224	29,46	5159	31,8	7542	46,49	3304	20,36	219	1,35
Пернишки	33345	5,82	24318	4,95	2043630	4,35	12042	49,52	12276	50,48	3384	27,57	3707	30,2	5067	41,28	118	0,96
Маришки	25018	4,37	19720	4,01	915320	1,95	15842	80,33	3878	19,67	2311	59,59	1397	36,02	102	2,63	68	1,75
Чипровски	76978	13,44	67504	13,74	6854465	14,58	59767	88,54	7737	11,46	2687	34,73	1975	25,35	1683	21,75	1392	17,99
Общо за всички	572865	100	491442	100	47009065	100	371192	75,53	120250	24,47	55838	46,43	26806	22,29	29755	24,74	7851	6,53

Изт. на данни: Комитет за горите, 1995 г.

Пламен Патарчанов

ИНДУСТРИАЛНО ДЕПРЕСИВНИ РАЙОНИ

Корица Пламен Патарчанов, <https://bgistoria.jimdo.com/>

Българска

Първо издание

ISBN 978-619-90926-0-6

Пламен Георгиев Патарчанов е роден на 17 април 1964 г. в гр. Велинград.

Завършва средно образование в родния си град през 1982 г. в ПГ "Васил Левски".

През периода 1985–1988 г. следва и завършва Учителския институт в гр. Смолян със специалност – история и география.

От 1985 до 1993 г. е редовен студент в СУ "Св. Кл. Охридски", Геолого-географски факултет – специалност География. Дипломира се в катедрата по География на населението и селищата. От 1992 до 1994 г. завършва 4-семестриален курс с квалификация по мениджмънт – профил "Териториално управление" към Свободния факултет на СУ "Св. Кл. Охридски".

След завършване на висшето си образование работи като преподавател по география в СПТУ по Машиностроене – гр. Дупница и СДУ "Кирил и Методий" – гр. Бобошево.

От месец май 1994 г. след успешно издържан конкурсен изпит работи в Националния център по териториално развитие и жилищна политика към Министерство на регионалното развитие и благоустройството, последователно в направленията "Регионално развитие" и "Селищно развитие и селищна мрежа", където участва активно в разработването на научно-изследователски и практико-приложни разработки с национален и регионален обхват.

През 1995 г. спечелва конкурс за редовен асистент по Икономическа и социална география на България в СУ "Св. Кл. Охридски". От 02.01.1996г. до момента работи като асистент, старши асистент и главен асистент в катедра "Социално-икономическа география" към Геолого-географски факултет.

През юли 2015 г. защитава успешно дисертация на тема: „Интегрирано развитие на планинските райони – пространствени аспекти“ и получава образователната и научна степен доктор по професионално направление 4.4. Науки за земята (Икономическа и социална география – Регионално и локално развитие).

В преподавателската си работа чете лекции и води семинарни занятия и практически упражнения по повече от 20 научни дисциплини, в бакалавърска степен на специалностите „География“, „Туризм“, „История и география“, „География и Биология“, „Стопанско управление“ и магистърските програми „Развитие и управление на селските райони“, и „Регионално развитие и управление“. През периода 2000 - 2002г. е поканен да преподава в ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград, в Инженерно-педагогически факултет и Природо-математически факултет, Катедра „География, екология и опазване на околната среда“.

Основните му научни интереси са в областта на хуманитарната география, социално-икономическата и регионална география на България, и пространствената организация на стопанството.

Отделя специално внимание и работи много активно по въпросите на регионалното развитие и политика. Концентрира се върху идентификацията, организацията и управлението на различните неформални териториални образувания (планински, рурални, индустриално-депресивни, периферни и централни райони), анализирайки техните потенциали, активно протичащи процеси и формулирайки политики за развитието им.

Има допълнителни изследователски интереси в областта териториалната организация на агробизнеса, алтернативните форми на туризъм и електоралната география.

Гл. ас. д-р Пламен Патарчанов е автор и съавтор на повече от 60 научно-изследователски и практико-приложни разработки - студии и статии в престижни научни издания и доклади от научни форуми у нас и в чужбина.

Публикувал е две самостоятелни монографии: – „Индустриално депресивни райони“ – 2017г. и „Чепинският край - генезис и етногеографско развитие (комплексно регионално етногеографско изследване)“ в две издания – 2006 и 2000.

Участва като съавтор в две колективни издания: - Almanac Bulgaria 1999 - Regions in Bulgaria - Land and people; - Енциклопедия „Пазарджик и Пазарджишка община“.

През периода 2007-2017 г. участва активно в разработването, ръководството и успешното реализиране, на 13 научни проекта на национална и регионална тематика към Фонд Научни изследвания към СУ „Св. Климент Охридски“. През 2012-2014 г. участва като експерт-методист и обучител в няколко проекта на МОН по ОП "Развитие на човешките ресурси"

В обществената си дейност работи активно като председател на Училищното настоятелство на ОУ „Неофит Рилски“ гр. Дупница. Участва като жури на ученически състезания и конкурси в СОУ „Св. Св. Кирил и Методий“ гр. Велинград.

Член е на редакционната колегия на Годишник на СУ "Св. Климент Охридски", Геолого-географски факултет, Книга 2 – География. Член е на научния борд и официален рецензент на редакционния екип на Journal of Settlements and Spatial Planning of Centre for Research on Settlements and Urbanism to Babeş-Bolyai University, Faculty of Geography, Department of Human Geography and Tourism in Cluj-Napoca, Romania.